

Τμήμα Επικοινωνίας και Μ.Μ.Ε.

ΠΜΣ. «Ψηφιακά Μέσα Επικοινωνίας και Περιβάλλοντα Αλληλεπίδρασης»

Διπλωματική Εργασία: «Ο βυζαντινός ναός της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη: Ιστορική διαχρονία και προσωπικές αφηγήσεις»

Σωτήρης Σκουλούδης

ΑΜ 9983201939019

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Ευαγγελία Διαμαντοπούλου

Αθήνα, 2021

*Αφιερώνεται στους Ρωμιούς της
Πόλης και σε όλους εκείνους
όπου στην ζωή των όρισαν και
φυλάγουν Θερμοπύλες.*

Ευχαριστίες

Εκφράζω τις ευχαριστίες μου στην επιβλέπουσα καθηγήτρια, Ευαγγελία Διαμαντοπούλου, που μου πρότεινε το συγκεκριμένο θέμα επικαιρότητας, το οποίο με ενθουσίασε και με έκανε να αντιμετωπίσω την παρούσα διπλωματική εργασία ωςάν ένα πολύτιμο ερευνητικό ρεπορτάζ. Επίσης, την ευχαριστώ που ήταν πάντα παρούσα σε κάθε στάδιο της συγγραφής της, με τις πολύτιμες συμβουλές και διορθώσεις της.

Ευχαριστώ ιδιαιτέρως έναν προς έναν τους συνεντευξιαζόμενους, οι οποίοι επίσης με ενθουσιασμό ανταποκρίθηκαν στο κάλεσμά μου να συμμετάσχουν με τη μαρτυρία τους, καταθέτοντας σε αυτήν ένα κομμάτι της ψυχής τους.

Ευχαριστώ, τέλος, τον Αλέξη Γεωργίου, για τη βοήθειά του στην τελική τεχνική επιμέλεια του βίντεο των ψηφιακών αφηγήσεων, καθώς και την Έφη Γιάννου για τις συμβουλές της.

Περίληψη

Ο ναός της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη αποτελεί ένα από τα σπουδαιότερα και πιο εμβληματικά μνημεία του Ελληνισμού και της Ορθοδοξίας, με ισχυρή επιρροή στην κουλτούρα και τις παραδόσεις των Ελλήνων μέχρι και σήμερα. Κατασκευασμένος τον 6^ο αιώνα, ο ναός αποτελεί σύμβολο του πάλαι ποτέ μεγαλείου της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και της χιλιόχρονης ιστορίας της. Η κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς το 1453 σήμανε και το τέλος της λειτουργίας του μνημείου ως χριστιανικού ναού, και τη μετατροπή του σε ισλαμικό τέμενος. Το 1934 ο Κεμάλ Ατατούρκ μετέτρεψε τον ναό σε μουσείο, ωστόσο το καλοκαίρι του 2020 με μια απόφαση που ήγειρε πολλές αντιδράσεις στην Ελλάδα και το εξωτερικό, ο Τούρκος πρόεδρος Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν μετέτρεψε ξανά το μνημείο σε λειτουργικό ισλαμικό τέμενος.

Στην παρούσα εργασία καταγράφεται η ιστορική επισκόπηση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και της Αγίας Σοφίας, όπως και η περιγραφή του ναού. Παράλληλα, με οκτώ ψηφιακές αφηγήσεις (με τη μορφή βιντεοσκοπημένων συνεντεύξεων), οι συνεντευξιαζόμενοι, οι οποίοι συνδέονται βιωματικά με τον ναό της Αγίας Σοφίας, καταθέτουν τις μαρτυρίες τους και σχολιάζουν το ζήτημα της πρόσφατης μετατροπής του σε ισλαμικό τέμενος. Όπως προκύπτει από την πλειονότητα των ψηφιακών αφηγήσεων, οι συνεντευξιαζόμενοι αισθάνονται θαυμασμό και ιδιαίτερο δεσμό με τον ναό. Τόσο η επιβλητικότητα και η μεγαλοπρέπεια του χριστιανικού μνημείου, όσο και η μυστηριακή του ατμόσφαιρα, ασκεί εμφανή επίδραση στον ψυχισμό των Ελλήνων και κυρίως των Ρωμιών

Οι αφηγητές στην πλειονότητά τους, με την εξαίρεση ενός μουσουλμάνου, εκφράζουν την απόλυτη αποδοκιμασία τους για τη μετατροπή του ναού σε τζαμί, και νιώθουν προσωπικά προσβεβλημένοι για αυτή την εξέλιξη, η οποία αποδίδεται στους πολιτικούς στόχους του προέδρου της Τουρκίας. Οι περιγραφές τους έχουν δραματικό τόνο, ενώ εκφράζεται και ο έντονος προβληματισμός για την περαιτέρω προστασία του αρχιτεκτονικού χαρακτήρα του μνημείου.

Λέξεις Κλειδιά

Αγία Σοφία, μνημείο, ναός, μουσείο, ισλαμικό τέμενος, τζαμί, Ελλάδα, Τουρκία, Ορθοδοξία, Βυζαντινή Αυτοκρατορία, ψηφιδωτά, αρχιτεκτονική, βιώματα, Ρωμιοί, μουσουλμάνοι, Κωνσταντινούπολη, Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν

Summary

The Church of Hagia Sophia in Constantinople is one of the most important and most emblematic monuments, with a strong influence on the Greek culture and traditions. Built in the 6th century, the church is a symbol of the former greatness of the Byzantine Empire and its thousand-year history. The occupation of Constantinople by the Ottomans in 1453, marked the end of the monument's operation as a Christian temple, and its conversion into an Islamic mosque. In 1934, Kemal Ataturk turned the temple into a museum. However, in the summer of 2020, with a decision that provoked many reactions in Greece and abroad, Turkish President Recep Tayyip Erdogan turned the monument into a functioning Islamic mosque again. The present work records the historical overview of the Byzantine Empire and Hagia Sophia, as well as the description of the temple. At the same time, eight digital narratives, in the form of videotaped interviews, feature people with an experiential connection to Constantinople and the Hagia Sophia, commenting on its recent conversion to a mosque.

As the majority of digital narratives show, interviewees feel insurmountable admiration and emotional connection to the temple. The undeniably imposing and mysterious atmosphere of the monument obviously affects their sentiments, given the significant historical heritage that the monument brings to the Greeks and especially to those who are related to Istanbul. All the narrators, with the exception of one Muslim, express their utter disapproval of the conversion of the temple into a mosque, feeling personally offended by this decision, which is attributed to the political goals of the Turkish president. Their descriptions have a strong dramatic tone, while the intense concern for the further protection of the architectural character of the monument is also expressed.

Tags

Hagia Sofia, Constantinople, Istanbul, Erdogan, temple, mosque, church,
Byzantine Empire, museum, Greece, Turkey, Muslims, conversion

Περιεχόμενα

Ευχαριστίες.....	σελ. 3
Περίληψη.....	σελ. 4
Περιεχόμενα.....	σελ. 6
Α. Εισαγωγή.....	σελ. 8
Β. Ιστορική επισκόπηση του Βυζαντίου.....	σελ. 12
Γ. Αισθητική θεώρηση της βυζαντινής τέχνης.....	σελ. 22
Δ. Ιστορία της Αγίας Σοφίας.....	σελ. 32
Ε. Ο ναός της Αγίας Σοφίας.....	σελ. 45
ΣΤ. Μεθοδολογία.....	σελ. 56
Ζ. Σύνοψη των συνεντεύξεων.....	σελ. 65
Η. Ανάλυση του Λόγου	σελ. 75
Θ. Συμπεράσματα	σελ. 87
Ι. Επίλογος.....	σελ. 91
Κ. Παράρτημα – Συνεντεύξεις.....	σελ. 92
Λ. Βιβλιογραφία.....	σελ. 105

A. Εισαγωγή

Ο ναός της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη αποτελεί ένα από τα πιο εμβληματικά σύμβολα της ελληνικής ιστορίας. Κατασκευασμένος στην τελική μορφή του τον 6ο αιώνα μ.Χ., η ιστορία του φημισμένου, σε όλο τον κόσμο τότε και σήμερα, ναού, είναι απόλυτα συνυφασμένη με την άνοδο και την πτώση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Κι αυτό διότι από τις απαρχές της μεταφοράς της πρωτεύουσας της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας στην όπου, στην αρχαιότητα, είχε ιδρυθεί η αποικία των Μεγαρέων "Βυζάντιο", ξεκίνησε ήδη ο εκχριστιανισμός και η εδραίωση της νέας πίστης σε ένα μεγάλο μέρος του τότε γνωστού κόσμου, που περιλάμβανε τις αχανείς κτήσεις σε τρεις ηπείρους, τις οποίες κληρονόμησαν οι Βυζαντινοί. Ο ναός της Αγίας του Θεού Σοφίας αντικατοπτρίζει ακριβώς την ισχύ και την αίγλη της νέας θρησκείας σε όλα τα πέρατα της αυτοκρατορίας, καθώς προκαλούσε θαυμασμό και δέος στους επισκέπτες και τους κατοίκους της νεοσύστατης Κωνσταντινούπολης. Για αυτό, άλλωστε, το συγκεκριμένο μνημείο είναι και το πρώτο που έρχεται στο μυαλό όλων όσοι ενθυμούνται ή ανατρέχουν στη χιλιετή αυτή αυτοκρατορία.

Η τελική μορφή του ναού διαμορφώθηκε έπειτα από πολλές περιπέτειες και δραματικά γεγονότα, με τα πρώτα δύο κτίσματα να καταστρέφονται από πυρκαγιές που έβαλαν ανθρώπινα χέρια, κατά τη διάρκεια εξεγέρσεων εναντίον του εκάστοτε αυτοκράτορα. Τελικά, οι αρχιτέκτονες Αρτέμιος και Ισίδωρος πλαισιώθηκαν από χιλιάδες τεχνίτες και οικοδόμους, προκειμένου να ολοκληρωθεί το μνημείο των μνημείων, αξιοποιώντας τα καλύτερα οικοδομικά υλικά προερχόμενα από όλες τις περιοχές της Μεσογείου. Ο ναός εγκαινιάστηκε σε μια μεγαλοπρεπή τελετή από τον αυτοκράτορα Ιουστινιανό, ο οποίος με το επίτευγμά του θεώρησε ότι η Αγία Σοφία ξεπέρασε τον ναό του Σολομώντα στην Ιερουσαλήμ.

Έκτοτε, και μέχρι την τελευταία λειτουργία που πραγματοποιήθηκε λίγες ώρες προτού οι οθωμανοί κατακτητές κυριεύσουν την Πόλη, ο αυστηρά θρησκευτικός χαρακτήρας του ναού ξεπεράστηκε, αφού εκεί τελούνταν μεταξύ άλλων και οι στέψεις των αυτοκρατόρων, με τον ναό να αποτελεί και σύμβολο πολιτικού μεγαλείου και αυτοκρατορικής δόξας. Όλοι οι αυτοκράτορες, πρόσθεταν στοιχεία στον ναό, καθιστώντας τον πλούτο του πέραν υπολογισμού, μέχρι την πρώτη Άλωση του 1204, οπότε και οι Σταυροφόροι, αν και τον λεηλάτησαν, συνέχισαν να

τον αξιοποιούν με τη σειρά τους ως Καθολική Εκκλησία, έως και την επανάκτηση της Κωνσταντινούπολης λίγες δεκαετίες αργότερα.

Η βυζαντινή κληρονομιά που διακατέχει την ιστορία και τις παραδόσεις του σύγχρονου Ελληνισμού, καθιστά και στις μέρες μας την Αγία Σοφία ως ένα θρυλικό μνημείο, σύμβολο της παλιάς δόξας και των Χαμένων Πατρίδων, που παρέμειναν υπό τουρκική κτήση έπειτα από την Ελληνική Επανάσταση και την αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού.

Στην παρούσα εργασία με θέμα «Ζητήματα επικαιρότητας στην ψηφιακή αφήγηση» προβάλλονται σε ψηφιακή μορφή οι μαρτυρίες, οι γνώμες και τα συναισθήματα ανθρώπων που συνδέονται με κάποιον τρόπο άμεσα με την Κωνσταντινούπολη, άρα και με το μνημείο της Αγίας Σοφίας. Το θέμα συμφωνήθηκε κατόπιν συζήτησης με την επιβλέπουσα καθηγήτρια Ευαγγελία Διαμαντοπούλου, η οποία έδωσε τις βασικές οδηγίες και όρισε τους άξονες της εργασίας.

Το ζήτημα εμπίπτει στην επικαιρότητα λόγω της πρόσφατης απόφασης της τουρκικής κυβέρνησης για μετατροπή του ναού από μουσείο σε τζαμί, επαναφέροντας, δηλαδή, την αρχική του λειτουργία που ίσχυσε από το 1453 έως το 1934. Λόγω της μετατροπής αυτής, μεταβάλλεται ο μουσειακός ρόλος του μνημείου, ενώ πραγματοποιούνται και σημαντικές παρεμβάσεις στο εσωτερικό του ναού, οι οποίες αφορούν τόσο στην αρχιτεκτονική του όσο και στην ψηφιδωτή του διακόσμηση. Από την άλλη πλευρά, προκύπτουν ζητήματα λατρευτικής χρήσης του ναού, καθώς από ορθόδοξη χριστιανική εκκλησία μετατρέπεται σε μουσουλμανικό τέμενος.

Στη συγκεκριμένη εργασία διερευνάται ο ιστορικός ρόλος του ναού της Αγίας Σοφίας, καθώς και σημαντικά γεγονότα που συνδέονται με αυτόν. Επιπλέον, μελετάται η αρχιτεκτονική του κατασκευή και η ψηφιδωτή του διακόσμηση. Ακολουθεί η παρουσίαση των συνεντεύξεων με ανθρώπους που αφηγούνται τη βιωματική τους σχέση με τον ναό και καταθέτουν τη γνώμη του για τις πρόσφατες εξελίξεις. Πιο συγκεκριμένα, πριν από τη λήψη των βιντεοσκοπημένων συνεντεύξεων, καταγράφηκε με τη χρήση σύγχρονων πηγών η επισκόπηση της ιστορίας της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Διότι όπως αναφέρθηκε, είναι άμεσα συνυφασμένη με την Αγία Σοφία. Η ιστορία του ναού παρουσιάζεται στο επόμενο κεφάλαιο, με την καταγραφή των σημαντικότερων γεγονότων που σχετίζονται με το μνημείο, από τη θεμελίωσή του μέχρι και τις μέρες μας, και τη μετατροπή του εκ

νέου από μουσειακό χώρο σε ισλαμικό τέμενος, από τον Τούρκο Πρόεδρο Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν. Στο ίδιο κεφάλαιο γίνεται η αναλυτική περιγραφή του ναού, ως προς την αρχιτεκτονική και τα ψηφιδωτά του, μέσω της αξιοποίησης βιβλιογραφικών πηγών. Συγκεκριμένα, αξιοποιήθηκαν: α) Για τη βυζαντινή ιστορία, το βιβλίο «Γιατί το Βυζάντιο», της Ελένης Γλύκατζη-Αρβελέρ (Εκδόσεις Μεταίχμιο). β) Για την ιστορία του ναού της Αγίας Σοφίας, τα βιβλία «Αγία Σοφία», του Θεοχάρη Δετοράκη (Εκδόσεις Μίλητος), «Αγία Σοφία – Η μεγάλη εκκλησία», της Σοφία Ν. Σφυρόερα, (Εκδόσεις Πεδίο) και «Η ελληνική συμβολή στη συντήρηση της Αγίας Σοφίας», της Αντωνίας Μοροπούλου (Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος). γ) Για την αρχιτεκτονική και τη διακόσμηση του ναού, τα βιβλία «Αισθητική Θεώρηση της Βυζαντινής Τέχνης», του Π.Α. Μιχελή (Ίδρυμα Παναγιώτη και Έφης Μιχελή), «Βυζαντινή Ζωγραφική», της Ναυσικάς Πανσελήνου (Εκδόσεις Καστανιώτη) και «Η Αγία Σοφία μεταξύ ρωμαϊκής και γοθτικής αρχιτεκτονικής», του Άγγελου Παπαϊωάννου (Ίνστιτούτο του Βιβλίου).

Οι συνεντευξιαζόμενοι επιλέχθηκαν με συγκεκριμένα κριτήρια ώστε ο ρόλος και η μαρτυρία τους να σχετίζονται με τους σκοπούς της εργασίας. Αρχικά, κλήθηκαν να περιγράψουν σε βιντεοσκοπημένη συνέντευξη τη βιοματική τους σχέση με τον ναό. Ειδικότερα, τους ζητήθηκε να ανακαλέσουν και να περιγράψουν την εμπειρία της πρώτης τους επίσκεψης. Σκοπός του ερωτήματος είναι να αναδειχθεί ο ρόλος που διαδραματίζει το μνημείο στο θυμικό των σύγχρονων Ελλήνων, τόσο από την πλευρά του ιστορικού τους δεσμού με αυτόν, όσο και από την αισθητική του αποτίμηση.

Το δεύτερο ερώτημα που τέθηκε στους συνεντευξιαζόμενους συναρτάται άμεσα με τις πρόσφατες εξελίξεις και την εκ νέου μετατροπή της Αγίας Σοφίας σε ισλαμικό τέμενος, τον Ιούλιο του 2020. Ο σκοπός του ερωτήματος είναι να μεταφέρουν τις σκέψεις τους οι άνθρωποι οι οποίοι σχετίζονται με τον ναό, κρίνοντας αυτή την εξέλιξη με την κατάθεση της μαρτυρίας τους.

Οι βιντεοσκοπημένες μαρτυρίες, έπειτα από την κατάλληλη τεχνική επεξεργασία (μοντάζ), ενώθηκαν ώστε να διαμορφωθεί ένα βίντεο διάρκειας 36 λεπτών, το οποίο χωρίζεται σε δύο μέρη: Στο πρώτο, προβάλλονται οι μαρτυρίες που απαντούν στο πρώτο ερώτημα και, αντίστοιχα, στο δεύτερο μέρος, οι μαρτυρίες που απαντούν στο δεύτερο ερώτημα. Κατά τη διαδικασία της τεχνικής επεξεργασίας, προστέθηκαν σχετικά πλάνα και εικόνες από την Αγία Σοφία (εντός και εκτός του μνημείου), όπως και εισαγωγικές επισημάνσεις. Επίσης, δημιουργήθηκε και μια

δεύτερη, κατά πολύ μικρότερη, έκδοση του βίντεο, διάρκειας 8 λεπτών, στην οποία διατηρείται η ίδια δομή, αλλά προβάλλονται μόνο αποσπασματικές, πλην καίριες και σημαίνουσες, φράσεις των συνεντευξιαζόμενων.

Οι μαρτυρίες των οκτώ συνεντευξιαζόμενων καταγράφονται επίσης και γραπτώς στην παρούσα εργασία και αναλύονται από τον ερευνητή. Η εργασία ολοκληρώνεται με τα συμπεράσματα που προκύπτουν, τόσο από τη βιβλιογραφία όσο και από το περιεχόμενο των συνεντεύξεων.

B. Ιστορική επισκόπηση του Βυζαντίου

Βυζάντιο ονομαζόταν η αποικία που ίδρυσαν το 660 ή το 628 π.Χ. στις όχθες του Βοσπόρου οι Μεγαρείς με αποικιστή τον Βύζαντα. Στη ίδια θέση χτίστηκε η Κωνσταντινούπολη¹. Στα νεότερα χρόνια, Βυζάντιο ονομάστηκε η πολιτεία, η αυτοκρατορία που κληρονόμησε και συνέχισε το πολίτευμα, το κράτος της αρχαίας αυτοκρατορικής Ρώμης, κυρίως στο αυτοκρατορικό ανατολικό τμήμα της παλιάς ρωμαϊκής επικράτειας, με πρωτεύουσα τη Νέα Ρώμη που στη συνέχεια ονομάστηκε Κωνσταντινούπολη. Το Βυζάντιο αποτέλεσε την εκχριστιανισμένη και εξελληνισμένη ρωμαϊκή ανατολική αυτοκρατορία². Από το ξεκίνημα της η νέα αυτή αυτοκρατορική πόλη οικειοποιήθηκε την κληρονομιά της Ρώμης και της αίγλης της πάλαι ποτέ αυτοκρατορίας. Η μεταφορά του Παλλαδίου (μια αιγυπτιακή ψηλή στήλη) από τη Ρώμη στη Νέα Ρώμη την ημέρα των εγκαινίων και η τοποθέτησή του στην αγορά, νομιμοποίησε συμβολικά την αδιάσπαστη συνέχεια της ρωμαϊκής ιδεολογίας και αυτοκρατορίας, που εμφανίζεται ως συνέχεια του οικουμενικού κράτους της παλαιάς Ρώμης, αφού το πεπρωμένο της ακολουθεί το όνομα της Αιώνιας Πόλης. Οι λόγοι που συντέλεσαν, δε, στη μετάλλαξη της Ρώμης σε Βυζάντιο, καθώς και στη μεταφορά της πρωτεύουσας, ήταν κυρίως οι βαρβαρικές εισβολές του 3^{ου} και του 4^{ου} αιώνα, η απειλή της Περσικής αυτοκρατορίας και η διάδοση του Χριστιανισμού, της νέας θρησκείας που αποκτούσε ολοένα και περισσότερους οπαδούς και άρχιζε τότε να διαδραματίζει σημαίνοντα ρόλο στο κοινωνικό αλλά και πολιτικό γίγνεσθαι³.

Η τελετή θεμελίωσης της Κωνσταντινούπολης έγινε στις 3 Νοεμβρίου 324 και συνδέθηκε με τον θρύλο ότι ο Μέγας Κωνσταντίνος επέλεξε τη θέση της νέας πρωτεύουσάς του, όταν είδε στο όνειρό του έναν αετό που πέρασε το στενό της Χαλκηδόνας και άφησε να πέσει στην περιοχή του αρχαίου Βυζαντίου μια πέτρα που κρατούσε στο ράμφος του. Για αυτό και το έμβλημα έγινε ο αετός. Το πιο γνωστό έμβλημα της Αυτοκρατορίας, ο δικέφαλος αετός, καθιερώθηκε πολύ αργότερα, και συγκεκριμένα στην ανακατάληψη της Πόλης από τους Φράγκους το 1261, από τον Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο. Συμβολικός σκοπός του εμβλήματος ήταν ο αετός να κοιτά την Ανατολή και τη Δύση, να έχει δηλαδή το βλέμμα του στις κτήσεις της

¹ΠανσελήνουΝ., 1999: 21

²Γλύκατζη-ΑρβελέρΕ., 2012: 17

³Ο.π., σελ.: 18

αναστημένης στην Κωνσταντινούπολη αυτοκρατορίας⁴. Ο Μέγας Κωνσταντίνος αποφάσισε να ιδρύσει την 11^η Μαΐου του 330 τη νέα πρωτεύουσα, την Κωνσταντινούπολη, στο νευραλγικό πέρασμα μεταξύ Ευρώπης και Ασίας, προκειμένου να ανταποκριθεί καλύτερα στις παραπάνω προκλήσεις. Το νέο αυτό κέντρο αμέσως έγινε χριστιανικό, ενώ στην αναθηματική ιδρυτική στήλη αναφέρεται αφιέρωση στον «Δεσπότην Χριστόν». Τα εγκαίνια, έγιναν με μεγάλη επισημότητα και πανηγυρικές εκδηλώσεις, τα οποία ονομάστηκαν και «γενέθλια»⁵. Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία ταυτίζεται απόλυτα με την ίδρυση και την πτώση της Πόλης.

Πολύ σύντομα, από την αυτοκρατορία εκριζώθηκε η αρχαία ειδωλολατρία και επιβλήθηκε η ελληνική γλώσσα. Έκτοτε, το Βυζάντιο θα διαδραματίσει τον ρόλο του αμύντορα ολόκληρης της Χριστιανοσύνης⁶. Η Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης επίσης υπεραγκώνισε σε μικρό χρονικό διάστημα τις υπόλοιπες εκκλησίες⁷. Την πνευματική ενότητα της αυτοκρατορίας αποτέλεσαν λοιπόν ο χριστιανισμός, που έγινε επίσημη θρησκεία στα τέλη του 4^{ου} αιώνα και η ρωμαϊκή κληρονομιά που έδωσε τη βάση για την οικουμενικότητά της, αλλά και της νομιμοποίησης κατοχής των εδαφών της. Αυτοί οι δύο πόλοι καθοδηγούν το όραμα του Βυζαντίου σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας του. Το Βυζάντιο στηρίχθηκε βέβαια και στην αρχαία ελληνική σκέψη, αφού η αρχαιοελληνική γραμματεία γονιμοποίησε τη βυζαντινή δημιουργία.

Ο ορθός λόγος της ελληνικής αρχαιότητας συγκεκριμένα αποτέλεσε, μεταξύ άλλων, τη βάση στη διαδικασία οριοθέτησης του χριστιανικού δόγματος. Η Ορθοδοξία, θεωρείται ότι είναι δημιούργημα του ελληνοθρεμμένου πνευματικού ανθρώπου της πρωτοχριστιανικής Ανατολής. Αυτή η ελληνική σκέψη ήταν που διασφάλισε για τους Βυζαντινούς και την εδραίωση της Ορθοδοξίας⁸. Στη συνέχεια, η διάλυση της δυτικής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, το 476, κατέστησε την Κωνσταντινούπολη τελικά ως τη μόνη αυτοκρατορική πρωτεύουσα. Από εκεί ασκείται η κεντρική διοίκηση, εκεί υπάρχει το Πατριαρχείο και φυσικά ο αυτοκρατορικός θρόνος. Εγγυητές και χορηγοί των συνθηκών που εξασφαλίζουν τη σωτηρία είναι πια ο αυτοκράτορας και ο πατριάρχης⁹. Η Πόλη, αποτελεί τον βασικό κόμβο κάθε οδικού και ναυτικού δικτύου, αφού σε αυτήν κατέληγαν οι κύριοι

⁴Γλύκατζη-Αρβελέρ Ε., 2012: 16

5Ο.π., σελ.: 19

6Ο.π., σελ.: 23

7Ο.π., σελ.: 171

⁸Πανσελήνου Ν., 1999: 25

⁹Γλύκατζη-Αρβελέρ Ε., 2012:166

ηπειρωτικοί και όλοι οι ναυτικοί δρόμοι, όπως κάποτε «όλοι οι δρόμοι» οδηγούσαν στη Ρώμη. Αποτέλεσε έτσι τον οργανικό χώρο σύγκλισης της Μικρασίας με τα Βαλκάνια.

Η Στάση του Νίκα

Η πρώτη μεγάλη πρόκληση για τη νέα αυτοκρατορία ήταν μια μεγάλη εσωτερική αναταραχή. Το 532, ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός αντιμετωπίζει τη «Στάση του Νίκα». που κατέληξε στη βίαιη και αιματηρή καταστολή κατά των στασιαστών. Επρόκειτο για την επανάσταση των δήμων, αθλητικών δηλαδή αρχικά σωματείων, που είχαν τη φροντίδα των αγώνων στον Ιππόδρομο, οι οποίοι είχαν αποκτήσει και πολιτική δύναμη. Αφορμή, ήταν η άρνηση του Ιουστινιανού να δώσει χάρη σε έναν Πράσινο και έναν Βένετο, που είχαν καταδικαστεί για ανατρεπτική δράση, αλλά είχαν διαφύγει με θαυματουργό τρόπο τον θάνατο. Στις 13 Ιανουαρίου του 532, στους ιπποδρομικούς αγώνες, φωνάζοντας το σύνθημα «Νίκα», οι εξεγερμένοι παρασύρθηκαν σε έκτροπα και άρχισαν να ανάβουν φωτιές. Οι συμφιλιοτικές απόπειρες του Ιουστινιανού δεν έφεραν αποτέλεσμα και μέσα σε δύο μέρες κάηκαν ολοσχερώς η Αγία Σοφία και η Αγία Ειρήνη. Η αντίδραση από τον αυτοκράτορα ήταν άμεση. Οι στρατηγοί του Ιουστινιανού κατέσφαξαν τους συγκεντρωμένους στασιαστές στον Ιππόδρομο. Τα θύματα ανέρχονταν στους 35.000. Για να εξιλεωθεί από αυτή την πράξη και την εξόντωση χιλιάδων ανθρώπων, ο Ιουστινιανός αποφάσισε να κτίσει εκ νέου την Αγία Σοφία. Στα εγκαίνια της, το 537, ανεφώνησε το «Νενίκηκά σε Σολομώντα»¹⁰.

Τα «σκοτεινά χρόνια»

Ο Ιουστινιανός (527-565) ήταν ο πρώτος αυτοκράτορας που πραγματοποίησε το βυζαντινό όραμα, καθιερώνοντας ευρέως τον χριστιανισμό και διατηρώντας τα σύνορα της αυτοκρατορίας σε δύση και ανατολή. Μόλις τρεις αιώνες μετά την ίδρυση της αυτοκρατορίας όμως, ακολουθούν τα «σκοτεινά χρόνια», αφού από το τέλος του 7^{ου} αιώνα ξεκινούν οργανωμένες επιδρομές των Σλάβων στα ευρωπαϊκά

¹⁰Γλύκατζη-Αρβελέρ Ε., 2012: 27

εδάφη και των Αράβων στην ανατολή αλλά και στις παράκτιες περιοχές. Το Βυζάντιο καθίσταται έτσι περιφερειακή δύναμη που παλεύει για την επιβίωσή της. Λόγω αυτών των εξελίξεων, εγκαταλείφθηκε η φιλόδοξη πολιτική της αναβίωσης του ρωμαϊκού μεγαλείου και ακολουθήθηκε μια πιο ρεαλιστική πολιτική με έμφαση στη διατήρηση των κεκτημένων. Στα «σκοτεινά χρόνια», οι εχθροί της αυτοκρατορίας έφθασαν μάλιστα αρκετές φορές μέχρι τις πύλες της Κωνσταντινούπολης. Η Βασιλεύουσα πολιορκήθηκε το 626 από τους Αβαροσλάβους, ενώ έλειπε ο αυτοκρατορικός στρατός σε εκστρατεία κατά των Περσών. Η διάσωση της Πόλης αποδόθηκε σε θαυματουργική επέμβαση της Παναγίας και από αυτό το γεγονός προέκυψε ο Ακάθιστος Ύμνος, το ευχαριστήριο δηλαδή των Κωνσταντινουπολιτών στην Υπερμάχο Στρατηγό¹¹.

Ακολούθησε δεύτερη πολιορκία, έναν αιώνα αργότερα, το 717, κατά την οποία η Κωνσταντινούπολη σώθηκε χάρη στη χρήση του καινοτόμου όπλου των Βυζαντινών, με το οποίο έκαιγαν τα εχθρικά πλοία, του «υγρού πυρ»¹². Οι απειλές συνέχισαν να υφίστανται και τα επόμενα χρόνια. Το 860, η Κωνσταντινούπολη δέχτηκε αιφνίδια επίθεση από τους πρωτοεμφανιζόμενους στην ιστορική σκηνή Ρώσους. Και πάλι, η διάσωση της Πόλης αποδόθηκε σε «θαύμα» της Παναγίας¹³. Στη συνέχεια ωστόσο, οι Ρώσοι (988), όπως και άλλοι σλαβικοί λαοί (Βούλγαροι και Σέρβοι), επέλεξαν το ορθόδοξο δόγμα. Ο θρύλος αναφέρει μάλιστα ότι ο βασιλιάς των Ρώσων Βλαδίμηρος έλαβε αυτή την απόφαση γιατί οι απεσταλμένοι του θαμπώθηκαν από το κάλλος της Θείας Λειτουργίας, μέσα στην Αγία Σοφία, και έτσι τον έπεισαν για την ανωτερότητα της ορθόδοξης διδαχής. Χαρακτηριστικά, η μητρόπολη του Κιέβου, η Αγία Σοφία, θεωρείται ως ένα θυγατρικό κτίσμα της περιώνυμης Αγίας Σοφίας της Πόλης¹⁴.

Τα σκοτεινά χρόνια χαρακτηρίζονται επίσης από την παρακμή των μεγάλων αστικών κέντρων και των μητροπόλεων, με επακόλουθο την αγροτοποίηση του πληθυσμού και τη στρατιωτικοποίηση των επικοινωνιών και του οδικού και ναυτικού δικτύου. Το εμπόριο δέχεται κι αυτό σημαντικά πλήγματα, από τις αραβικές εισβολές σε παράκτιες περιοχές, καθώς και την κατάκτηση από αυτούς όλων των νότιων ακτών της Μεσογείου. Οι λεηλασίες των εισβολέων, με τις καταστροφές, την παρακμή και την ανέχεια που προκαλούν, ερμηνεύονται εκείνη την εποχή με δεισιδαιμονικό τρόπο,

11 Γλύκατζη-Αρβελέρ Ε., 2012: 31

12 Ο.π., σελ.: 35

13 Ο.π., σελ.: 101

14 Ο.π., σελ.: 222

ως «οργή του Θεού κατά των παρανομούντων χριστιανών» («θεομηνίες»)¹⁵. Εκείνη τη χρονική περίοδο γεννιέται και το Ισλάμ, που έπειτα από λίγους αιώνες θα αποτελέσει και την αιτία για το οριστικό τέλος της αυτοκρατορίας. Το Βυζάντιο αρχικά θεώρησε το Ισλάμ ως αίρεση, μιας από τις πολλές που υπήρχαν στα ανατολικά. Ήδη, όμως, οι συγκρούσεις με οπαδούς της νέας αυτής θρησκείας ξεκινούν από το 660, όταν το Κράτος των Ομειαδών, με πρωτεύουσα τη Δαμασκό, κήρυξε ιερό πόλεμο (τζιχάντ) κατά των απίστων, δηλαδή της αυτοκρατορίας¹⁶. Την ίδια περίοδο ιδρύεται και το κράτος των Βουλγάρων, που αποτέλεσε έναν νέο εχθρό και πολέμιο της βυζαντινής αυτοκρατορίας τους επόμενους αιώνες, αν και μοιράζονταν την ορθόδοξη πίστη. Συγχρόνως, εμφανίζονται οι Σλάβοι, οι οποίοι όπως αναφέρθηκε εποίκουν εδάφη της αυτοκρατορίας¹⁷. Αυτή η εποχή θεωρήθηκε ως το τέλος της αρχαιότητας και η αρχή του Μεσαίωνα. Τα «σκοτεινά χρόνια» λήγουν στα μέσα του 9^{ου} αιώνα, με τη λήξη της Εικονομαχίας και την αποκατάσταση της Ορθοδοξίας.

Η Εικονομαχία

Η Εικονομαχία ταλαιπώρησε για έναν ολόκληρο αιώνα την αυτοκρατορία (741-843). Πέρα από το θρησκευτικό ζήτημα σχετικά με την απόδοση τιμών ή όχι στις εικόνες της Ορθοδοξίας, θεωρείται ότι η πραγματική αιτία της σύγκρουσης ήταν η ανάγκη ριζικής αλλαγής των ιδεολογικών, πολιτικών και κοινωνικών προτεραιοτήτων της αυτοκρατορίας¹⁸. Εκείνο το διάστημα, οι κλασικές καταβολές του πνεύματος και της τέχνης της αυτοκρατορίας δέχονταν πίεση από ανατολικές επιρροές, που έληξαν με την αναστήλωση των εικόνων. Οι εικονομάχοι θεωρήθηκε λοιπόν ότι επηρεάστηκαν από τις ανατολικές παραδόσεις περί μη απεικόνισης του θείου, η οποία αποτελούσε πάγια αρχή του Ισλάμ. Η Εικονομαχία ξεκίνησε το 726, με την αποκαθήλωση της εικόνας του Χριστού πάνω από τη Χαλκή Πύλη του παλατιού και την απαγόρευση της λατρείας των εικόνων, από τον αυτοκράτορα Λέοντα Γ' τον Ίσαυρο. Το 787, η αυτοκράτειρα Ειρήνη η Αθηναία συγκάλεσε στη Νίκαια την Ζ' Οικουμενική Σύνοδο που αναστήλωσε τις εικόνες και όρισε ότι αυτές έπρεπε να είναι αντικείμενο μόνο ασπασμού και τιμητικής προσκύνησης, ενώ η

¹⁵Γλύκατζη-Αρβελέρ Ε., 2012: 258

¹⁶Ο.π., σελ.: 32

¹⁷Ο.π., σελ.: 34

¹⁸Ο.π., σελ.: 37

αληθινή λατρεία έπρεπε να απευθύνεται αποκλειστικά στη θεία φύση των ιερών προσώπων που παριστάνονταν από τις εικόνες¹⁹. Το τέλος όμως της διαμάχης αυτής άργησε να επέλθει οριστικά. Το 815 ο Λέοντας Ε΄ ο Αρμένιος σε νέα Σύνοδο στην Αγία Σοφία, κατηγόρησε την αυτοκράτειρα Ειρήνη και επανέφερε τις αποφάσεις της Συνόδου της Ιέρειας. Το 843 η αυτοκράτειρα Θεοδώρα σε νέα Σύνοδο αναστήλωσε τελικά οριστικά τις εικόνες. Το γεγονός αυτό εορτάζεται ως τις μέρες μας ως η Κυριακή της Ορθοδοξίας²⁰. Το τέλος της Εικονομαχίας θεωρήθηκε ως η απαρχή της εκκλησιαστικής ειρήνης. Η λατρεία των εικόνων συνδέθηκε με την παγίωση της Ορθοδοξίας και θεωρήθηκε ως η μόνη σωστή λατρευτική πρακτική. Αυτό το γεγονός, είχε ως αποτέλεσμα την ακμή της βυζαντινής τέχνης²¹.

Από το Σχίσμα μέχρι το Ματζικέρτ

Έπειτα από τα σκοτεινά χρόνια, δηλαδή τον 10^ο και τον 11^ο αιώνα, η αυτοκρατορία ανακτά τα εδάφη και την αίγλη της, χάρη στις νικηφόρες εκστρατείες του Νικηφόρου Φωκά και του Ιωάννη Τσιμισκή σε Κρήτη και Κύπρο, και της απόκρουσης των Βουλγάρων από τον Βασίλειο Β΄²². Το πρώτο μισό του 11^{ου} αιώνα, το Βυζάντιο φτάνει στο απόγειο της αίγλης του. Τα σύνορα της αυτοκρατορίας εκτείνονται και πάλι από τον Δούναβη έως το Λιβυκό Πέλαγος και από την Ιταλία έως τον Καύκασο²³. Ο πλούτος και το μεγαλείο της Κωνσταντινούπολης γίνονται αντικείμενο θαυμασμού από δυτικούς εμπόρους και περιηγητές²⁴. Ωστόσο, το Σχίσμα των Εκκλησιών του 1054 σηματοδοτεί την έναρξη της προβληματικής, και συγκρουσιακής, σε πολλές περιπτώσεις, σχέσης με τη Δύση. Αυτό συνέβη αντί για την ένωση των εκκλησιών, που ήταν ο σκοπός του ταξιδιού των αντιπροσώπων του Πάπα στην Κωνσταντινούπολη, τότε. Τελικά, οι δυτικοί έριξαν το ανάθεμα κατά της ορθόδοξης εκκλησίας και ακολούθησε το ανάθεμα από τον Κηρουλάριο κατά της Ρώμης. Η πράξη αυτή σφράγισε το τελειωτικό σχίσμα²⁵. Παράλληλα, νέοι εχθροί εμφανίζονται στο προσκήνιο και καταλαμβάνουν διαρκώς εδάφη της αυτοκρατορίας, μέρος των οποίων δεν ανακτήθηκαν ποτέ.

19 Πανσελήνου Ν., 1999: 129

20 Γλύκατζη-Αρβελέρ Ε., 2012: 40

21 Ο.π., σελ.: 180

22 Ο.π., σελ.: 40

23 Ο.π., σελ.: 41

24 Ο.π., σελ.: 43

25 Ο.π., σελ.: 229

Αυτή την εποχή, ξεκινάει και η προέλαση των Σελτζούκων Τούρκων στα ανατολικά εδάφη της αυτοκρατορίας και η ήττα στο Ματζικέρτ σηματοδοτεί και τα δραματικά γεγονότα που θα ακολουθήσουν. Στην κομβική Μάχη του Μαντζικέρτ (1081), ηττάται κατά κράτος ο βυζαντινός στρατός από τους Σελτζούκους Τούρκους. Έτσι, ανοίγει ο δρόμος για την κατάκτηση της Μικράς Ασίας. Οι Σελτζούκοι φτάνουν μάλιστα προ των πυλών της Κωνσταντινούπολης, αλλά αποκρούονται από τον Αλέξιο Α' Κομνηνό και τους διαδόχους του και απωθούνται προσωρινά στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας. Εκεί, ιδρύουν το Σουλτανάτο του Ικονίου. Τον 12^ο αιώνα, οι Σελτζούκοι Τούρκοι καταλαμβάνουν ακόμα περισσότερα εδάφη στη Μικρά Ασία και φτάνουν μέχρι το Αιγαίο. Αυτά, δεν ήταν τα μόνα προβλήματα για την αυτοκρατορία. Οι εμπορικοί ανταγωνισμοί οδήγησαν σε συγκρούσεις μεταξύ των αναδυόμενων Βενετών και των Βυζαντινών. Παράλληλα, οι Νορμανδοί λεηλάτησαν τα παράλια σε διάφορες περιοχές και το 1185 κυρίευσαν μέχρι και τη Θεσσαλονίκη, ενώ έφτασαν να πολιορκήσουν και την Κωνσταντινούπολη²⁶.

Η πρώτη Άλωση και η εποχή των Παλαιολόγων

Η πρώτη Άλωση της Κωνσταντινούπολης σημειώθηκε το 1204, από τους δυτικούς, στο πλαίσιο της 4^{ης} Σταυροφορίας, όταν τα στρατεύματα των Λατίνων αιφνιδιαστικά κινήθηκαν κατά της Πόλης, ενώ ο στόχος τους ήταν οι Άγιοι Τόποι. Η πρώτη χριστιανική αυτοκρατορία έπεσε δηλαδή υπό τα πλήγματα χριστιανικού στρατού²⁷. Η Άλωση οδήγησε σε εκτεταμένες λεηλασίες και καταστροφές, ενώ μεγάλο μέρος του πλούτου της Πόλης μεταφέρθηκε σε πόλεις της δύσης. Ακολούθησε η περίοδος της Φραγκοκρατίας, κατά την οποία η Κωνσταντινούπολη έγινε έδρα Λατίνων βασιλέων και καθολικού πατριάρχη. Η Άλωση του 1204 προκάλεσε μεγάλη αίσθηση, διότι κατέρριψε τον μύθο της «Βασιλίδος των πόλεων», που ήταν απόρθητη, επειδή την προστάτευαν ο Χριστός και η Παναγία. Πολύ σύντομα όμως δημιουργήθηκαν η Αυτοκρατορία της Νίκαιας, η Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας και το Δεσποτάτο της Ηπείρου, ισχυρές εστίες αντίστασης κατά των κατακτητών, οι οποίες συνέβαλαν στη συνέχεια των αγώνων για την αναστήλωση της Βυζαντινής αυτοκρατορίας²⁸. Η μνήμη της αυτοκρατορικής αίγλης, παρά την πτώση

²⁶Γλύκατζη-Αρβελέρ Ε., 2012: 47

²⁷Ο.π., σελ.: 48

²⁸Ο.π., σελ.: 49

της Πόλης, καθώς και η προσδοκία της επανάκτησής της, γίνεται όραμα και σκοπός ζωής για τους Βυζαντινούς και εκφράζεται με το αντιλατινικό μένος των ορθόδοξων πληθυσμών²⁹. Η Αυτοκρατορία της Νίκαιας υπερίσχυσε τελικά των υπολοίπων και πέτυχε την ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης. Ο ελευθερωτής, Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος, ως «Νέος Κωνσταντίνος», στέφθηκε αυτοκράτορας της νέας Βυζαντινής αυτοκρατορίας το 1261 και έγινε ιδρυτής της Δυναστείας των Παλαιολόγων, που διατηρήθηκε στον θρόνο επί δύο αιώνες. Η απελευθέρωση της Πόλης ξανάδωσε στο ταπεινωμένο γένος της εστία του προγονικού μεγαλείου, αλλά και τη δυνατότητα της ανασυγκρότησης, της ανασύνταξης και της τελευταίας αναγέννησης του Βυζαντίου³⁰. Ο νέος αυτοκράτορας, όρισε ως προτεραιότητα την ανάκτηση των χαμένων εδαφών και, υπό αυτό το όραμα, θέσπισε ως έμβλημα τον δικέφαλο αετό³¹.

Ωστόσο, η κατάσταση ήταν ούτως ή άλλως πολύ δύσκολη και τον 14^ο αιώνα ξεκινάει η αδιάκοπη παρακμή της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Το 1354, οι Τούρκοι εγκαταστάθηκαν στο ευρωπαϊκό έδαφος, οπότε αρχίζει σταθερά η προέλασή τους και στα Βαλκάνια. Οι Βυζαντινοί δεν μπορούν να αντισταθούν σε αυτή την προέλαση. Έτσι, μέχρι το 1402, το Βυζαντινό κράτος περιλάμβανε μόνο την Κωνσταντινούπολη, το Δεσποτάτο του Μυστρά και μερικά νησιά του Αιγαίου³². Οι Σελτζούκοι είναι κύριοι της Μικράς Ασίας, ενώ τελευταία (1391) πέφτει η Φιλαδέλφεια. Αυτό σημαίνει την υποδούλωση όλης της Εγγύς Ανατολής. Οι Τούρκοι βρίσκονται πια προ των πυλών της Κωνσταντινούπολης και η επίθεσή τους καθυστερεί μόνο εξαιτίας της ήττας τους από τους Μογγόλους στην Άγκυρα³³. Σημειώνεται ότι κατά τη διάρκεια της κατάληξης των βυζαντινών εδαφών, οι Τούρκοι καταπατούν και βεβηλώνουν τις βυζαντινές εκκλησίες (ο Οιναιώτης τις αναφέρει ως «μαγαρισμένες»)³⁴.

29Γλύκατζη-Αρβελέρ Ε., 2012: 63

30Ο.π., σελ.: 97

31Ο.π., σελ.: 50

32Πανσελήνου Ν., 1999: 212

33Γλύκατζη-Αρβελέρ Ε., 2012: 52-53

34Ο.π., σελ.: 263

Η Πόλις Εάλω

Ταλανισμένη από εμφυλίους πολέμους, έχοντας χάσει όλες σχεδόν τις κτήσεις, με μόνο το δεσποτάτο του Μορέως να επιβιώνει και με τον κλοιό των Τούρκων να σφίγγει γύρω από την Κωνσταντινούπολη, η Πόλη, στις αρχές του 15^{ου} αιώνα, ήταν μια πόλη-κράτος και όχι πια πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας. Τελευταίος αυτοκράτορας ήταν ο δεσπότης του Μορέως, Κωνσταντίνος Παλαιολόγος. Πρώτη μέριμνά του, ήταν η προετοιμασία για τη διαφαινόμενη επίθεση κατά της Πόλης από τους Οθωμανούς, στους οποίους οι Βυζαντινοί απέδιδαν ήδη από το 1373 φόρο υποτέλειας. Οι Βυζαντινοί, είναι πια σε απόγνωση και εξετάζουν ως λύση ακόμη και την αναίρεση του Σχίσματος με τους Καθολικούς. Προκειμένου να εξασφαλίσει την απαραίτητη βοήθεια από τη Δύση λοιπόν, ο αυτοκράτορας επισημοποίησε την ένωση των Εκκλησιών, στη Φλωρεντία το 1439. Στις 12 Δεκεμβρίου 1452, ο καρδινάλιος Ισίδωρος, παρουσία του αυτοκράτορα, διάβασε τη διακήρυξη της ένωσης της Ρωμαιοκαθολικής με την Ορθόδοξη Εκκλησία μέσα στον Ναό της Αγίας Σοφίας. Το ενωτικό συλλεΐτουργο στην Αγία Σοφία προκάλεσε ωστόσο την οργισμένη αντίδραση των ανθενωτικών. Τότε, ο μέγας δούκας Λουκάς Νοταράς, είπε «καλύτερα να δω μέσα στην πόλη το σαρίκι του Τούρκου σουλτάνου, παρά τη λατινική τιάρα». Οι εσωτερικές αντιθέσεις έτσι οξύνθηκαν, με τους πολίτες και τους άρχοντες χωρισμένους στους ενωτικούς και στους ανθενωτικούς, και ενώ ο τουρκικός στρατός άρχισε να συγκεντρώνεται στις παρυφές της Πόλης³⁵. Παρόλα αυτά, η πολυαναμενόμενη βοήθεια από τη Δύση δεν ήρθε ποτέ.

Η πολιορκία της Κωνσταντινούπολης από τον Μωάμεθ τον Πορθητή άρχισε στις 7 Απριλίου 1453. Οι πολιορκητές ανέρχονταν σε 150.000, ένας άριστα οργανωμένος στρατός, εκπαιδευμένος και φανατισμένος από τους δερβίσηδες που κυκλοφορούσαν στο στρατόπεδο και τόνωναν την πολεμική ορμή του πλήθους. Ο τουρκικός στόλος, με 400 πλοία, κατέλαβε αμέσως τα Πριγκιπωνήσια και απέκλεισε τον ανεφοδιασμό της Πόλης. Μια μέρα νωρίτερα, ο Μωάμεθ έστειλε τελεσίγραφο για την παράδοση της πόλης, όμως η απάντηση ήταν αρνητική. Οι υπερασπιστές της Πόλης, δεν ξεπερνούσαν τους 7.000, εκ των οποίων οι 5.000 Βυζαντινοί και οι 2.000 από διάφορες εθνικότητες, κυρίως Γενουάτες και Βενετοί. Η αντίσταση ήταν επική και οι Βυζαντινοί κατόρθωσαν να κρατήσουν τους επιτιθέμενους μακριά από τα τείχη

35ΣφυρόραΣ., 2020:45-49

για περίπου 1,5 μήνα, παρά τη σφοδρότητα των εφόδων και του τεράστιου όγκου τους. Το μόνο που κέρδισαν όμως, ήταν λίγες ακόμα εβδομάδες ελευθερίας. Η τελική επίθεση έγινε στις 29 Μαΐου, ενώ, λίγο νωρίτερα, στις 21 Μαΐου, ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος απέρριψε και τη δεύτερη πρόταση του Μωάμεθ για παράδοση της πόλης, με την υπόσχεση να φύγουν ελεύθεροι όλοι οι κάτοικοι. Το βράδυ της 28^{ης} Μαΐου, όπως περιγράφει ο χρονικογράφος Γεώργιος Φραντζής, «ο τραγικός αυτοκράτορας, αφού μίλησε για τελευταία φορά στους Βυζαντινούς και τους συμμάχους τους, πήγε αμέσως στον Ιερό Ναό της Αγίας Σοφίας, προσευχήθηκε με δάκρυα στα μάτια και κοινώνησε των Αχράντων Μυστηρίων. Το ίδιο έκαναν και πολλοί άλλοι εκείνη τη νύχτα. Έπειτα, γύρισε στα ανάκτορα και ζήτησε από όλους συγχώρεση. Ποιος μπορεί να περιγράψει αυτή τη στιγμή τους θρήνους και τους οδυρμούς που ακούστηκαν τότε στο παλάτι; Κανένας άνθρωπος δεν θα μπορούσε να μείνει ασυγκίνητος, ακόμα κι αν ήταν από ξύλο ή από πέτρα».

Η τελική επίθεση άρχισε λίγο μετά τα μεσάνυχτα. Οι λιγοστοί υπερασπιστές απέκρουσαν ηρωικά τις δύο πρώτες επιθέσεις. Το ξημέρωμα, επιτέθηκαν και οι γενίτσαροι, οι οποίοι επικεντρώθηκαν στο σημείο των τειχών που ήταν κοντά στην πύλη του Αγίου Ρωμανού, όπου μαχόταν και ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος. Τα κανόνια είχαν προξενήσει ένα μεγάλο άνοιγμα στα εξωτερικά τείχη και τα στίφη των Τούρκων εφόρμησαν και ξεχύθηκαν στο εσωτερικό. Λίγο αργότερα, η αντίσταση των αμυνόμενων κατέρρευσε και ολοκληρώθηκε η κατάληψη της Κωνσταντινούπολης. Ακολούθησαν εκτεταμένες σφαγές και λεηλασίες που κράτησαν τρεις μέρες³⁶. Η Κωνσταντινούπολη πλέον θα ονομαζόταν «Ινσταμπούλ» από τους νέους κατακτητές. Η Άλωση σήμανε την οριστική, έπειτα από 1.000, περίπου, χρόνια, πτώση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

36ΣφυρόραΣ., 2020: 50-54

Γ. Αισθητική θεώρηση της βυζαντινής τέχνης

Καθώς η χριστιανική θρησκεία στις αρχές της πρώτης χιλιετίας ήταν απαγορευμένη, οι λατρευτικοί χώροι των πρώτων χριστιανών, όπως οι κατακόμβες, ήταν μυστικοί. Μετά το διάταγμα ανεξιθρησκίας, που εξέδωσε ο Μ. Κωνσταντίνος το 313 στα Μεδιόλανα (σημερινό Μιλάνο), αλλά και την ανακήρυξη της χριστιανικής θρησκείας ως επίσημης θρησκείας του ανατολικού ρωμαϊκού (βυζαντινού) κράτους από τον Θεοδόσιο Α', το 380 μ.Χ., άρχισαν να χτίζονται οι πρώτοι χριστιανικοί ναοί³⁷. Οι βυζαντινοί αυτοκράτορες θεώρησαν τότε χρέος τους να ανεγείρουν ναούς και να τους κοσμήσουν με πολύτιμα έργα, όπως έκαναν στα αρχαία ιερά οι προκάτοχοί τους. Έτσι, η ανέγερση και η διακόσμηση των ναών χρηματοδοτούταν κατά κύριο λόγο από τους κυβερνώντες. Στην ανέγερση των ναών εφαρμόστηκε η «μνημειακή αρχιτεκτονική», ενώ για τη διακόσμησή τους χρησιμοποιήθηκαν πολύτιμα και καλαίσθητα υλικά από την μακρινή ανατολή. Για την εξυπηρέτηση των λατρευτικών αναγκών, οι πρώτοι ναοί ανεγείρονταν με ταχύτατες διαδικασίες, χωρίς να παραβλέπεται, ωστόσο, ο αισθητικός εκλεκτικισμός³⁸.

Σύμφωνα με τον Μουρατώφ, «η βυζαντινή τέχνη, και γενικώς η χριστιανική τέχνη, δεν υπήρξε ουσιαστικώς διάφορη από την τέχνη της Ελλάδας, που πήρε πάντοτε για θέμα την πραγματικότητα του μύθου, σε αντίθεση προς τις άλλες τέχνες, συμπεριλαμβανομένης και της τέχνης της εποχής μας, που κυνηγούνε μάταια τον μύθο της πραγματικότητας»³⁹. Το ελληνικό πνεύμα στη βυζαντινή τέχνη δεν πρόσφερε απλώς μερικά τεχνικά στοιχεία, αλλά της χάρισε τη λεπτή τεχνική αντίληψη που ήξερε να αφομοιώσει και να διαμορφώσει πρωτότυπα τα στοιχεία από την ανατολική και την ρωμαϊκή τέχνη. Έδωσε δηλαδή το αίσθημα του Ωραίου που καθόρισε και το αίσθημα του Υψηλού. Διασταύρωσε δηλαδή το Ωραίο και το Υψηλό. Από την ανατολή, η βυζαντινή τέχνη υιοθέτησε την ροπή προς τον μυστικισμό και τον υπερβατικό χαρακτήρα, ενώ το μνημειώδες και η ταχύτητα στην εκτέλεση και διάρκεια της κατασκευής ήταν τα στοιχεία που άντλησε από τις ρωμαϊκές πρακτικές. Με αυτόν τον τρόπο, τα στοιχεία της βυζαντινής τέχνης υποτάχθηκαν στο αίσθημα του Υψηλού και η τεχνική και η μορφολογία της αρχιτεκτονικής και της ζωγραφικής συνένδραμαν στην έκφραση του νέου πνεύματος.

37 Πανσελήνου Ν., 1999: 31

38 Ο.π., σελ.: 33

39 Μιχαήλ Π., 1946: 258

Σύμφωνα με τον Παναγιώτη Μιχελή, το Υψηλό το διακρίνει ο δυναμισμός, ενώ το Ωραίο η στατικότητα. Όπως εξηγεί, ο δυναμισμός του Υψηλού απαιτεί από εμάς να συμμετάσχουμε συναισθηματικά στη δράση με λαχτάρα, ενώ η στατικότητα του Ωραίου μας επιτρέπει να μείνουμε θεωροί της αρμονίας του ηρεμότερου, γαλήνιοι. Επόμενο είναι, λοιπόν, η μορφή να πρωτεύει στα Ωραία έργα, ενώ στα Υψηλά πρωτεύει το περιεχόμενο, χωρίς αυτή η διάκριση να σημαίνει ότι στο καλλιτέχνημα η μορφή και το περιεχόμενο δεν ταυτίζονται αδιάσπαστα. «Το Ωραίο είναι στραμμένο προς τα έξω, ενώ το Υψηλό προς τα έσω, είναι μια άρνηση της φαινομενικής αρμονίας του κόσμου, που μας αποκαλύπτει το θείο στου απείρου τη σφαίρα»⁴⁰. Όπως υποστηρίζει ο Μιχελής, κάθε έργο που είναι πελώριο, δεν είναι υψηλό, εκτός εάν έχει την έκφραση της δύναμης, που με την υπεροχή της νικάει και ξεπερνάει το υλικό του μέγεθος, όπως συμβαίνει στους μεσαιωνικούς ναούς, για να εξάρει το πνευματικό του μέγεθος, την υψηλή του διάθεση, «τότε μόνος ένας αγέρας μεγαλοφροσύνης φυσάει από το έργο και μας φέρνει της έκστασης τη μέθη». Βλέπουμε λοιπόν ότι η συνύπαρξη της δύναμης κάτω από την έκσταση είναι αναγκαία για την έκφραση του Υψηλού.⁴¹

Όπως αναλύει ο Παναγιώτης Μιχελής, η δυτική τέχνη από την πλευρά της είναι πιο εξωτερική, πιο υλιστική στην έκφραση, υποβάλλει το Υψηλό με τον όγκο και τον φανατισμό της δύναμης, κινδυνεύοντας να καταστεί και άμορφη – η βυζαντινή όμως είναι πιο εσωτερική, πιο πνευματική στην έκφραση, υποβάλλει το Υψηλό με το βάθος και την αξία της πνοής της, για αυτό και παραμένει γαλήνια, στα όρια του μέτρου και στον όγκο και στη δύναμη. Σώζει δηλαδή τη μορφή. Το αίσθημα του Υψηλού την εποχή αυτή βιώνεται με την αναζήτηση του απείρου και την κατανόηση του πνεύματος, και όχι με το τεχνητό δημιούργημα μεγάλων διαστάσεων ή με τις υλικές δυνάμεις της φύσης. Η τέχνη αποσκοπεί δηλαδή στην αποκάλυψη του πνεύματος του Παντοδύναμου μέσω των ναών, και για αυτό ο στόχος είναι ο χώρος να φαίνεται άπειρος και να ανυψώνει τον επισκέπτη σε υπερβατικά πεδία. «Με την αίσθηση του Υψηλού, η διάθεση γαληνεύει, γιατί τότε ο άνθρωπος ορθολογίζεται, ζει σε αρμονία με τη φύση και εξανθρωπίζει τους θεούς. Και για αυτό η ελληνική τέχνη προσπαθεί να εξιδανικεύσει το ανθρώπινο σώμα σε θείο με αρμονικές αναλογίες και να χτίσει τους ναούς κατά το πρότυπο της κατοικίας του ανθρώπου»⁴², αναφέρει ο

⁴⁰Μιχελής Π., 1946:17-18

⁴¹Ο.π., σελ.: 16

⁴²Ο.π., σελ.: 24

Μιχαήλ. Τέλος, στη χριστιανική τέχνη το ύφος μεταπήδησε από τη μορφή στο περιεχόμενο, ή από την τελείωση των αναλογιών της μορφής στην έξαρση της έκφρασης στη μορφή. Κι αυτό διότι η αντικειμενική θεώρηση του Ωραίου παραχώρησε τη θέση της στην υποκειμενική βίωση του Υψηλού.

Ωστόσο, η λέξη «υπέροχος» και «υψηλός» δεν ακούστηκε παρά μόνο για τον ναό της Αγίας Σοφίας⁴³. Η Αγία-Σοφία χτίζεται πάνω σε ένα ογκώδες βάθρο με επίπεδες επιφάνειες αλλά κατόπιν η διάρθρωση των όγκων της προς τα πάνω πληθαίνει και οι καμπύλες κορυφώνονται στον δίχως τύμπανο τρούλο, που «νωχελικά ξαπλώνεται στο ψηλότερο σημείο, σημείο καμπής, από όπου αρχίζει να αποσβένει σιγά σιγά η βουή μέσα στην ηρεμία και τη γαλήνη που κατέχει το όλο έργο, παρά τη φοβερή διακύμανση που παρουσιάζει στη γενική του γραμμή. Η αύξηση αυτή κρύβει μέσα της και την απαραίτητη έξαρση για να προκαλεί στο όλο και στα μέλη τον μνημειώδη χαρακτήρα της έκτασης»⁴⁴, σύμφωνα πάντα με τον Μιχαήλ. Επομένως, παρατηρούμε ότι στη βυζαντινή τέχνη το Υψηλό διασταυρώνεται με το Ωραίο και τη Χάρη και τελικά επιτυγχάνεται η φωτεινή βίωση της έκτασης μπροστά την πνευματική υπεροχή⁴⁵.

Η βυζαντινή γλυπτική, τέλος, χαρακτηρίζεται από τον εσωτερισμό, μια στροφή που έγινε ήδη από τα παλαιοχριστιανικά χρόνια. Γενικά οι Βυζαντινοί είχαν αρνητική στάση απέναντι στη γλυπτική, διότι πρώτον, σύμφωνα με τη θρησκευτική αντίληψη, το γυμνό σώμα πρέπει να αποκρύπτεται -ενώ το πνεύμα δεν αποτυπώνεται με το γλυπτό – και δεύτερον, λόγω της στροφής προς τα υψηλά και ηθικά θέματα. Έτσι, ο γλύπτης ουσιαστικά αντικαταστάθηκε από τον ζωγράφο και η γλυπτική λειτούργησε ως επικουρική της αρχιτεκτονικής⁴⁶.

Αρχιτεκτονική

Ο ελληνικός ναός απέδιδε σημασία στην εξωτερική εμφάνιση, ενώ ο βυζαντινός ναός απέβλεψε στο να κρατήσει τους πιστούς με την καλλιτεχνική διαμόρφωση του εσωτερικού του χώρου. Για παράδειγμα, η Αγία Σοφία είναι λιτή και απέριτη στο εξωτερικό της, ενώ στο εσωτερικό της έχει μια πλούσια έγχρωμη

43Μιχαήλ Π., 1946: 11

44Ο.π., σελ.: 264

45Ο.π., σελ.: 305

46Ο.π., σελ.: 165

διακόσμηση.⁴⁷ Έτσι, μέσα στον βυζαντινό ναό, η διαμόρφωση και η διάπλαση του χώρου, καθώς και ο ζωγραφικός διάκοσμος, μας αποκαλύπτουν έναν κόσμο που δεν τον προμαντεύουμε απ' έξω, ενώ κάθε πλευρά του εσωτερικού χώρου στον ναό των εθνικών δεν είναι παρά μια πρόσοψη εξωτερική υπό στέγη. «Έτσι εκφράζεται η ψυχική διάθεση του χριστιανού να ζήσει περισσότερο με τον εσωτερικό του κόσμο παρά με τον εξωτερικό και να τονίσει με την εξωτερική του λιτότητα τη σημασία του περιεχομένου του»⁴⁸, όπως εξηγεί ο Μιχελής. Η βυζαντινή αρχιτεκτονική, λοιπόν, είναι εσωτερική, πνευματική, πιο συγκρατημένη από τη γοτθική, ενώ δεν αποδίδει σημασία στην πρόσοψη. Δίνεται ωστόσο η έξαρση του βάθους, η ανάδειξη του ύψους και το συνεχές και ενιαίο του άπειρου χώρου, μέσω του οποίου μπορούμε να βιώσουμε το Υψηλό⁴⁹. Η σπουδαιότερη κατάκτηση, όμως, της βυζαντινής αρχιτεκτονικής, είναι ότι κατορθώνει να μας υποβάλει και την πνευματική ένταση της υψηλής της διάθεσης, όχι μόνο με την κλίμακα του απειροελάχιστου, αλλά και με το συνθετικό της πνεύμα.

Στα χριστιανικά έργα παρατηρούμε ότι το όλο καθορίζει τα μέρη. Διακρίνονται ωστόσο συνθέσεις όπου κυριαρχούν τα μέρη και άλλες όπου κυριαρχεί το όλο, πράγμα που συντελεί στην ανάδειξη της κυριαρχίας ενός ενιαίου χώρου μέσα της, παρ' όλο που πετυχαίνει τη φαινομενική απεραντοσύνη των επιφανειών με τα μικροσκοπικά μέτρα σύγκρισης που εισάγει, χάρη στα μωσαϊκά, στα δαντελωτά κοσμήματα και στον λεπτοκαμωμένο διάκοσμο⁵⁰. Η βυζαντινή τέχνη διατηρεί και την ελληνική αρετή του μέτρου, αφού δεν υπερβάλλει καμία διάσταση, ούτε του βάθους, ούτε του πλάτους, ούτε του ύψους⁵¹. Στη βυζαντινή αρχιτεκτονική συγκεκριμένα όλα αντιμετωπίζονται με κατασκευαστική οξύνοια, λεπτότητα και καλλιτεχνική ευαισθησία. Επίσης, τα πλήρη υπερτερούν των κενών, το σύστημα επενδύσεων διατηρείται και επομένως η μάζα φαίνεται συμπαγής. Η μορφή τέλος αισθητοποιεί εκφραστικά την προσπάθεια να γίνει η ύλη μια μάζα ελαστική, άκαμπτη και συνεχής, που τελικά εξαϋλώνεται για να περιβάλει τον χώρο.

47 Μιχελής Π., 1946:42.

48 Ο.π., σελ.: 43

49 Ο.π., σελ.: 45

50 Ο.π., σελ.: 115

51 Ο.π., σελ.: 69

Ζωγραφική

Η ζωγραφική διαδραμάτισε κυρίαρχο ρόλο, σε αντίθεση με τη γλυπτική. Σε αυτή την τέχνη αποτιμάται κυρίως η πολιτισμική προσφορά του Βυζαντίου. Κι αυτό διότι η χριστιανική τέχνη δεν είναι ανεικονική. Οι καλλιτεχνικές της προθέσεις εμπλουτίστηκαν με τα παραστατικά μέσα, τα απαραίτητα, για να εκφράσει στο Βυζάντιο τα υψηλότερα διανοήματα και τις αόρατες δυνάμεις και το άπειρο του πνεύματος. Η χριστιανική εικονογραφία έδωσε σημαντική θέση στον «Χριστό εν δόξη» και σε όλες τις παραστάσεις που δοξάζουν τον Χριστό ή τους Αγίους⁵². Το ιερατικό ύφος της βυζαντινής ζωγραφικής εκδηλώνεται με τα εξής τρία εξωτερικά γνωρίσματα: α) επένδυση του ανατομικώς παραμορφωμένου σώματος, β) ακαμψία των παραστάσεων, γ) αδιαφορία για την ασχήμια των χαρακτηριστικών της φυσιογνωμίας. Χαρακτηρίζεται επίσης από τον εξπρεσιονισμό της μορφής, τον ρυθμικό δυναμισμό των στάσεων και των κινήσεων και την εξαϋλωτική πνευματική διάθεση⁵³. Όπως εξηγεί ο Μιχελής, η βυζαντινή ζωγραφική, για να εναρμονιστεί με την αρχιτεκτονική, εκτείνεται σε δύο διαστάσεις, ώστε αποφεύγοντας την πλαστικότητα, να εξαϋλώσει τα πρόσωπα και να χαρίσει στον χώρο τα χρώματα που θα δημιουργήσουν την ατμόσφαιρα του εικονιζόμενου θέματος. «Είναι γραφική και όχι πλαστική, και για αυτό κάθε άλλη τεχνοτροπία φαντάζει αποκρουστική και συνθλίβει τον χώρο. Μέσω των χρωμάτων δημιουργείται αίσθηση του βάθους και πλάθεται μια υπερβατική ατμόσφαιρα».

«Η μορφή της βυζαντινής αγιογραφίας ταράζει τη γαλήνη της θεώρησης, συμπυκνώνει τα συναισθήματα και μας ωθεί, με την ανάγκη μιας ψυχικής εκκένωσης, σε ύψη υπερβατικά όπου ο ίλιγγος του θαυμασμού και μόνος μας λυτρώνει», αναλύει ο Μιχελής. Πράγματι, η βυζαντινή αγιογραφία χρησιμοποιεί εκ διαμέτρου αντίθετο ύφος από την ελληνική γλυπτική. Δεν την αντικατέστησε απλώς, αλλά «αρνήθηκε να μιμηθεί την πλαστική τεχνοτροπία της». Μεταπήδησε δηλαδή από το απτικό στο οπτικό. Ωραίοι είναι μόνο οι άγγελοι, ενώ συχνά υπάρχουν παραστάσεις του άσχημου, ώστε να αποδοθούν ορισμένες ψυχικές ιδιότητες και να υποβληθεί το υψηλό και ιερατικό φρόνημα της αγιοσύνης⁵⁴. Παρατηρούμε δηλαδή ότι η βυζαντινή ζωγραφική στοχεύει στην πνευματικότητα, στην απόδοση της πνευματικότητας και

52 Πανσελήνου Ν., 1999: 35

53 Μιχελής Π., 1946: 252

54 Ο.π., σελ.: 167-168

την αίσθηση του Υψηλού – αλλά και στη βίωσή του από την παράσταση ιδανικών μορφών, στην έκφραση ψυχικών καταστάσεων και υπερβατικών οραμάτων. «Η ασχήμια μας απωθεί προς στιγμήν, αλλά για αυτό μας αναγκάζει να προσέξουμε την έκφραση της εσώτερης ομορφιάς, άρα να βιώσουμε πιο εύκολα το Υψηλό», παρατηρεί ο Μιχελής. Προτιμάται επίσης η κατά μέτωπον παράσταση, με έμφαση στις χειρονομίες, τη φυσιογνωμία, τη λάμψη και την κίνηση του βλέμματος⁵⁵.

Η βυζαντινή ζωγραφική είναι κατ' εξοχήν χρωματογραφική τέχνη. Εκείνο που πριν από όλα ερεθίζει το μάτι του θεατή και κοινωνού αυτής της τέχνης είναι το καθαρό χρώμα⁵⁶. «Η χρήση των χρωμάτων είναι μάρτυρας της γραφικής της διάθεσης, που φθάνει στα όρια της διακοσμητικότητας. Το χρώμα και ο διακοσμητικός τους χαρακτήρας είναι αλληλένδετα και συμβάλλουν στην αίσθηση του Υψηλού, όπως και ο ρυθμικός δυναμισμός των κινήσεων και η όλη έκφραση της εικόνας», σύμφωνα με τον Μιχελή.

Από τη Ζ' Οικουμενική Σύνοδο της Νίκαιας, το 787, θεσπίστηκε πως «ό,τι δηλώνει η αφήγηση με τη γραφή, επιτελεί και η εικόνα με το χρώμα». Το χρώμα είναι ισοδύναμο με τη λέξη, γιατί και τα δύο συντελούν ώστε να αποδοθεί κάποιο νόημα. Και τα κείμενα των εικονομάχων και των εικονόφιλων στην περίοδο της Εικονομαχίας εκφράζουν την άποψη ότι το χρώμα ήταν το στοιχείο-κλειδί της εικόνας⁵⁷. Παράλληλα, η σημασία του συμβόλου εξαρτάται εξ ολοκλήρου από τα συμφραζόμενα κάθε φορά που χρησιμοποιείται αυτό το σύμβολο. Έτσι φαίνεται να λειτουργεί και ο συμβολισμός των χρωμάτων στο Βυζάντιο. Για παράδειγμα, το γαλάζιο συμβολίζει το θείο φως⁵⁸. Γενικά, δεν φαίνεται να είχε μεγάλη σημασία η έννοια του οργανωμένου χρωματικού συμβολισμού. Πιο σημαντική δε είναι η φωτεινότητα του χρώματος και όχι ο χρωματικός τόνος. Η ενασχόληση με το χρώμα στη βυζαντινή τέχνη αποκαλύπτει ένα ανεξερεύνητο και ευαίσθητο πεδίο⁵⁹.

Οι βυζαντινοί ακολουθούσαν ορισμένους κανόνες. Απέδιδαν με πιστότητα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των αγίων προσώπων, όπως είχαν παραδοθεί είτε από παλαιότερα γραπτά κείμενα ή από προηγούμενες απεικονίσεις. Έτσι, μέσα στους αιώνες, επαναλαμβάνεται ένας αυστηρά καθορισμένος τύπος για κάθε ιερό πρόσωπο. Και οι μορφές, ήταν απαραίτητο να αποπνέουν πνευματικότητα. Για αυτό, οι μορφές

55Μιχελής Π., 1946: 257

56Πανσελήνου Ν., 1999: 267

57Ο.π., σελ.: 271

58Ο.π., σελ.: 275

59Ο.π., σελ.: 276-279

εικονίζονται μετωπικές σε μια τελετουργική ακινησία⁶⁰. Με κέντρο την ανθρώπινη μορφή λοιπόν, η βυζαντινή τέχνη προτιμά συχνά την κατά μέτωπο στάση του προσώπου που βυθίζει το βλέμμα του στα μάτια του θεατή. Παρατηρούμε ότι οι καλλιτέχνες μεγεθύνουν επίτηδες το σπουδαιότερο πρόσωπο μιας σκηνής: ο Χριστός ή ο αυτοκράτορας ξεπερνούν ένα κεφάλι ή περισσότερο τις μορφές που τους περιβάλλουν. Κι αυτό διότι η ζωγραφική προσπαθεί να εκφράσει την ουσία και παραμελεί τις λεπτομέρειες. Ουσιώδης είναι η υπεράνθρωπη φύση των αυτοκρατόρων και ο ιερός χαρακτήρας των τελετουργικών πράξεων και σε αυτά δίνεται η έμφαση. Πρόκειται άλλωστε για εικόνες-σύμβολα που παριστάνουν μια ιερή πράξη του εκπροσώπου του Θεού επί της γης⁶¹.

Η ζωγραφική, επίσης, έχει αφηγηματική διάθεση προκειμένου να διδάξει περιγράφοντας, ενώ η κοσμοθεωρία του Χριστιανισμού βλέπει τον κόσμο και ιστορικά. Μέσω των αγιογραφιών, ο θεατής αναπλάθει πολλές αναγκαίες εικόνες στον χώρο και στον χρόνο ώστε να συλλάβει τη μία. Έτσι, η ιστορίζουσα διάθεση της βυζαντινής αγιογραφίας πηγάζει από βαθύτερα. Χωρίς τις απεικονίσεις του Χριστού και των άλλων Αγίων είναι αδύνατο για τον πιστό να πλησιάσει αυτά τα πρόσωπα⁶². Όπως γίνεται φανερό, η εικόνα παίζει τον ρόλο γέφυρας ανάμεσα στον άνθρωπο και το θείο. Η ζωγραφική έτσι προσφέρει στον θεατή μια υποκειμενική ερμηνεία της πραγματικότητας, μια κλίμακα αξιών την οποία ο θεατής καλείται να αποδεχθεί. Πρόκειται για μία εικόνα υπερκωδικοποιημένη, καθώς ο καλλιτέχνης λειτουργεί σύμφωνα με τις θρησκευτικές επιταγές της εποχής. Οι Πατέρες της Εκκλησίας συγκεκριμένα αναγνωρίζουν τη διδακτική σημασία της ζωγραφικής και τη χαρακτηρίζουν ως «σιωπηλή γραφή» και μέσο διδασχίας των αγράμματων. Ο Φώτιος λέει ότι «οι εικόνες παίζουν ιδιαίτερο ρόλο γιατί εμποδίζουν την διάκριση ανάμεσα σε αγράμματους και εγγράμματους». Είναι δηλαδή πιο ζωντανό μέσο από τις Γραφές. Είναι πιο πιθανόν, αυτοί που βλέπουν τις παραστάσεις, να μιμηθούν το παράδειγμα των οσίων και μαρτύρων, παρά αυτοί που απλώς διαβάζουν τη ζωή των πρωταγωνιστών της χριστιανικής πίστης. Η μνήμη, επίσης, ενεργοποιείται από την όραση. Επιπλέον, «οι αισθητικές αξίες της τέχνης μπορούν να προδιαθέσουν καταλλήλως το νου και την ψυχή να δει και να αποδεχτεί την τάξη του Σύμπαντος».

60 Πανσελήνου Ν., 1999: 102

61 Ο.π., σελ.: 84

62 Μιχαήλ Π., 1946: 168

«Μια ωραία εικόνα», αναφέρει χαρακτηριστικά, «μπορεί να δώσει στον θεατή απόλαυση, αγαλλίαση και δύναμη»⁶³.

Τέλος, στην αισθητική της ζωγραφικής εγγράφεται όχι μόνο ο σχολαστικός ρεαλισμός των λεπτομερειών αλλά και το ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τα πολύτιμα υλικά: χρυσάφι, ασήμι, κρύσταλλα, έγχρωμες πέτρες, μάρμαρα και πορφυρίτες λίθοι. Στη βυζαντινή εποχή, αυτός ο πολύτιμος διάκοσμος θα έκανε τους ανθρώπους να σκέπτονται διαρκώς τα πλούτη του Ιερού Παλατιού και του επουράνιου προτύπου του, της κατοικίας του Θεού. Εκ πρώτης όψεως, ο υλισμός αυτής της προσφυγής στα ακριβά υλικά μας εκπλήσσει, επειδή πρόκειται για τέχνη με πνευματικά προγράμματα. «Ήταν ωστόσο ένας τρόπος για τους Βυζαντινούς να κάνουν πιο απτή στη φαντασία των θεατών τη νοητή πραγματικότητα που τους πρότειναν. Διείσδυναν στον κόσμο του μεγαλείου που αντιπροσώπευε το «νοητό», ξεκινώντας από τη σχολαστική μίμηση μιας χρυσής πόρπης»⁶⁴, όπως εξηγεί η Ναυσικά Πανσελήνου, στην ανάλυσή της.

Στις βυζαντινές εκκλησίες αξιοποιήθηκε κυρίως η τοιχογραφία, καθώς ήταν πολύ λιγότερο δαπανηρή και κοπιαστική τεχνική από το ψηφιδωτό. Συνήθως, η τοιχογραφία καλύπτει όλες τις επιφάνειες μέχρι τα κατώτερα μέρη των τοίχων. Αποτελούσε συνήθως συνδυασμό της νωπογραφίας με την ξηρογραφία⁶⁵. Συχνά όμως, στη μακραίωνη ζωή του Βυζαντίου, συνέβαινε η επικάλυψη του έργου με νεότερες τοιχογραφίες με τα ίδια ή διαφορετικά θέματα. Σε αυτή την περίπτωση τα νέα έργα ζωγραφίζονταν απευθείας επάνω στα παλαιότερα ή πάνω σε προετοιμασία με καινούριο κονίαμα. Έτσι, με τη συνεχή άσκηση της λατρείας, οι βυζαντινοί ναοί εμφανίζονται ως ζωντανοί οργανισμοί, παρόντες στη ζωή των πιστών τους⁶⁶.

Η βυζαντινή ζωγραφική, μεταχειρίζεται δύο τεχνικά συστήματα, το μωσαϊκό και τη νωπογραφία, που με τα υλικά τα οποία χρησιμοποιούν και τον τρόπο κατεργασίας συμβάλλουν στην έξαρση του υψηλού χαρακτήρα της αγιογραφίας⁶⁷. Η νωπογραφία ποτίζει το νωπό κονίαμα με χρώματα που γίνονται ανεξίτηλα όταν στεγνώσουν. Πρόκειται για πιο οικονομική και εφήμερη μέθοδο. Αξιοποιείται στην αγιογραφία κι έχει κοινά σημεία με την τεχνική του μωσαϊκού⁶⁸. Ο πρόδρομος του

63 Πανσελήνου Ν., 1999: 145

64 Ο.π., σελ.: 83

65 Ο.π., σελ.: 89

66 Ο.π., σελ.: 91

67 Μιχελής Π., 1946: 195

68 Ο.π., σελ.: 197

μωσαϊκού συναντάται τον 8^ο π.Χ. αιώνα στο Γόρδιο της Μικράς Ασίας (διακόσμηση δαπέδων με άσπρα και μαύρα χαλίκια) και η τεχνική αυτή -με τις ψηφίδες- κυριάρχησε στην κλασική αρχαιότητα. Οι Ρωμαίοι αξιοποίησαν και εξέλιξαν τα μωσαϊκά, διακοσμώντας ιερούς χώρους αλλά και τα περίφημα λουτρά. Αργότερα, τα ψηφιδωτά υιοθετήθηκαν από τη βυζαντινή τέχνη για να κοσμήσουν δάπεδα και τοίχους εκκλησιών, αλλά και πολυτελών κτηρίων. Ο 5^{ος} και ο 6^{ος} αιώνας αποτελούν τη μεγάλη εποχή της παλαιοχριστιανικής ζωγραφικής που περιλαμβάνει κυρίως ψηφιδωτά. Μωσαϊκό ή ψηφιδωτό είναι η επένδυση επιφανειών με μικρές, τετράγωνες συνήθως, ψηφίδες, κομμένες από φυσικές πέτρες ή υαλόμαζα, που προσκολλώνται σε υπόστρωμα από ασβεστοκονίαμα σχηματίζοντας ποικίλα διακοσμητικά θέματα. Μωσαϊκά χρησιμοποιούνταν και στα δάπεδα κοσμικών και εκκλησιαστικών κτηρίων, όπου χρωματιστές πέτρες και μάρμαρα συνταιριάζονταν για να σχηματίσουν γεωμετρικά σχέδια ή άλλες ανεικονικές παραστάσεις⁶⁹.

Το μωσαϊκό κατασκευαζόταν με μικρούς γυάλινους ή πέτρινους κύβους, τις ψηφίδες. Το μεγάλο προσόν του είναι ότι μας παρέχει μια ανεξίτηλη ζωγραφική, προσαρμοσμένη όχι μόνο στις επίπεδες, αλλά και καμπύλες επιφάνειες των τοίχων. Το υλικό του είναι πολύχρωμο και αντανακλά το φως, δίνοντας μια λαμπρή αίσθηση του χώρου. Η επιφάνεια της εικόνας διευρύνεται χάρη στα πολλά μικρά πετράδια και έτσι μεγεθύνεται και ο χώρος, συμβάλλοντας στην αίσθηση του Υψηλού, εκτιμά ο Μιχαήλς. Επίσης, συμβάλλει στο να αποκτήσει μνημειακό χαρακτήρα η βυζαντινή αιογραφία γιατί είναι ριζικά διαφορετική από την τέχνη της ζωγραφικής⁷⁰. Πρόκειται όμως για πολυδάπανη και δύσκολη τεχνική, λόγω των πολύτιμων υλικών, ενώ απαιτούσε εξαιρετική εξειδίκευση και επιδεξιότητα. Έτσι, τα οικοδομήματα που κοσμούσαν με ψηφιδωτά στηρίζονταν στις επιχορηγήσεις του αυτοκράτορα και εύπορων πολιτών.

Στα εντοίχια ψηφιδωτά, οι Βυζαντινοί χρησιμοποίησαν άπειρες μικρές ψηφίδες οι οποίες αποκόπτονταν από φυσικές πέτρες, κυρίως μάρμαρα, συχνά από υαλόμαζα αποτελούμενη από αργιλώδη άμμο αναμειγμένη με μεταλλικά οξείδια (χρωματιστές ψηφίδες) και ψημένη σε υψηλές θερμοκρασίες⁷¹. Οι ψηφίδες, -μικρές και ανισομεγέθεις- χρησιμοποιούνταν για τα πρόσωπα και γενικότερα για τα γυμνά μέρη των μορφών. Οι ψηφίδες εμφυτεύονταν μία-μία στον φρέσκο σοβά με

69 Πανσελήνου Ν., 1999: 47

70 Μιχαήλς Π., 1946: 195

71 Πανσελήνου Ν., 1999: 49

διαφορετικές κλίσεις, κάτι που επέτρεπε την καλύτερη δυνατή εκμετάλλευση του εξωτερικού φωτός, που κάνει τα χρώματα να λάμπουν, με αποτέλεσμα να δημιουργείται η υπερβατική εντύπωση που επιζητεί να υποβάλει η βυζαντινή τέχνη. Το ενιαίο κοκκινωπό χρώμα βοήθούσε ώστε να μη διασπάται η εντύπωση του συνόλου στα σημεία όπου η ένωση των ψηφίδων δεν ήταν αρκετά πυκνή. Το ψηφιδωτό θα το αναγάγουν σε τεχνική ύψιστης τελειότητας οι τεχνίτες της Κωνσταντινούπολης, οι οποίοι με τις δημιουργίες τους κόσμησαν πολλά μνημεία - ακόμα και ισλαμικά- σε όλο τον κόσμο⁷².

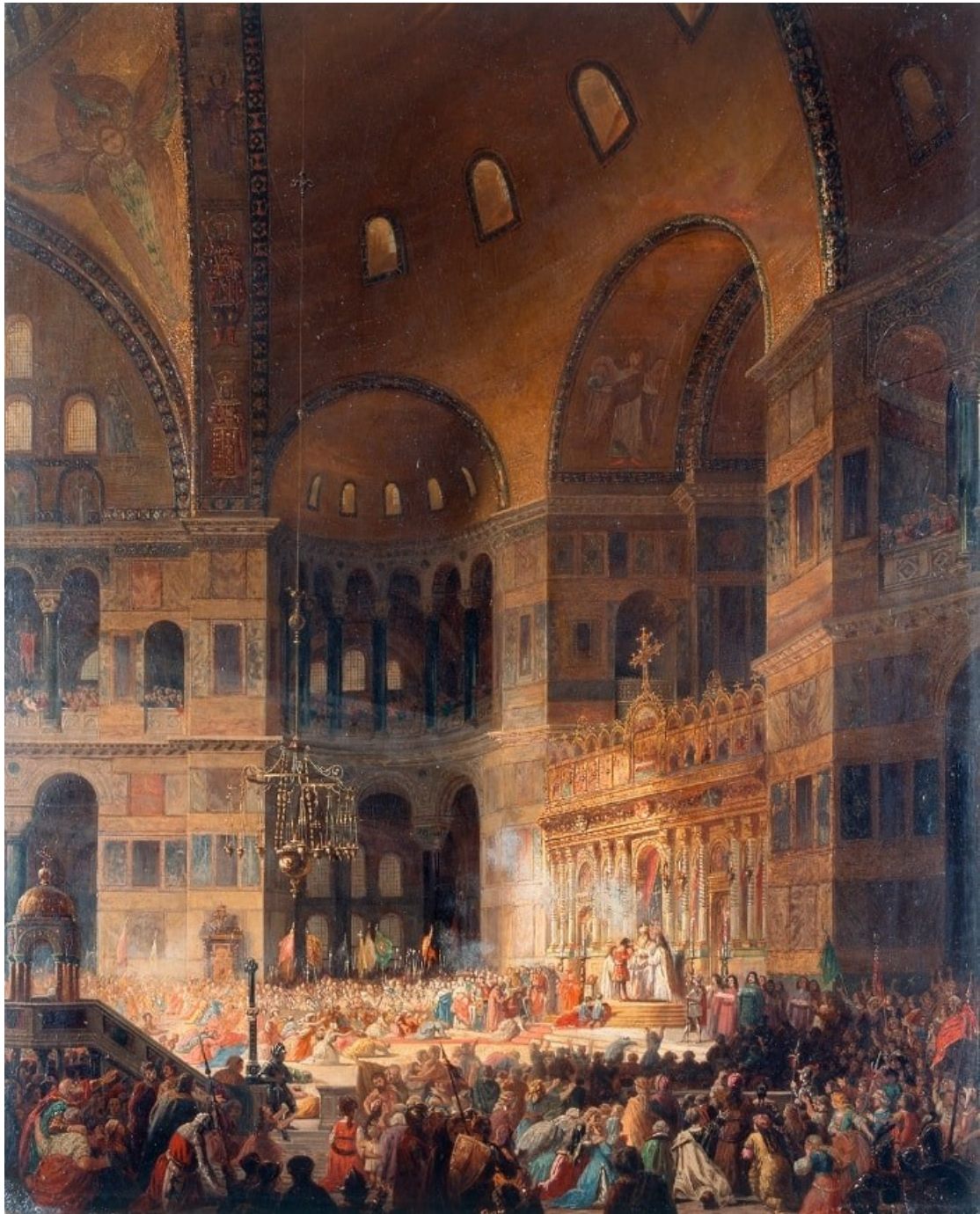
Ιδιαίτερο ρόλο στην βυζαντινή ζωγραφική διαδραματίζει και το φως. Ο χειρισμός του φωτός αναδεικνύει τις τονικές αξίες των χρωμάτων. Για αυτό, δεν υπάρχει μία μόνη συγκεκριμένη πηγή φωτός, αλλά πολλές πηγές φωτισμού, ιδιαίτερη η καθεμιά για κάθε μορφή ή για ομάδες μορφών. Τα διάφορα κέντρα φωτισμού δημιουργούν φώτα και σκιές που κατανέμονται σε όλη την επιφάνεια της εικόνας και τονίζουν τον επίπεδο χαρακτήρα της ζωγραφικής της⁷³. Από τον 5ο έως τον 12ο αιώνα μαρτυρείται προοδευτική κάθαρση του ζωγραφικού χώρου στη βυζαντινή τέχνη. Ό,τι είχε συσσωρεύσει η παλαιοχριστιανική τέχνη από τον «φόβο του κενού» απαλείφεται, για να καταλήξουμε στους λαμπερούς από χρυσό και μπλε του κοβαλτίου κάμπους. Με τους κάμπους αυτούς επιτυγχάνεται η τοποθέτηση των ιερών μορφών σε έναν κόσμο φωτός, άχωρο και άχρονο, και να αποδοθεί με τον ιδανικότερο τρόπο ο υπερβατικός χαρακτήρας της βυζαντινής τέχνης. Με τον τρόπο αυτό, οι μνημειακές υπερουσίες μορφές μοιάζουν να αιωρούνται κυριολεκτικά μέσα στον αιθέρα, σε έναν τόπο, ο οποίος, κατά τον νεοπλατωνικό Πρόκλο, δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένα «λεπτότατο φως»⁷⁴.

72Πανσελήνου Ν., 1999: 50-51

73Μιχαήλ Π., 1946: 132

74Πανσελήνου Ν., 1999: 256

Δ. Ιστορία της Αγίας Σοφίας

Ρομαντικός πίνακας του Gaspare Fossati -1849- Λάδι σε καμβά 53 x 42 εκ. που απεικονίζει την Αγία Σοφία, τον δωδέκατο αιώνα, κατά τη διάρκεια Ορθόδοξης Θείας Λειτουργίας με την παρουσία του Αυτοκράτορα Αλέξιου Α' Κομνηνού. (Πηγή: Οργανισμός για τη Διάδοση της Ελληνικής Γλώσσας)

Η Αγία Σοφία αποτελεί τον μεγαλοπρεπέστερο ναό της Ορθοδοξίας, που είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με την ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, σχεδόν από την αρχή της δημιουργίας της, έως και την πτώση της. «Αν το Μέγα Παλάτιον της Κωνσταντινούπολης ήταν η καρδιά της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, ο πατριαρχικός ναός της Αγίας Σοφίας ήταν η πηγή που έτρεφε και συντηρούσε ολόκληρο τον βυζαντινό οργανισμό», είναι ο χαρακτηρισμός του Tamara Talbot Rice, που παρουσιάζει συμβολικά έτσι τον σημαίνοντα ρόλο του ναού σε ολόκληρο τον βίο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας⁷⁵. Η Μεγάλη Εκκλησία του Γένους των Ελλήνων, όπως χαρακτηρίζεται επίσης, είναι ένας από τους μεγαλύτερους ναούς του κόσμου, το πιο χαρακτηριστικό επίτευγμα της βυζαντινής αρχιτεκτονικής. Αποτελεί δε σύμβολο για όλους τους Ορθόδοξους Χριστιανούς. Ο ναός, επί Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, έγινε το μέγιστο θρησκευτικό και πολιτισμικό κέντρο, ένα οικουμενικό σύμβολο. Πρόκειται για τον ιερό χώρο που καθαγίαζε και επισημοποιούσε όλες τις εκδηλώσεις της κοινωνίας. Εκεί, ο λαός γιόρτασε τους θριάμβους του, θρήνησε τις συμφορές του και αποθέωσε όλους τους νέους αυτοκράτορες. Εκεί κατέληγαν, όπως συνέβαινε αντίστοιχα και στη Ρώμη, οι θριαμβευτικές πομπές μετά από πολέμους. Για 1.000 περίπου χρόνια (537-1453) αποτέλεσε το κέντρο της Ορθοδοξίας και του Ελληνισμού, σφραγίζοντας την ιστορική του μνήμη.

«Πρόκειται για έναν χώρο γεμάτο μαγεία, που μιμείται το θολωτό σύμπαν, όπως το δημιούργησε ο Θεός και το περιόρισε ο άνθρωπος. Σύμβολο ισχύος, ακόμα και μετά την Άλωση, ήταν το ιερό σύμβολο των ιδανικών και των ελπίδων της εθνικής αποκατάστασης»⁷⁶. Η Αγία Σοφία, υπήρξε επίσης επί οκτώ αιώνες ο μεγαλύτερος περικλειστός χώρος σε όλο τον κόσμο μέχρι την ανέγερση του καθεδρικού ναού της Σεβίλλης (1402-1509). Ο θαυμασμός και το ενδιαφέρον για τον μοναδικό αυτόν ναό διατηρήθηκε και στα νεότερα χρόνια, αποτελώντας πόλο έλξης μελετητών της χριστιανικής τέχνης, αρχιτεκτονικής, γλυπτικής, ζωγραφικής, ιδιαίτερα μετά το 1934 που αναγνωρίστηκε ως μουσείο και αναδείχτηκε έτσι η οικουμενική πολιτισμική αξία του. Έκτοτε, αποκαλύφθηκε και αναδείχτηκε σημαντικό μέρος των καλλιτεχνικών θησαυρών του ναού, μέχρι το καλοκαίρι του 2020 που μετατράπηκε ξανά σε ισλαμικό τέμενος.

⁷⁵Rice T., 1998: 82

⁷⁶ΣφυρόραΣ., 2020:11

Η θεμελίωση του Ναού

Ενδεικτικό της δυσκολίας του εγχειρήματος της κατασκευής ενός ναού τέτοιου μεγέθους, δεδομένης και της κοινωνικής αστάθειας στα πρώτα χρόνια της αυτοκρατορίας, είναι το γεγονός ότι για διάφορους φυσικούς και μη λόγους ο ναός θεμελιώθηκε και εγκαινιάστηκε τρεις φορές -στο ίδιο σημείο- από τρεις διαφορετικούς αυτοκράτορες. Την τελική του μορφή έλαβε στα χρόνια του Ιουστινιανού, ο οποίος πραγματοποίησε και τα πιο μεγαλεπήβολα εγκαινία.

Την πρώτη ιστορική μαρτυρία για την ανοικοδόμηση της «Μεγάλης Εκκλησίας», παρέχει ο εκκλησιαστικός ιστορικός Σωκράτης ο Σχολαστικός (380-440)⁷⁷. Οι ιστορικοί συμφωνούν ότι ο Μέγας Κωνσταντίνος θεμελίωσε τον ναό ο οποίος αποπερατώθηκε από τον γιο του. Σύμφωνα με τον συγγραφέα, η οικοδόμηση μεγάλου ναού στην Κωνσταντινούπολη ξεκίνησε συγκεκριμένα έναν αιώνα μετά τον Μεγάλο Κωνσταντίνο, το 346, οπότε και αναφέρεται η συνέχεια της κατασκευής, και όχι η θεμελίωση. Τα εγκαινία του ναού έγιναν στις 15 Φεβρουαρίου του 360 από τον επίσκοπο Ευδόξιο. Ο ναός καθιερώθηκε στο όνομα του Ιησού Χριστού, ο οποίος προσδιορίζεται ως «η Σοφία του Θεού». Η επίσημη εορταστική ημέρα ορίστηκε η 25^η Δεκεμβρίου, τα Χριστούγεννα δηλαδή⁷⁸. Από την αρχή της λειτουργίας της η Αγία Σοφία απέκτησε σημαίνοντα ρόλο στα θρησκευτικά και πολιτικά πράγματα της αυτοκρατορίας. Χαρακτηριστικά, από τον άμβωνα του ναού ο Άγιος Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός ο Θεολόγος (329-390) ανέγνωσε τις αποφάσεις της Β' Οικουμενικής Συνόδου, η οποία είχε συγκληθεί στην Κωνσταντινούπολη το 381 από τον αυτοκράτορα Θεοδόσιο Α' και αποτέλεσε μεγάλο ορόσημο στην ιστορία της Ορθόδοξης Εκκλησίας, διότι διατύπωσε το Σύμβολο της Πίστεως⁷⁹.

Κοινωνικές αναταράξεις και αντιπαλότητες ωστόσο έδωσαν τέλος στη βραχύβια ύπαρξη του ναού, ο οποίος έμελλε να πυρποληθεί και να καεί ολοσχερώς από αντιδρώντες του αυτοκράτορα. Συγκεκριμένα, στις 20 Ιουνίου 404, όταν ο αυτοκράτορας Αρκάδιος κατ' απαίτηση της συζύγου του Ευδοξίας εξόρισε τον Άγιο Ιωάννη τον Χρυσόστομο, οι εξαγριωμένοι οπαδοί του πυρπόλησαν τον ναό. Αμέσως, τέθηκε ως προτεραιότητα η ανοικοδόμησή του και ο γιος του Αρκάδιου, Θεοδόσιος

⁷⁷ Δετοράκης Θ., 2014: 12

⁷⁸ Ο.π., σελ.: 19

⁷⁹ Ο.π., σελ.: 22

Β', ανέθεσε στον Ρουφίνο την ανέγερση του νέου ναού, που τελικά εγκαινιάστηκε στις 10 Οκτωβρίου του 415 από τον Πατριάρχη Αττικό. Ο αυτοκράτορας ανοικοδόμησε τον ναό στον ίδιο αρχιτεκτονικό τύπο της βασιλικής. Την περίοδο αυτή τελέστηκε για πρώτη φορά η πιο σημαντική εκδήλωση ολόκληρης της αυτοκρατορίας, δηλαδή η επίσημη στέψη του αυτοκράτορα. Αυτός ήταν ο αυτοκράτορας Λέων ο Α', το 457, ο πρώτος βυζαντινός αυτοκράτορας που έλαβε το στέμμα από τα χέρια του πατριάρχη στη μεγάλη εκκλησία. Από τότε, η στέψη των αυτοκρατόρων γινόταν πάντα εκεί, στο πλαίσιο μεγάλων ιεροτελεστιών. Ας σημειωθεί ότι νωρίτερα από το 451 ο ναός είχε αρχίσει να συγκεντρώνει μεγάλη περιουσία, λαμβάνοντας πολλές δωρεές, γεγονός ενδεικτικό της δεσπόζουσας σημασίας που είχε αρχίσει να αποκτά⁸⁰.

Ο Ναός του Ιουστινιανού

Και πάλι, όμως, αποδείχτηκε ότι ο ναός του Θεοδόσιου Β' ήταν προσωρινός, αφού όπως φαίνεται, εκείνη την εποχή, σε κάθε σημαντική εκδήλωση αντίδρασης κατά του αυτοκράτορα, αποτελούσε και τον πρώτο στόχο των αντιφρονούντων. Στις 15 Ιανουαρίου 532 γίνεται η «Στάση του Νίκα». Το κέντρο της Πόλης πυρπολείται και η φωτιά καταστρέφει για δεύτερη φορά, και μάλιστα ολοσχερώς τη μεγάλη εκκλησία. Ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός κατέστειλε με βιαιότητα την εξέγερση, και, μόλις επήλθε η ηρεμία, ανακοίνωσε μια σειρά από μεγάλα έργα μεταξύ των οποίων και η ανοικοδόμησης της Αγίας Σοφίας, πάνω στα ερείπια της προηγούμενης. Το έργο αποτέλεσε την ευχαριστία του αυτοκράτορα Ιουστινιανού και της Θεοδώρας για τη σωτηρία του θρόνου τους, αλλά και επίδειξη ισχύος. Την 23^η Φεβρουαρίου 532 αρχίζει η ανέγερση του μεγάλου ναού. Αρχιτέκτονες ήταν ο μηχανικός, μαθηματικός, γλύπτης και ζωγράφος Ανθέμιος (474-558) και ο αρχιτέκτονας, μαθηματικός και μηχανικός Ισίδωρος, οι οποίοι μεταρρύθμισαν τα ερείπια της βασιλικής του Κωνσταντίου Β' και δημιούργησαν από αυτή την αναπροσαρμογή ένα «αριστούργημα φαντασίας και τόλμης», συνδυάζοντας τον αρχιτεκτονικό ρυθμό της βασιλικής (ορθογώνιο κτήριο) και του περίκεντρου (κυκλικού κτίσματος με θολωτή στέγη). Για την κατασκευή του ναού απαλλοτριώθηκαν εκατοντάδες σπίτια και

⁸⁰Δετοράκης Θ., 2014:22

οικόπεδα⁸¹. Τεράστιος αριθμός εργατών, μηχανικών και πολλών άλλων ειδικοτήτων αξιοποιήθηκαν για να επιτευχθεί το αποτέλεσμα που θαυμάζει ο κόσμος μέχρι και σήμερα. Συγκεκριμένα εργάστηκαν 100 μάστορες και 10.000 εργάτες (οικοδόμοι, λατόμοι, λιθοξόοι κ.ά.) και για την ολοκλήρωση του έργου δαπανήθηκαν 320 κεντηνάρια χρυσού, δηλαδή, σε σημερινή αναλογία, περίπου 120 εκατομμύρια ευρώ. Ενδεικτικά, μόνο για τον άμβωνα η δαπάνη ξεπέρασε το σύνολο των ετήσιων φόρων της Αιγύπτου. Η κατασκευή διήρκεσε 5 χρόνια και 10 μήνες και χρησιμοποιήθηκαν δομικά υλικά και κίνες από διάφορους αρχαίους ναούς. Μέσα στην Αγία Σοφία ενσωματώθηκαν οι ωραιότεροι κίνες και τα λαμπρότερα καλλιτεχνήματα από τους ειδωλολατρικούς ναούς, όπως από τον ναό του Δία στο Μπάαλμπεκ του Λιβάνου, τον ναό του Μπελ, του θεού Ήλιου στην Παλμύρα της Συρίας, τον ναό της Άρτεμης στην Έφεσο και από άλλα μνημεία των Αθηνών, των Θηβών και άλλων τόπων με αρχαία μνημεία. «Τον θρίαμβο του Χριστού κόσμησαν τα σπαράγματα των αρχαίων ναών», σχολιάζει ο Άγγλος ιστορικός Γίββων⁸².

Τα εγκαίνια έγιναν με μεγαλοπρεπή τρόπο στις 27 Δεκεμβρίου 537 από τον πατριάρχη Μηνά και τον Ιουστινιανό. Με απόφαση του Ιουστινιανού, στα εγκαίνια διανεμήθηκαν στους φτωχούς 600.000 κιλά σιτάρι, και σφαγιάστηκαν 1.000 βόδια, 6.000 πρόβατα, 700 ελάφια, 1.000 χοίροι και 10.000 όρνιθες. Ο αυτοκράτορας, στη συνέχεια, αφιέρωσε στον ναό χιλιάδες ολόχρυσα λειτουργικά σκεύη στολισμένα με πολύτιμους λίθους, Ευαγγέλια, χρυσοϋφαντα άμφια, μανουάλια, καντήλια και έπιπλα, ενώ στο Ιερό πρόσφερε «τέσσερις μυριάδες λίτρα αργύρου». «Δόξα τω Θεώ, καταξιώσαντί με τοιούτον έργον αποτελέσαι. Νενίκηκά σε, Σολομών», αναφώνησε εκείνη την ημέρα ο αυτοκράτορας. Η τεράστια χωρητικότητα του ναού καταδεικνύει και το μέγεθός του, καθώς σε αυτόν χωράνε 23.000 άνθρωποι. Στην υπηρεσία του δε τέθηκαν 523 άνθρωποι συνολικά: 60 ιερείς, 100 διάκονοι, 40 διακόνισσες, 90 υποδιάκονοι, 110 αναγνώστες, 25 ψάλτες και 100 πυλωροί⁸³.

Κι αυτή τη φορά όμως, ο ναός δεν είχε λάβει την τελική του μορφή, καθώς τα φυσικά φαινόμενα προξένησαν μεγάλες ζημιές, με αποτέλεσμα να απαιτηθούν πολυετείς επισκευαστικές εργασίες. Συγκεκριμένα, ο επιβλητικός τρούλος της εκκλησίας, έχοντας υποστεί ζημιές από προηγούμενους σεισμούς, στις 7 Μαΐου 558, κατά τη διάρκεια στερεωτικών εργασιών κατέρρευσε, όταν το ανατολικό μετωπικό

81 Δετοράκης Θ., 2014:25

82 Σφυρόερα Σ., 2020:27

83 Δετοράκης Θ., 2014:26

του τόξο κατέπεσε και συνέτριψε την Αγία Τράπεζα, το κιβώριον και τον άμβωνα⁸⁴. Το έργο της ανακατασκευής ανέλαβε ο ανιψιός του αρχιτέκτονα Ισίδωρου, ο Ισίδωρος ο νέος. Οι εργασίες αποκατάστασης διήρκεσαν σχεδόν όσο η κατασκευή ολόκληρου του ναού, δηλαδή πέντε έτη και επτά μήνες. Ο νέος τρούλος υψώθηκε κατά 9 μέτρα, προκειμένου να γίνει πιο στερεός και να διορθωθούν οι προηγούμενες αστοχίες. Τα δεύτερα εγκαίρια έγιναν από τον πατριάρχη Ευτύχιο στις 24 Δεκεμβρίου 563⁸⁵.

Ο ναός, στη συνέχεια, άρχισε να αποτελεί αντικείμενο θαυμασμού και να προκαλεί δέος, στον λαό και στους αξιωματούχους. Όλοι οι μετέπειτα αυτοκράτορες - αλλά και άλλοι Χριστιανοί ηγεμόνες- αφιέρωναν διαρκώς δωρεές και σκεύη στη Μεγάλη Εκκλησία. Έτσι, συγκεντρώθηκαν αμύθητης περιουσίας σκεύη και άλλα αναθήματα. Σημειώνεται ωστόσο ότι σε διάφορες περιπτώσεις ο πλούτος αυτός εκποιήθηκε, προκειμένου να αντιμετωπιστούν επείγουσες ανάγκες, όπως, για παράδειγμα, οι ανάγκες πολεμικού εξοπλισμού⁸⁶. Το 869, ακόμη ένας σεισμός προκαλεί σοβαρές ζημιές στον ναό και συγκεκριμένα ένα ρήγμα στη δυτική αψίδα. Έπειτα από τις επισκευές, εκεί τοποθετήθηκε η ψηφιδωτή εικόνα της Θεοτόκου με τον Χριστό στην αγκαλιά της⁸⁷. Νέος ισχυρός σεισμός σημειώνεται επί του Βασιλείου του Β' (976-1025) κατά τον οποίο καταρρέουν ακόμη μια φορά η αψίδα και ο κεντρικός τρούλος. Χρειάστηκαν έξι χρόνια για την αποκατάσταση. Στη συνέχεια, προστίθενται ψηφιδωτές εικόνες, στα κιονόκρανα μπαίνει χρυσός και άργυρος και προστίθενται κειμήλια υψηλής τέχνης⁸⁸. Η δεσπόζουσα θέση της Αγίας Σοφίας στη ζωή ολόκληρης της αυτοκρατορίας συνεχίζει να κυριαρχεί τόσο, ώστε ο Κωνσταντίνος Θ' ο Μονομάχος (1042-1055) αύξησε την ετήσια επιχορήγηση του Ναού, με σκοπό να τελείται θεία λειτουργία όλες τις ημέρες του χρόνου και όχι μόνο Κυριακές και εορτές. Αργότερα, επί της αυτοκρατορίας των Κομνηνών, προστίθενται στον ναό και τα ψηφιδωτά αυτοκρατόρων.

84 Δετοράκης Θ., 2014: 29

85 Ο.π., σελ.: 29

86 Ο.π., σελ.: 30

87 Ο.π., σελ.: 38

88 Ο.π., σελ.: 44

Η Αγία Σοφία γίνεται λατινική εκκλησία

Το 1204 γίνεται η Άλωση της Πόλης από τους Σταυροφόρους. Αυτή τη φορά, η Αγία Σοφία γίνεται στόχος από έναν εξωτερικό εχθρό. Οι Λατίνοι λεηλάτησαν τον ναό, απέσπασαν τη χρυσή και αργυρή διακόσμηση του άμβωνα, της Αγίας Τράπεζας και των θυρών, τα πολύτιμα σκεύη αλλά και όλη την κινητή περιουσία του ναού. Ωστόσο, ο ναός δεν έχασε την εκκλησιαστική και λειτουργική του αξία από τον κατακτητή. Αμέσως ανέλαβε Λατίνος πατριάρχης και το εσωτερικό της εκκλησίας μεταβλήθηκε για να προσαρμοστεί στις λατρευτικές ανάγκες της Καθολικής Εκκλησίας 89. Το 1261 οι Λατίνοι εκδιώκονται και η Πόλη επανακτάται από τον Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο. Στην Αγία Σοφία επιστρέφει η ορθόδοξη λατρεία. Αμέσως, κατασκευάζεται νέα Αγία Τράπεζα και γίνεται προσπάθεια αποκατάστασης των ζημιών⁹⁰.

Έναν αιώνα πριν από την Άλωση, ακόμη ένας σεισμός «χτυπάει» την εκκλησία. Στις 19 Μαΐου 1346 κατέπεσε, λόγω της καταπόνησης από σεισμούς, η ανατολική αψίδα με μέρος του τρούλου που στηριζόταν σε αυτή. Καταστράφηκαν ο άμβωνας και το τέμπλο. Μέχρι τον Οκτώβριο του ίδιου έτους, αποκαθίστανται οι ζημιές εκτός από τον τρούλο. Οι εργασίες αποκατάστασής του ξεκινούν πολύ αργότερα, το 1353. Εκτοτε η βυζαντινή αυτοκρατορία παρακμάζει και η οικονομική αδυναμία δεν επιτρέπει τη συντήρηση του μνημείου και την αποκατάσταση των φθορών που είχε υποστεί⁹¹.

Η Άλωση και η μετατροπή σε τζαμί

Το έτος 1453, η παρακμάζουσα Βυζαντινή Αυτοκρατορία αποτελεί σκιά του εαυτού της. Ουσιαστικά, η επικράτειά της ορίζεται μόνο από την περιοχή της Κωνσταντινούπολης και της Πελοποννήσου. Οι Οθωμανοί ξεκινούν την πολιορκία της Πόλης στις αρχές Απριλίου και αν και οι αμυνόμενοι αντιστέκονται σθεναρά, τίποτα δεν φαίνεται ότι μπορεί να αποσοβήσει την πτώση της πόλης και το τέλος της αυτοκρατορίας. Η τελευταία λειτουργία στην Αγία Σοφία έγινε το βράδυ της 28ης Μαΐου 1453, ενώ οι Οθωμανοί ετοιμάζονταν για την τελική επίθεση. Οι ιερείς

89 Δετοράκης Θ., 2014: 45

90 Ο.π., σελ.: 49

91 Ο.π., σελ.: 53

φόρεσαν τα επίσημα άμφιά τους και λειτούργησαν για τελευταία φορά, μπροστά σε ένα μεγάλο ποίμνιο. Στις 29 Μαΐου επέρχεται η Άλωση. Η Πόλη παραδίδεται στους πολιορκητές για λεηλασία, ενώ σφαγές αμάχων σημειώνονται ακόμα και μέσα στον ιερό ναό. Τρεις μέρες μετά, την 1^η Ιουνίου, εισέρχεται στην εκκλησία, που έχει ήδη μετατραπεί σε τζαμί, ο Μωάμεθ ο Πορθητής. Ακολουθούν μεγάλες τροποποιήσεις στο εσωτερικό και το εξωτερικό του ναού, ενώ οι Οθωμανοί «εξάγνισαν» αμέσως τον ναό κατά το ισλαμικό τυπικό. Ο πορθητής, τέλεσε την προσευχή της Παρασκευής και στη συνέχεια δαπάνησε μεγάλα ποσά για την πλήρη μετατροπή του ναού σε μουσουλμανικό τέμενος.

Ορισμένες από τις σημαντικότερες μετατροπές που συντελέστηκαν ήταν οι ακόλουθες. Ο σταυρός στην κορυφή αφαιρέθηκε και στη θέση του μπήκε η ημισέληνος. Η εικόνα του Παντοκράτορα επιχρίσθηκε ή καταστράφηκε και στη θέση του γράφτηκαν στα αραβικά φράσεις του Κορανίου. Εσωτερικά αφαιρέθηκαν η Αγία Τράπεζα και οι φορητές εικόνες και επιχρίσθηκαν με κονίαμα τα μωσαϊκά του ναού, αφού η μουσουλμανική θρησκεία είναι ανεικονική. Το δάπεδο καλύφθηκε με ψάθες και τάπητες για να προσεύχονται οι μουσουλμάνοι. Στο δεξιό μέρος έστησαν προσκυνητάριο προσανατολισμένο προς τη Μέκκα. Στο μεσαίο κλίτος στήθηκε το βήμα της διδασκαλίας του Κορανίου. Στη δεξιά κόγχη του Ιερού κατασκευάστηκε μεγάλος άμβωνας. Στις κορυφές των μεγάλων πεσσών αναρτήθηκαν οκτώ τεράστιοι στρογγυλοί πίνακες, πάνω στους οποίους γράφτηκαν με χρυσά καλλιγραφικά αραβικά γράμματα τα ονόματα του Θεού, του Μωάμεθ και των έξι πρώτων μεγάλων διδασκάλων του Κορανίου. Νοτιοδυτικά του ναού ανεγέρθηκε μιναρές. Ο δεύτερος μιναρές κατασκευάστηκε επί σουλτάνου Βαγιαζήτ Β' (1481-1512) και οι άλλοι δύο από τον αρχιτέκτονα Μιμάρ Σινάν επί σουλτάνου Σελίμ Β' (1566-1574). Στο Ιερό προστέθηκε το μιχράμπ (κυκλική εσοχή του τεμένους) στραμμένο προς τη Μέκκα. Δεξιά του μιχράμπ κατασκευάστηκε το μινμπάρ (υπερυψωμένη πλατφόρμα), όπου ανέβαινε ο ιμάμης στην προσευχή της Παρασκευής, ενώ αριστερά του Ιερού, επί σουλτάνου Αχμέτ Γ' (1703-1730) κατασκευάστηκε το θεωρείο του Σουλτάνου⁹².

Οι σημαντικές παρεμβάσεις συνεχίστηκαν και τις επόμενες δεκαετίες. Το 1506, όλα τα ψηφιδωτά καλύφθηκαν με σοβά, μπογιά και στρώσεις γύψου, διότι στο Ισλάμ η οπτική αναπαράσταση οποιουδήποτε όντος θεωρείται πράξη βλασφημίας. Μέσα στην εκκλησία τοποθετήθηκαν στρογγυλές ασπίδες διαμέτρου 7,50 μέτρων,

⁹²Δετοράκης Θ., 2014: 57

από δέρμα καμήλας, πάνω στις οποίες ο Οθωμανός καλλιγράφος Καζασκέρ Μουσταφά Ιζέτ Εφέντι (1801-1876) έγραψε τα ονόματα του Αλλάχ, του Προφήτη Μωάμεθ και των πρώτων τεσσάρων χαλιφών του Ισλάμ, Εμπού Μπεκίρ, Ομάρ Οσμάν, και τα ονόματα των εγγονών του Προφήτη, του Χασάν και του Χουσεϊν. Στο κέντρο του τρούλου, η εικόνα του Παντοκράτορα επιχρίστηκε και στη θέση της γράφτηκε με αραβικά γράμματα η εξής επιγραφή: «Εν ονόματι του Θεού, του ελεήμονος και εύσπλαχνου. Ο Αλλάχ είναι ο δημιουργός του φωτός των Ουρανών και της Γης. Το φως του υπάρχει μέσα του. Και δεν μοιάζει με το φως του πρωινού άστρου ούτε με το φως των λαμπτήρων ούτε με το φως του λύχνου»⁹³. Για περισσότερους από πέντε αιώνες η Αγία Σοφία ήταν ένα ισλαμικό τέμενος και τα ανεκτίμητα έργα βυζαντινής τέχνης σχεδόν ξεχάστηκαν.

Τα νεότερα χρόνια και η μετατροπή σε Μουσείο

Το 1847 έγινε η σημαντικότερη επισκευή από τον Σουλτάνο Αβδούλ Μετζίτ που προσέλαβε τους Ελβετούς αρχιτέκτονες, αδελφούς Γκασπάρε και Τζουζέπε Φοσάτι, για να ανακαινίσουν τον ναό, καθώς και να καθαρίσουν και να συντηρήσουν τα ψηφιδωτά που είχαν διασωθεί. Οι Φοσάτι εργάστηκαν δύο χρόνια (1847-1849) χρησιμοποιώντας πάνω από 800 εργάτες. Οι Ελβετοί αρχιτέκτονες απέξεσαν τα κονιάματα και αποκάλυψαν τα ψηφιδωτά, στα οποία αποκατέστησαν τις φθορές. Έπειτα, τα μωσαϊκά επιχρίστηκαν και επικαλύφθηκαν με διακοσμητικές ζωγραφιές. Με κόστος 20 δισεκατομμύρια γρόσια, ανορθώθηκαν επίσης πολλοί κίονες που είχαν καταπέσει, η βάση του θόλου περιζώσθηκε με ισχυρή σιδερένια στεφάνη, έγιναν στερεωτικές εργασίες και καλλωπίσθηκε το κτήριο εξωτερικά και εσωτερικά. Επισκεύασαν επίσης τις ρωγμές στον τρούλο και τον ενίσχυσαν τοποθετώντας στη βάση του αλυσίδες, διόρθωσαν δώδεκα κίονες, έβγαλαν το θεωρείο του Σουλτάνου από την κόγχη του Ιερού και κατασκεύασαν ένα νέο θεωρείο με επίχρυσο κιγκλίδωμα, ανακαίνισαν το μιχράμπ και το μινμπάρ, αναστήλωσαν τον μεντρεσέ που είχε χτίσει στο αίθριο ο Μωάμεθ Β' και έχτισαν ένα Ωρολογείο. Ωστόσο, λόγω άγνοιας, επέφεραν μεγάλες καταστροφές στα ψηφιδωτά, άφησαν όμως πολλά σχέδια της μελέτης τους, ενώ έκαναν και δικές τους προσθήκες σε κάποιους τοίχους με φυτικά και γεωμετρικά μοτίβα. Η αποκατάσταση μάλιστα εορτάστηκε λαμπρά στις

⁹³ΣφυρόραΣ., 2020:57

13 Ιουλίου 1849⁹⁴. Ένας πιο συστηματικός καθαρισμός των ψηφιδωτών άρχισε το 1930 από το Βυζαντινό Ινστιτούτο της Αμερικής. Χάρη στις εργασίες αυτές οι αρχαιολόγοι έλαβαν πολύτιμες πληροφορίες.

Η Αγία Σοφία λειτούργησε ως τζαμί ως τις 24 Οκτωβρίου 1934, οπότε, με ιστορική απόφαση του Κεμάλ Ατατούρκ και του υπουργικού συμβουλίου, στις 24 Νοεμβρίου 1934 έκλεισε για ανακαίνιση. Απομακρύνθηκαν οι τάπητες του δαπέδου και οι εσωτερικές προσθήκες. Το Αμερικάνικο Βυζαντινό Ινστιτούτο ανέλαβε την ανασκαφή του εξωτερικού χώρου και τη μελέτη των μωσαϊκών. Την 1^η Φεβρουαρίου 1935, ο ναός εγκαινιάστηκε πια ως μουσείο και το 1985 ανακηρύχθηκε από την UNESCO Μνημείο Παγκόσμιας Κληρονομιάς. Έκτοτε, όμως, και μέχρι την εκ νέου μετατροπή της σε τζαμί από τον τούρκο πρόεδρο Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν το 2020, επιτελέστηκαν πολλές εκδηλώσεις που παραβίαζαν τις παγκόσμιες προδιαγραφές της επιστήμης που καθορίζει τη μουσειολογία.

Η ελληνική συμβολή στην αντισεισμική προστασία και στην ανάδειξη των ψηφιδωτών

Από το 1993 έως το 2010, πραγματοποιήθηκαν σημαντικές εργασίες αντισεισμικής προστασίας του ναού, όσο και ανάδειξης και προστασίας των ψηφιδωτών. Επρόκειτο για μια πρωτοβουλία στην οποία συνέβαλε τα μέγιστα το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, που συνεργάστηκε για τον σκοπό αυτόν με τα Πανεπιστήμια του Βοğaziçi και του Princeton. Οι ερευνητικές ομάδες, με επικεφαλής την αρχιτέκτονα και καθηγήτρια Τώνια Μοροπούλου από πλευράς ΕΜΠ, επιχείρησαν, σε δύο φάσεις. Αντικείμενο της πρώτης φάσης της έρευνας αποτέλεσε η μελέτη των ιδιοτήτων των φερόντων δομικών υλικών, ώστε αφενός να αποτιμηθεί η σεισμική απόκριση του μνημείου και αφετέρου να σχεδιαστεί κατάλληλα η παρασκευή συμβατών και επιτελεστικών κονιαμάτων αποκατάστασης, τα οποία να προσομοιάζουν στα αυθεντικά κονιάματα του μνημείου. Οι ερευνητικές ομάδες πέτυχαν την παρασκευή κονιαμάτων αποκατάστασης, που συνεισέφεραν σημαντικά στη σεισμική απόκριση του μνημείου. Μάλιστα, οι εργασίες ολοκληρώθηκαν μόλις τρεις μήνες πριν από τον μεγάλο σεισμό του 1999 στην Κωνσταντινούπολη. Ως εκ τούτου, οι παρεμβάσεις κρίθηκαν ιδιαίτερα αποτελεσματικές. Επίσης, η μελέτη των κονιαμάτων του κτηρίου παρείχε έγκυρες διαπιστώσεις βάσει των οποίων έγινε

⁹⁴Δετοράκης Θ., 2014: 28

δυνατός ο σχεδιασμός εκείνων που θα ήταν τα καταλληλότερα για τις μελλοντικές νέες επεμβάσεις στο μνημείο.

Ακολούθησε το ελληνοτουρκικό σύμφωνο πολιτιστικής συνεργασίας, που συνομολογήθηκε από την κοινή ομάδα εργασίας των Υπουργείων Εξωτερικών Ελλάδας και Τουρκίας στις 15 Νοεμβρίου του 1999, στην Άγκυρα. Αντικείμενο της δεύτερης φάσης, που ξεκίνησε το 2000, αποτέλεσαν οι έρευνες και η εξέταση των επιχρισμένων επιφανειών του τρούλου, του γυναικωνίτη και του νάρθηκα της Αγίας Σοφίας, για την αποκάλυψη των επιχρισμένων ψηφιδωτών, καθώς και για τη διάγνωση της φθοράς των ψηφιδωτών και την αποτίμηση της συμβατότητας των υλικών και επεμβάσεων συντήρησης. Οι εργασίες ολοκληρώθηκαν το 2010⁹⁵. «Η συντελεσθείσα πρόοδος σε όλα τα μέτωπα της έρευνας και της εφαρμογής, επίτευγμα αρμονικής διαπανεπιστημιακής – διεπιστημονικής συνεργασίας, ικανοποιεί τον σκοπό της αποτελεσματικής στερέωσης και συντήρησης ενός αμύθητης αξίας μνημείου και διαμορφώνει λίαν ευνοϊκούς όρους για την ολοκλήρωση της προσπάθειας στο μέλλον», αναφέρεται σχετικά στα συμπεράσματα των εργασιών.

Η μετατροπή σε τζαμί και οι αντιδράσεις

Στις 2 Ιουλίου 2020, το 10^ο τμήμα του τουρκικού Συμβουλίου της Επικρατείας, υπό την Προεδρία του Γιλμάζ Ακτσάλ, συζήτησε την ανάκληση της απόφασης του 1934, με την οποία η Αγία Σοφία μετατράπηκε από τζαμί σε μουσείο. Τη δικαστική προσφυγή στο Ανώτατο Τουρκικό Δικαστήριο είχε κάνει το 2016 μία άγνωστη κατά τα άλλα ΜΚΟ, με το όνομα «Σύλλογος για την προστασία βακουφίων, ιστορικών μνημείων και περιβάλλοντος». Η ακρόαση διήρκεσε μόλις 17 λεπτά. Ο Σελαμί Καραμάν, δικηγόρος του Συλλόγου, ισχυρίστηκε ότι η υπογραφή του Κεμάλ Ατατούρκ στο προεδρικό διάταγμα του 1934 για το μουσειακό καθεστώς της Αγίας Σοφίας είναι πλαστή και δήλωσε: «Η Αγία Σοφία είναι η προσωπική ιδιοκτησία του σουλτάνου Μωάμεθ του Πορθητή. Με την απόφαση του υπουργικού συμβουλίου με ημερομηνία 1934, αγνοήθηκε το δικαίωμα ιδιοκτησίας. Θέλουμε να ακυρωθεί η απόφαση του συμβουλίου των υπουργών». Ο εισαγγελέας της έδρας, δηλώνοντας ότι η υπογραφή του Ατατούρκ είναι η ίδια υπογραφή που χρησιμοποιήθηκε σε πέντε υπουργικά συμβούλια, υποστήριξε ότι η προσφυγή έπρεπε να απορριφθεί, καθώς η

⁹⁵ΜοροπούλουΑ, 2010:50-51

χρήση της Αγίας Σοφίας ως μουσείο εμπίπτει στις αρμοδιότητες της Δημόσιας Διοίκησης, αφού η απόφαση για την Αγία Σοφία ελήφθη από το συμβούλιο υπουργών στο παρελθόν. Επομένως, το άνοιγμά της απαιτεί και πάλι την απόφαση του.

Στις 10 Ιουλίου 2020, ημέρα Παρασκευή, ημέρα προσευχής για τους μουσουλμάνους, το κορυφαίο διοικητικό δικαστήριο της Τουρκίας ανακοίνωσε την ακύρωση της απόφασης του Μουσταφά Κεμάλ το 1934. Λίγο αργότερα, ο πρόεδρος της Τουρκίας, Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν, υπέγραψε το διάταγμα με το οποίο η Αγία Σοφία θα ανοίξει ξανά ως τζαμί για τη μουσουλμανική λατρεία στις 24 Ιουλίου 2020, επέτειο της υπογραφής της Συνθήκης της Λοζάνης.

Η απόφαση αυτή έρχεται σε πλήρη αντίθεση με τους όρους της Συνθήκης της UNESCO, της Εκπαιδευτικής, Επιστημονικής και Επιμορφωτικής Οργάνωσης των Ηνωμένων Εθνών, για την προστασία των μνημείων και περιοχών παγκόσμιας κληρονομιάς, που ορίζει ρητά πως για κάθε φυσική παρέμβαση και λειτουργικές αλλαγές στα καταγεγραμμένα κτήρια και τοποθεσίες θα πρέπει να υπάρχει η σχετική αδειοδότηση του Συμβουλίου Διατήρησης του Οργανισμού. Σύμφωνα με τη Συνθήκη, την οποία έχει υπογράψει και η Τουρκία, πριν από οποιαδήποτε παρέμβαση σε ανάλογους χώρους, είναι υποχρεωτικό να αποστέλλεται έγγραφο αίτημα στην UNESCO, η οποία συγκαλεί τη διακυβερνητική Επιτροπή Παγκόσμιας Κληρονομιάς, που καλείται με τη σειρά της να εξετάσει την εκάστοτε περίπτωση, με βασικό κριτήριο τη διατήρηση της αξίας και του οικουμενικού πολιτιστικού χαρακτήρα του μνημείου. Έτσι, η UNESCO λίγες ώρες μετά την μετατροπή του ναού σε τζαμί, ανακοίνωσε ότι η Επιτροπή Παγκόσμιας Κληρονομιάς θα αξιολογήσει εκ νέου το καθεστώς της Αγίας Σοφίας. «Είναι λυπηρό που η απόφαση της Τουρκίας δεν ήταν αντικείμενο διαλόγου, ούτε υπήρξε κάποια γνωστοποίηση νωρίτερα», ανέφερε η Εκπαιδευτική, Επιστημονική και Επιμορφωτική Οργάνωση των Ηνωμένων Εθνών σε ανακοίνωσή της. «Η UNESCO καλεί τις τουρκικές αρχές να ξεκινήσουν χωρίς καθυστέρηση διάλογο προκειμένου να αποφευχθεί η οπισθοχώρηση από την παγκόσμια αξία αυτής της σπάνιας κληρονομιάς, η διατήρηση της οποίας θα επανεξεταστεί από την Επιτροπή Παγκόσμιας Κληρονομιάς στην επόμενη συνεδρίασή της», πρόσθεσε η διευθύντρια της UNESCO, Οντρεϊ Αζουλέ.

Το Υπουργείο Πολιτισμού και η Διεύθυνση Θρησκευτικών Υποθέσεων της Τουρκίας, στις 16 Ιουλίου 2020, ως απάντηση στην UNESCO, υπέγραψαν πρωτόκολλο για τη διατήρηση της Αγίας Σοφίας ως Μνημείο Παγκόσμιας

Κληρονομιάς, σύμφωνα με τα διεθνή πρότυπα παρά τη μετατροπή της σε τζαμί⁹⁶. Στα μέσα Νοεμβρίου του 2020, ωστόσο, ο Τούρκος υπουργός Πολιτισμού και Τουρισμού δήλωσε ότι, δήθεν, δεν υπάρχει καμία δυσαρέσκεια στην UNESCO για τις εξελίξεις αυτές. Ο οργανισμός προέβη άμεσα στην ακόλουθη ανακοίνωση: «Ως απάντηση σε πολλές ανακριβείς δηλώσεις και λάθη που κυκλοφορούν στον τύπο σχετικά με την κατάσταση της Αγίας Σοφίας, η UNESCO επιθυμεί να υπενθυμίσει τα ακόλουθα: Η UNESCO αντέδρασε στην αλλαγή του καθεστώτος της Αγίας Σοφίας ήδη από τον Ιούλιο του 2020 και εξέφρασε την ανησυχία της ως προς αυτό. Αυτή η θέση παρέμεινε σταθερή από τότε. Η UNESCO ξεκίνησε αμέσως μια διαδικασία επιθεώρησης και έστειλε μια αποστολή επιτόπου, από τις 5 έως τις 9 Οκτωβρίου 2020, με επικεφαλής έναν επιφανή εμπειρογνώμονα πολιτιστικής κληρονομιάς, για να εξετάσει λεπτομερώς κάθε μια από τις πιθανές επιπτώσεις αυτής της αλλαγής του καθεστώτος και τον αντίκτυπό τους στην εξαιρετική καθολική αξία της Αγίας Σοφίας.

Αυτή η επιθεώρηση, η οποία καλύπτει διάφορα στοιχεία στις Ιστορικές Περιοχές της Κωνσταντινούπολης, ιδίως την Αγία Σοφία και τη Μονή Χώρας, βρίσκεται ακόμη σε εξέλιξη. Η έκθεση στην οποία αναφέρεται δεν έχει οριστικοποιηθεί και είναι πρόωρο να εξαχθούν συμπεράσματα αυτήν τη στιγμή. Το έργο της UNESCO διέπεται από τις αυστηρές αξίες και διαδικασίες που καθιερώθηκαν από τη Σύμβαση του 1972, σχετικά με την προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς, η οποία επικυρώθηκε από 194 κράτη. Η Επιτροπή Παγκόσμιας Κληρονομιάς, αποτελούμενη από 21 εκπροσώπους των Κρατών Μερών της Σύμβασης, είναι υπεύθυνη για την εφαρμογή της Σύμβασης Παγκόσμιας Κληρονομιάς. Τα αποτελέσματα της αποστολής και οι τρέχουσες επιθεωρήσεις θα υποβληθούν στην Επιτροπή Παγκόσμιας Κληρονομιάς στην επόμενη σύνοδό της, που έχει προγραμματιστεί για τον Ιούνιο / Ιούλιο 2021»⁹⁷.

96ΣφυρόραΣ., 2020: 65

97<https://www.archaiologia.gr/blog/2020/11/20>

Ε. Ο ναός της Αγίας Σοφίας

Ο ναός είναι αφιερωμένος στον Ιησού Χριστού και τιμάται την ημέρα των Χριστουγέννων. Η σημερινή εξωτερική εικόνα του ναού, με τις τούρκικες παρεμβάσεις -4 μιναρέδες και άλλα παράπλευρα- έχει αλλάξει πολύ σε σχέση με αυτό που αντίκριζαν οι άνθρωποι στο Βυζάντιο. Ωστόσο, παραμένει ένα τεράστιο και επιβλητικό κτήριο, ένα από τα σπουδαιότερα της Κωνσταντινούπολης. Η Αγία Σοφία ήταν στο κέντρο ενός τεράστιου κτηριακού συγκροτήματος, καθώς συνδεόταν με το Ιερό Παλάτι στα βόρεια και τον Πατριαρχικό Οίκο στα νότια. Αποτελούσε έτσι το κέντρο της δημόσιας ζωής, πολιτικής και θρησκευτικής, ολόκληρης της αυτοκρατορίας. Το μνημείο και σήμερα ακόμη κυριαρχεί στον χώρο και υποβάλλει αμέσως την αίσθηση του μεγαλοπρεπούς και του ασυνήθους⁹⁸. Η Αγία Σοφία θεωρείται ως ένας αριστουργηματικός καλλιτεχνικός συνδυασμός σταυροειδούς και σταυρικού μετά τρούλου ναού⁹⁹. Οι αρχιτέκτονες του ναού, Ανθέμιος και Ισίδωρος, εμπνεύστηκαν από αρχαία μνημεία και εφάρμοσαν στον σχεδιασμό τους διάφορες σχετικές με αυτά τεχνικές.

Το κτηριακό συγκρότημα του ναού αποτελείται από τρία μέρη: τον κυρίως ναό, την αψίδα του Ιερού και τους δύο νάρθηκες. Είναι σχεδόν τετράγωνος ναός, με διαστάσεις στο εσωτερικό 74,80μ. μήκος και 69,70μ. μέτρα πλάτος. Το μέγιστο εξωτερικό μήκος, με τους νάρθηκες και την αψίδα του Ιερού, είναι 94μ, το πλάτος 72μ. και το ολικό ύψος 62μ¹⁰⁰.

Τον ναό περιέγραψε ο Προκόπιος στο έργο του «Περί Κτισμάτων»: «Ο κεντρικός χώρος ήταν τετράγωνος με τέσσερα εκατόμπεδα τόξα. Η βάση του τρούλλου, που ήταν κατά 6 μέτρα χαμηλότερος, είχε κορωνίδα. Οι μεγάλες κόγχες είχαν ανά 15 παράθυρα, ώστε τα δύο μισά φωτεινά στεφάνια να ολοκληρώνονται σε ένα στον τρούλλο. Τα τύμπανα των πλάγιων τόξων βρίσκονταν όπου και σήμερα, με τη διαφορά ότι είχαν μεγαλύτερα ανοίγματα και από μία τρίλοβη θυρίδα ίσου περιπού ανοίγματος (15 μέτρα) και του ίδιου τύπου με τη δυτική στο ανώτατο σημείο, εξασφαλίζοντας έτσι την εισροή άπλετου φωτός και από τα πλάγια, για να φαίνεται ότι ο σφυροειδής τρούλλος δεν πάταγε πάνω στην οικοδομή, αλλά κρεμόταν από τον ουρανό. Το μεγαλείο του ναού και το φως που έμπαινε άπλετο από τα εκατό

98 Δετοράκης Θ., 2014: 61

99 Μιχελής Π., 1946: 52

100 Δετοράκης Θ., 2014: 61

παράθυρά του -σαράντα στη στεφανή του τρούλλου και τα υπόλοιπα στα ημιθόλια, τις κόγχες και τους τοίχους- γέμιζαν την ψυχή αγαλλίαση και δέος. Όπως αναφέρει όποιος έμπαινε στον ναό: «Νόμιζα πως βρισκόταν σε λιβάδι γεμάτο ωραία άνθη και θαύμαζε τα χρώματα, το ιώδες, το πράσινο, το πορφυρό κόκκινο, το απαστράπτον λευκό, σε μυριάδες αποχρώσεις, όπως τα ζωγραφίζει η φύση. Και όποιος μπαίνει μέσα στον ναό καταλαβαίνει αμέσως ότι αυτό το έργο δεν κατασκευάστηκε από ανθρώπινη δύναμη ή τέχνη, αλλά από θεία έμπνευση, και ο νους του υπερυψώνεται προς τον Θεό και νιώθει πως Εκείνος δεν είναι μακριά, αλλά κατοικεί όπου Αυτός επιλέγει. Και αυτό δεν συμβαίνει μόνο σε όποιον τον βλέπει για πρώτη φορά, αλλά συνεχώς, σαν κάθε φορά να είναι η πρώτη φορά. Και δεν υπάρχει κανείς που να χορταίνει τούτο το θέαμα, αλλά οι άνθρωποι που βρίσκονται μέσα στον ιερό ναό χαίρονται και όταν φεύγουν, συνεχίζουν να μιλούν για αυτόν».

Ο άξονας του ναού είναι ένας και σαφής και προσανατολισμένος προς το σημείο του ορίζοντα από το οποίο φαίνεται να ανατέλλει ο ήλιος, όπως συνηθίζεται στους χριστιανικούς ναούς. Ο εγκάρσιος άξονας διασταυρώνεται με τον κατά μήκος και ο επισκέπτης έτσι νοητά αντικρύζει τα συμμετρικά σκέλη ενός σταυρού. Στη μέση και πάνω από το ιδεατό κέντρο του σταυρού, βρίσκεται, ορατός από παντού, ο πάμφωτος τρούλος. Το κτίσμα μοιάζει απέραντο 101, χάρη στις τοξοστοιχίες που πληθαίνουν προς τα άνω, ενώ τα παράθυρα φαίνονται να μικραίνουν, με τα μικροσκοπικά πετράδια του μωσαϊκού να διακατέχουν τον χώρο. Στο εσωτερικό, χρησιμοποιούνται τρεις κλίμακες, οι οποίες συμβάλλουν στην ανάδειξη του τεράστιου μεγέθους του χώρου. Υπάρχουν κιγκλιδώματα, θύρες, παράθυρα, κίονες, που είναι στα μέτρα του ανθρώπου, τα οποία παραστέκουν στις θύρες, στα παράθυρα αντί στους κίονες της μεγάλης κλίμακας, όπως συμβαίνει και στα πλάγια φράγματα του κεντρικού κλίτους. Οι τοξοστοιχίες στο ισόγειο έχουν πέντε ανοίγματα, στο υπερώο επτά και τα παράθυρα στα τύμπανα των τόξων πολλαπλασιάζονται με επάλληλες σειρές, «έτσι που τα μικρότερα ανοίγματα μετρούν τα μεγαλύτερα και όσο αναβλέπουμε, ο χώρος αυξάνει, πλαταίνει και τελικά αναπνέει άπειρος μέσα από τα σαράντα παράθυρα της στεφανής του τρούλου, που τον στεγάζει σαν ουρανό ανέφελος και πάμφωτος», σύμφωνα με τον Παναγιώτη Μιχαήλ.

Το αίθριο του ναού ήταν ένας μεγάλος ορθογώνιος περίστυλος χώρος, στρωμένος με μάρμαρα, με αναλογία περίπου 3:2 και τοποθετημένος κατά πλάτος μπροστά στην πρόσοψη. που περιέβαλλε όλες τις πλευρές του ναού. Στο μέσον του αιθρίου υπήρχε η Φιάλη, δηλαδή η μαρμάρινη κρήνη με μηχανικά ανακυκλούμενο νερό για τον καθαρισμό των πιστών, στην οποία βρισκόταν η επιγραφή ΝΙΨΟΝ ΑΝΟΜΗΜΑΤΑ ΜΗ ΜΟΝΑΝ ΟΨΙΝ (πλύνε τις αμαρτίες και όχι μόνο το πρόσωπό σου)¹⁰². Το αίθριο χάθηκε κατά την οθωμανική περίοδο και στη θέση του έχουν τοποθετηθεί μουσουλμανικά οικοδομήματα, όπως τα μαυσωλεία των σουλτάνων Σελίμ Β΄, Μουράτ Γ΄ και Μωάμεθ Γ΄.

Στον κυρίως ναό υπάρχουν ο εξωτερικός και ο εσωτερικός νάρθηκας. Η κεντρική πύλη λεγόταν Μεγάλη Πύλη. Ο χώρος του κυρίως ναού είναι μακρύς κατά βάθος, ευρύς, πανύψηλος και φωτεινότερος σε σύγκριση με τον σκοτεινότερο εσωνάρθηκα. Εκεί, υπήρχαν ψηφιδωτά του 6^{ου} αιώνα στη θολωτή οροφή, όπως και δύο μεγάλοι ανισοσκελείς βυζαντινοί σταυροί.¹⁰³ Η πύλη του εσωνάρθηκα ονομαζόταν Ωραία Πύλη και σε αυτή υπήρχε η ψηφιδωτή εικόνα του αρχάγγελου Μιχαήλ με προτεταμένο το ξίφος, ως σύμβολο υπερφυσικής προστασίας όλου του ναού. Εκατέρωθεν της Θεοτόκου εικονίζονται δύο αυτοκράτορες, ο Μέγας Κωνσταντίνος να της προσφέρει την Πόλη και ο Ιουστινιανός να της προσφέρει τον ναό¹⁰⁴. Η βόρεια πύλη του εσωνάρθηκα ονομαζόταν «προσφύγιον» γιατί από αυτήν έμπαιναν στον ναό όσοι ζητούσαν άσυλο και προστασία. Από τον εσωνάρθηκα, ο επισκέπτης εισερχόταν στον κυρίως ναό από εννέα πύλες. Οι τρεις λέγονται «Βασιλικαί Πύλαι» και αποτελούν την επίσημη είσοδο του ναού. Πάνω από τη μεσαία πύλη, που ήταν η μεγαλύτερη, υπήρχε ορειχάλκινο ανάγλυφο στο μέσον της οποίας εικονίζεται ανοικτό ευαγγέλιο με τη φράση: ΕΙΠΕΝ Ο ΚΥΡΙΟΣ ΕΓΩ ΕΙΜΙ Η ΘΥΡΑ ΤΩΝ ΠΡΟΒΑΤΩΝ. ΔΙ' ΕΜΟΥ ΕΑΝ ΤΙΣ ΕΙΣΕΛΘΗ, ΕΙΣΕΛΕΥΣΕΤΑΙ ΚΑΙ ΕΞΕΛΕΥΣΕΤΑΙ ΚΑΙ ΝΟΜΗΝ ΕΥΡΗΣΕΙ¹⁰⁵.

Πάνω από το πλάγιο κλίτος και τον εσωνάρθηκα, σε ύψος 13,98μ. δημιουργήθηκε σε σχήμα ανεστραμμένου Π ένας τεράστιος γυναικωνίτης. Στις προς το κεντρικό κλίτος πλευρές του γυναικωνίτη υπάρχουν 40 μικρότεροι κίονες, και τα μεταξύ τους κενά καλύπτονται από μαρμάρινα θωράκια, διαφράγματα με ποικίλη γλυπτή διακόσμηση. Συνολικά 104 κίονες υποβαστάζουν τον γυναικωνίτη, τις κόγχες,

102 Δετοράκης Θ., 2014: 63

103 Σφυρόερα Σ., 2020: 90

104 Δετοράκης Θ., 2014: 67

105 Ο.π., σελ.: 69

τις αφίδες, τους θόλους και τα ημιθόλια του ναού. Οι περισσότεροι προέρχονται από τον ναό της Αρτέμιδας στην Έφεσο, ενώ όλοι έχουν στην κορυφή τους τα μονογράμματα του Ιουστινιανού και της Θεοδώρας και επιστέφονται με κιονόκρανα, τα οποία φέρουν γλυπτές διακοσμήσεις. Στο εσωτερικό επικρατεί το σταυρικό σχήμα και, κατά συνέπεια, ο κεντρικός χώρος έχει «ισορροπία» προς όλες τις κατευθύνσεις.

Στο νοτιανατολικό άκρο υπάρχει το «ομφάλιον», ένα τετράγωνο πλαίσιο με βαθυπράσινο βάθος, το οποίο αποτελούσε την επίσημη θέση της στέψης του βυζαντινού αυτοκράτορα. Στα ανατολικά υπήρχε το πορφυρούν ομφάλιον, ένα κυκλοτερές πλαίσιο από πορφυρίτη λίθο, από το οποίο ο Πατριάρχης λειτουργούσε, ενώ σε αυτή τη θέση γίνονταν και οι χειροτονίες των ιεραρχών. Στο βορειοανατολικό άκρο του ναού, συνεχόμενο με το Ιερό Βήμα, υπήρχε το σκευοφυλάκιον, ένα κυκλικό κτίσμα, που λειτουργούσε ως αποθήκη των ιερών σκευών, των εικόνων και των βιβλίων. Εκεί, υπήρχαν και δύο χρυσοί θρόνοι, για τον πατριάρχη και τον αυτοκράτορα, για να αναπαύονται πριν και μετά τις ακολουθίες.

Ο ναός είχε θολωτή στέγη, μεγάλους επιβλητικούς κίονες και άμβωνα στο μέσο του. Από τις περιγραφές των Βυζαντινών χρονογράφων, γνωρίζουμε ότι ο άμβωνας βρισκόταν κάτω από τον τρούλο και αποτελούσε μια υπερυψωμένη μαρμάρινη πλατφόρμα, με δύο αντικριστές κλίμακες και περιμετρικά στηθαία, που στηριζόταν πάνω σε οκτώ κίονες. Διέθετε εντυπωσιακή Αγία Τράπεζα, επενδυμένη από χρυσάφι και πολύτιμους λίθους. Ο άμβωνας καταστράφηκε από τους Σταυροφόρους, ανακατασκευάστηκε από τον Μιχαήλ Η' Παλαιολόγο, καταστράφηκε ξανά από την πτώση τρούλου το 1346 και ανακατασκευάστηκε το 1555 για τελευταία φορά. Από τον άμβωνα διακήρυξε ο Πορθητής τη νίκη του και από αυτόν ακούστηκε η πρώτη μουσουλμανική προσευχή το 1453. Στη συνέχεια, καταστράφηκε ολοσχερώς¹⁰⁶ αφού δεν εξυπηρετούσε το ισλαμικό τελετουργικό.

Το πιο εντυπωσιακό μέρος του ναού είναι αναμφίβολα ο τρούλος. Είναι το χαρακτηριστικό στοιχείο που για πρώτη φορά εμφανίζεται στην ορθόδοξη ελληνική ναοδομία και καθιερώνεται πλέον ως κυρίαρχος τύπος του βυζαντινού ναού, ο τύπος της βασιλικής με τρούλο. Έχει διάμετρο 33 μέτρα και ύψος 13,80 μέτρα. Στη βάση του υπάρχουν 40 παράθυρα που είναι οι πηγές φωτισμού του ναού και δημιουργούν άπλετο φως στο εσωτερικό. Τέσσερα τόξα βαστάζουν τον τρούλο και τον αντιστηρίζουν δύο μεγάλες κόγχες και δύο λωρίδες κυλινδρικού θόλου. Σημειώνεται

106Σφυρόρα Σ., 2020: 80

ότι η κολοσσιαία εικόνα του Παντοκράτορος του τρούλου δεν έχει ακόμα αποκαλυφθεί¹⁰⁷.

Ο πρώτος τρούλος της Αγίας Σοφίας σχεδιάστηκε από τον Ανθέμιο μετά από εξαιρετικά προσεκτικούς υπολογισμούς που απέβλεπαν να δημιουργήσουν στον θεατή την έντονη αίσθηση της παρουσίας του Θείου Φωτός¹⁰⁸. Ο σημερινός τρούλος συνίσταται από δύο τομείς προς βορρά και νότο, οι οποίοι χρονολογούνται από την πρώτη ανακατασκευή, δηλαδή από την εποχή του Ιουστινιανού, έναν τρίτο τομέα προς τη δύση, χρονολογούμενο από τη δεύτερη ανοικοδόμηση (10^{ος} αιώνας) και έναν τέταρτο προς ανατολή, χρονολογούμενο από την τρίτη ανοικοδόμηση (14^{ος} αιώνας). Ο κεντρικός χώρος κάτω από τον τρούλο ήταν από την αρχή τετράγωνος, διότι τα εκατόμπεδα πλάγια τόξα ήταν ορατά, όπως και σήμερα. Η «εκπληκτικώς» εκτεταμένη διατρύπηση της βάσης του τρούλου με 40 παράθυρα καθίσταται δυνατή από το γεγονός, ότι ο τρούλος κατασκευάζεται ως τρούλος νευρώσεων, ο πρώτος τρούλος αυτού του είδους με παρόμοιο άνοιγμα.

Όπως περιγράφει ο Μιχαήλ: «Πελώριες αψίδες, κόγχες και πεσσοί μεταφέρουν βαθμιδωτά τα τεράστια βάρη και τις ωθήσεις προς το έδαφος. Τα διάτρητα όμως από παράθυρα τύμπανα και η διπλή κιονοστοιχία που στηρίζει τον γυναικωνίτη προσδίδουν μια ασυνήθιστη ελαφρότητα σε μια τόσο βαριά κατασκευή. Τα παράθυρα των τυμπάνων και τα πολυάριθμα παράθυρα στη βάση του κεντρικού τρούλου, δίνουν ένα μοναδικό φως στο εσωτερικό της, και επιπλέον κάνουν τον τρούλο να φαίνεται ότι αιωρείται από τον ουρανό με μια χρυσή αλυσίδα. Ο επισκέπτης έχει έτσι την εντύπωση ότι βρίσκεται σε έναν χώρο που φωτίζεται με ουράνιο φως»¹⁰⁹.

Παρατηρούμε λοιπόν μια αύξουσα κλιμάκωση του φωτισμού από τα κάτω προς τα άνω με κορύφωση τον φωτισμό του τρούλου. Έτσι, το φως στο εσωτερικό της Αγίας Σοφίας διαμορφωνόταν μέσω των αντανάκλασεων που δημιουργούσαν τα τζάμια των παραθύρων, του χρυσού βάθους των ψηφιδωτών και των πολύχρωμων και στιλπνών μαρμάρων.¹¹⁰ Σύμφωνα με τον Παπαϊωάννου, «η κλιμάκωση του φωτισμού στο εσωτερικό της Αγίας Σοφίας υποδεικνύει και την αναγωγική σημασία, την αναγωγική ποιότητα του φωτός, αλλά και τον βαθμό ιερότητας των τριών περιοχών,

107 Δετοράκης Θ., 2014: 71

108 Παπαϊωάννου Α., 2001: 59

109 Μιχαήλ Π., 1946: 120

110 Παπαϊωάννου Α., 2001: 60

την ιεροτέρα του κεντρικού κλίτους, που προσιδιάζει στο πνεύμα της λατρείας που τελείται στο οικοδόμημα αυτό, με κορύφωμα τον από το φως περιλούμενο τρούλο και την περιοχή των πλαγίων κλιτών, τα οποία είναι οιονεί αίθουσες του αυτοκρατορικού παλατιού εντεταγμένες στον χώρο της εκκλησίας»¹¹¹. Η Αγία Σοφία, ως προς τον βαθμό της εξαυλώσεως και την πλησμονή της φωτοχυσίας, υπερβαίνει τη γοθτική αρχιτεκτονική, αλλά χάρη στην από την ελληνική παράδοση προερχόμενη αρμονία και τη ρωμαϊκή αντίληψη του ρευστού εσωτερικού χώρου δεν εξικνείται στις υπερβολές εκείνης»¹¹².

Ο Προκόπιος έγραφε για το φως της Αγίας Σοφίας: «Θα έλεγες ότι ο χώρος δεν φωτίζεται έξωθεν από τον ήλιο, αλλά η λαμπρότητα γεννιέται μέσα στο ίδιο το μνημείο με τόσο άφθονο φως καταυγάζεται ολόκληρος ο ναός»¹¹³. Το φως που περιγράφει ο Προκόπιος δεν είναι το εισερχόμενο φυσικό ηλιακό φως, αλλά «ένα φως μεταμορφωμένο που ακτινοβολεί ο ναός από μέσα του». Επιπλέον, κατά τον Παπαϊωάννου, ο φωτισμός στο κέντρο και κυρίως στη βάση του τρούλου είναι ισχυρότερος, όπως προσιδιάζει στο πνεύμα της λατρείας, που τελείται στον ναό, «ο οποίος στέφεται από την ολοπλεύρως ρέουσα μορφή του τον ουρανό εικονίζοντος τρούλο»¹¹⁴.

Η εικονογραφία και τα ψηφιδωτά

Όλα τα στοιχεία της πρώιμης αγιογραφίας καταστράφηκαν κατά την περίοδο της εικονομαχίας. Μετά την αναστήλωση των εικόνων, ο ναός διακοσμήθηκε με ψηφιδωτές εικόνες ιερών προσώπων και αυτοκρατόρων, όπως η λαμπρή ψηφιδωτή εικόνα της ένθρονης Θεοτόκου στην κόγχη του Ιερού και οι δύο άγγελοι στα πλάγια τόξα. Στους επόμενους αιώνες, δημιουργήθηκε ολόκληρη σειρά ψηφιδωτών και άλλων εικόνων. Έχουν αποκαλυφθεί περισσότερες από 50, ενώ πολλές παραμένουν κάτω από επιχρίσματα. Μέχρι το 1204, στη Μεγάλη Εκκλησία υπήρχαν στους τοίχους και τους κίονες αστραφτερά και πολύτιμα τα μοναδικής τέχνης ψηφιδωτά και οι φορητές εικόνες, ο άμβωνας από άργυρο, ελεφαντοστούν και πολύτιμους λίθους, που συνδυάζονταν με αμέτρητα πολύτιμα αντικείμενα, από χρυσό, ασήμι, πολύτιμους

111 Παπαϊωάννου Α., 2001: 62

112 Ο.π., σελ.: 73

113 Πανσελήνου Ν., 1999: 278

114 Παπαϊωάννου Α., 2001: 57

λίθους και σμάλτο , όπως λειτουργικά αντικείμενα, δίσκους, σταυρούς, λυχνίες, αγγεία. Οι λεηλασίες των Σταυροφόρων στην πρώτη άλωση όμως, μετέβαλαν οριστικά αυτή την εικόνα.

Οι εσωτερικές επιφάνειες των τοίχων και των πεσσών μέχρι την αρχή των τόξων του ναού καλύπτονταν με πολύχρωμη ορθομαρμάρωση, που ήταν ένα από τα πιο διαδεδομένα είδη διακόσμου στο Βυζάντιο. Τα περισσότερα αρχιτεκτονικά μέλη του ναού έχουν επίσης πλούσιο γλυπτικό διάκοσμο.¹¹⁵ Ο διάκοσμος του ναού κορυφώνεται με τις αγιογραφίες, διότι έχουν μια κλίμακα ανθρώπινη και «υπεράνθρωπη» ταυτόχρονα. Έτσι, μεγαλώνει και ο χώρος ενώ φαίνεται ότι όλος ο κόσμος περιβάλλεται από το βλέμμα του Παντοκράτορα και γύρω του τα φτερά των Αγγέλων και τα βήματα των Αγίων. Ο Παντοκράτορας είναι πάντοτε, σχετικά με τις υπόλοιπες εικόνες, σε κλίμακα υπερβατική. Είναι, δηλαδή, πολύ μεγαλύτερος από τις άλλες εικόνες και από την κλίμακα του ναού, όχι μόνο γιατί βρίσκεται ψηλότερα, αλλά και από πρόθεση να φανεί μεγαλύτερος για να μας υποβάλει το αίσθημα του Υψηλού. Με αυτόν τον τρόπο, όλες οι εικόνες και ο ναός υποτάσσονται στον Θεό¹¹⁶. Πάνω από την Ωραία Πύλη υπάρχει η ψηφιδωτή εικόνα που παριστάνει ένθρονη τη Θεοτόκο να βαστάζει τον Χριστό στα γόνατά της. Τα εξαπτέρυγα είναι τοποθετημένα στα λοφία και εκεί συντελούν με τη συμβολική τους μορφή στην υποβολή του αισθήματος της ανάτασης της όλης κατασκευής, διότι φαίνεται ότι ο τρούλος φέρεται από τα φτερά τους και γίνεται αισθητικά ανάλαφρος.¹¹⁷ Σε πολλά σημεία του δαπέδου, δε, παρατηρούνται μεγάλες πλάκες με ψηφιδωτές διακοσμήσεις. Ο ψηφιδωτός διάκοσμος, με τις γυάλινες, χρωματιστές, χρυσές και αργυρές ψηφίδες, που κάλυπταν την οροφή και τους τοίχους πάνω από τις ορθομαρμαρώσεις, προσέδιδε μια αίσθηση λαμπρότητας στην Αγία Σοφία.

Το ψηφιδωτό είναι το κατ' εξοχήν καλλιτεχνικό μέσο που ενεργοποιείται με το εξωτερικό φως. Για να εκμεταλλευθούν στο έπακρο αυτό το πλεονέκτημα, οι Βυζαντινοί σχεδίαζαν σχολαστικά την τοποθέτηση των ψηφιδωτών σε προσεκτικά κατασκευασμένα σφαιρικά τρίγωνα, σε κοίλες ασπίδες και σε τρούλους. Από τη μνημειακή τέχνη του 9^{ου} και του 10^{ου} αιώνα σώζονται όμως λίγα έργα. Μερικά ψηφιδωτά αυτής της εποχής εντοπίζονται στην Αγία Σοφία. Η διακόσμηση αυτού του σημαντικότερου μνημείου της χριστιανοσύνης έχει ωστόσο χαρακτήρα

115 Σφυρόερα Σ., 2020: 87

116 Μιχελής Π., 1946: 145

117 Ο.π., σελ.: 155

αποσπασματικό, γιατί έγινε σε διάφορες εποχές, από διαφορετικούς καλλιτέχνες και περιλαμβάνει κυρίως αναθηματικές παραστάσεις. Άλλωστε, οι αρχιτεκτονικές επιφάνειες του μνημείου, κατακερματισμένες λόγω πολλών ανοιγμάτων (τόξων και παραθύρων), δεν επέτρεπαν να αναπτυχθεί ενιαίο εικονογραφικό πρόγραμμα.¹¹⁸

Σε όλη την πορεία της βυζαντινής τέχνης διακρίνουμε δύο τάσεις: Μια κλασική, που επιζητεί την ομορφιά και αντλεί τα πρότυπά της από την ελληνορωμαϊκή τέχνη και μια τάση που απομακρύνεται συνειδητά από την κλασική παράδοση. Στο δεύτερο ρεύμα ανήκουν οι μορφές των ιεραρχών και αγίων στα δύο τύμπανα κάτω από τον κεντρικό τρούλο¹¹⁹. Στις μορφές αυτές διαπιστώνουμε δυσαρμονία στις αναλογίες του σώματος, γραμμικότητα στην πτυχολογία και τολμηρούς χρωματικούς συνδυασμούς στην απόδοση των χαρακτηριστικών των προσώπων. Εντυπωσιακές είναι οι παραμορφώσεις και η γραμμικότητα στην απόδοση των μορφών του ψηφιδωτού της βασιλείου πύλης του νάρθηκα, όπου παριστάνεται ο Λέων ΣΤ' ο Σοφός σε προσκύνηση μπροστά στον ένθρονο Χριστό. Επιπεδικότητα, τέλος, και γραμμικότητα χαρακτηρίζουν και το υψηλής αισθητικής ψηφιδωτό στο τέλος του 9^{ου} αιώνα, με τις πανομοιότυπες μορφές του Μεγάλου Κωνσταντίνου και του Ιουστινιανού, που προσφέρουν αντιστοίχως ομοιώματα της Πόλης και της εκκλησίας της Αγίας Σοφίας στην ένθρονη Παναγία Βρεφοκρατούσα. «Η παράσταση αυτή υποβάλλει την ιδέα ότι πόλη και εκκλησία απολάμβαναν την ιδιαίτερη προστασία της Παναγίας»¹²⁰, όπως σχολιάζει η Ναυσικά Πανσελήνου.

Χαρακτηριστικό είναι και το ψηφιδωτό του Ιωάννη Κομνηνού και της Ειρήνης, που απαθανατίζει μια δωρεά του αυτοκράτορα προς την εκκλησία της Αγίας Σοφίας. Από καλλιτεχνική άποψη, «δείχνει να έχει ωριμάσει μια νέα φυσιογνωμία της βυζαντινής ζωγραφικής, όπου ξεχωρίζουν οι λεπτές σιλουέτες των μορφών και η γραμμή φαίνεται να αποκτά ιδιαίτερη σημασία στο κτίσιμο της πλαστικής φόρμας»¹²¹. Τέλος, η επιλογή της Παναγίας και των δύο αρχαγγέλων για τη διακόσμηση της αψίδας της Αγίας Σοφίας σχετίζεται με τον σημαντικό ρόλο που διαδραμάτιζε η Παναγία στη βυζαντινή σκέψη και με τη διάδοση της λατρείας της. Στην Κωνσταντινούπολη αποκτήθηκαν και στεγάστηκαν σε σπουδαίες εκκλησίες λείψανα της Παναγίας, όπως ο χιτώνας της και η ζώνη της. Τον 7^ο αιώνα εντάθηκε γενικά η λατρεία των ιερών λειψάνων και των εικόνων, με έμφαση στη λατρεία της

118 Πανσελήνου Ν., 1999: 143

119 Ο.π., σελ.: 148

120 Ο.π., σελ.: 149

121 Ο.π., σελ.: 187-189

Παναγίας. Αυτό εξηγείται καθώς, το 626, όταν η Κωνσταντινούπολη πολιορκήθηκε από τους Αβάρους κι ενώ ο αυτοκράτορας Ηράκλειος είχε εκστρατεύσει κατά των Περσών, η πόλη σώθηκε, όπως θεώρησαν οι κάτοικοι, χάρη στην παρέμβαση της Παναγίας, οι οποίοι τοποθέτησαν στις πύλες της πόλης μιας εικόνας της Θεοτόκου. Σύμφωνα με τις αφηγήσεις της εποχής, «η Παναγία εμφανίστηκε με το σπαθί της και ενθάρρυνε τους πολιορκημένους, ενώ ο αρχηγός των Αβάρων είδε μια γυναίκα πεπλοφόρο». Το γεγονός αυτό δημιούργησε την πίστη ότι η Παναγία ήταν η υπέρμαχος προστάτις της «Βασιλίδος των Πόλεων»¹²². Μετά το 843, αναζωπυρώθηκε η πίστη και η λατρεία στο πρόσωπό της και αυτό ακριβώς μαρτυρεί η επιλογή της μορφής για τη διακόσμηση της αψίδας της Αγίας Σοφίας, καθώς και για τις σφραγίδες του πατριάρχη Φώτιου και του αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ'. Και στην παράσταση, όπως παρατηρούμε, του ελεφάντινου τελετουργικού σκήπτρου, ο ανώτατος άρχοντας στέφεται από την Παναγία και όχι από τον Χριστό¹²³.

Η εμπειρία του επισκέπτη

Η έκφραση του Υψηλού στην Αγία Σοφία υποβάλλεται από την πρώτη στιγμή στον επισκέπτη, αφού ακολουθούνται οι αρχές της βυζαντινής αρχιτεκτονικής, όχι μόνο στο εσωτερικό, αλλά και στο εξωτερικό του ναού. Εισερχόμενος στον ναό, ο επισκέπτης βρίσκεται αντιμέτωπος με ένα «απερίγραπτο θέαμα», σύμφωνα με τις διαθέσιμες περιγραφές. Το ασυνήθιστο μέγεθος του ναού, το κάλλος και η αρμονία της αρχιτεκτονικής σύνθεσης, με το πλήθος των πολύχρωμων κιόνων, ο πλούτος και η ποικιλία της εσωτερικής διακόσμησης, γλυπτής και ζωγραφικής, καθώς και ο άπλετος φωτισμός που εισέρχεται από το πλήθος των πλάγιων παραθύρων και από τα 40 παράθυρα του τρούλου, δικαιολογούν την εντύπωση των Βυζαντινών ότι «τέτοιο έργο δεν μπορούσε να είναι δημιούργημα ανθρώπινων χεριών παρά μόνο του ίδιου του Θεού».

Σπουδαίο ρόλο για τη δημιουργία της υπερβατικής ατμόσφαιρας διαδραματίζει και το φως. Το φως, αναδύμενο μέσα από τους ίσκιους και τα ημίφωτα, δίνει στον χώρο την ατμόσφαιρα, «προσφέροντας ένα πολύ ζωντανό αίσθημα». Σε αυτό, συντελούν και οι αντανakλάσεις του φωτός, που διαχέεται στις

¹²²Πανσελήνου Ν., 1999: 146

¹²³Ο.π., σελ.: 147

γυαλιστερές επιφάνειες της ορθομαρμάρωσης και του μωσαϊκού. Έτσι, όπως σε κάθε βυζαντινό ναό, από τον σκοτεινότερο νάρθηκα μπαίνουμε στο ημίφωτο του κυρίως ναού, για να καταλήξουμε στο κέντρο του, που πλημμυρίζεται από έντονο φως. Η γενική εντύπωση πάντως είναι ότι στο εσωτερικό του χώρου κυριαρχεί το ημίφως και με αυτόν τον τρόπο, το μάτι του επισκέπτη αναπαύεται. Με τα κεριά των πιστών, δε, και το φωτεινό σημείο του τρούλου, κυριαρχούν οι φωτιστικές αντιθέσεις¹²⁴.

Η γραφική διάρθρωση της Αγίας Σοφίας παρουσιάζει πλούσιους και μεγαλοπρεπείς συνδυασμούς. Όπως περιγράφει ο Μιχελής, «αδρές επιφάνειες τοίχων στη βάση και ανάλυση των όγκων σε κύβους, θόλους, ημιθόλια, τοξοειδείς καλύπτρες παραθύρων, αντερείσματα και η ανασύνθεση του όλου με μια μελωδικότητα καμπύλων ελιγμών, οδηγούν στο ατέρμονο, όπως η βροντή στον ουρανό». Σύμφωνα με τον συγγραφέα, «παρουσιάζεται έτσι η υψηλή της διάθεση με τη γραφική και πλουσιοπάροχη αύξηση, δίνοντας πάντα το μέτρο, όσο πλησιάζει τους ουρανούς, ενώ συγχρόνως αφαιρεί και εγκαταλείπει τα βοηθητικά μέλη του έργου για να κορυφωθεί η έξαρσή της στον υπέρτατο δεσπότη της, τον τρούλο, το σύμβολο αυτό του ουρανού επί της γης». Αυτά έχουν ως αποτέλεσμα να δημιουργηθεί η εντύπωση στον επισκέπτη για το πόσο μικρός είναι, μπροστά στην «απεραντοσύνη» του χώρου του ναού. «Και έτσι υψώνεται η ψυχή του εκστατική μπροστά στο υπερβατικό που της αποκαλύπτεται»¹²⁵, σχολιάζει ο Μιχελής.

Για τη δημιουργία της κατάλληλης ατμόσφαιρας, μεγάλο ρόλο παίζει και το χρώμα. Στον ναό, οι επιφάνειες διακοσμούνται πολύχρωμα και τα υελοστάσια μέσα από διαφανή υλικά δίνουν έγχρωμους τόνους στο φως, γεγονός που αυξάνει την ένταση και τη δύναμη του ενιαίου χώρου. «Η πολυχρωμία θερμαίνει το φως, βοηθάει στη δημιουργία ατμόσφαιρας στον χώρο και προσθέτει φαντασμαγορικούς τόνους στο ψυχρό μεγαλείο του ναού. Θερμαίνει τα πρόσωπα, ώστε να μας φέρει σε τραγική αντίθεση προς την πνευματικότητά τους», αναφέρει ο Μιχελής. Έτσι, παρατηρείται πως η Αγία Σοφία είναι εσωτερικότερη και πνευματικότερη στην έκφραση του Ύψους από τους γοτθικούς ναούς. «Η δύναμη που την κατέχει είναι γαλήνια, τεράστια αλλά ήρεμη, και ανασηκώνει την ύλη στα φτερά της για να την εξαϋλώσει, χωρίς για αυτό η αρμονία του γύρω κόσμου να ταράζεται, μηδέ η ψυχή μας να εκπλήσσεται ή να αγωνιά. Η Αγία Σοφία γεννάει το συναίσθημα που έχουμε αναβλέποντας στον ουράνιο θόλο, ή προσβλέποντας το αχανές του ωκεανού σε ώρα

124Μιχελής Π., 1946: 57

γαλήνης, ενώ ο γοθτικός ναός το συναίσθημα που έχουμε κοιτώντας την καταιγίδα του πελάγου ολόρθα τα κύματα. Στην Αγία Σοφία όμως καμία διάσταση δεν υπερβάλλεται, ένα μέτρο επικρατεί στην έκφραση, κι ο πυργούμενος όγκος αποσβένει γαλήνιος στη μελωδική καμπύλη του τρούλου»¹²⁶, παρατηρεί ο Μιχελής.

126 Μιχελής Π., 1946:17

ΣΤ. Μεθοδολογία

Οι ψηφιακές αφηγήσεις για την παρούσα διπλωματική εργασία προέκυψαν από τις βιντεοσκοπημένες συνεντεύξεις οκτώ ανθρώπων, οι οποίοι επιλέχθηκαν με προσεκτικά και συγκεκριμένα κριτήρια, που αναλύονται στη συνέχεια. Οι βιντεοσκοπημένες μαρτυρίες ελήφθησαν το διάστημα μεταξύ του Οκτωβρίου και του Δεκεμβρίου του 2020, δηλαδή λίγους μήνες μετά τη μετατροπή της Αγίας Σοφίας σε ισλαμικό τέμενος. Ακολουθήθηκαν είτε η μέθοδος της δια ζώσης βιντεοσκόπησης, όπου το επέτρεπαν οι περιστάσεις, δηλαδή για όσους συνεντευξιαζόμενους βρίσκονται στην Αττική και ήταν διαθέσιμοι για συνάντηση -υπό την τήρηση όλων των καθορισμένων υγειονομικών μέτρων για την αποφυγή της διασποράς του κορωνοϊού- είτε η βιντεοσκοπημένη μαρτυρία μέσω του διαδικτύου, για όσους διαβιούν εκτός Αττικής ή δεν κατέστη δυνατή η οργάνωση μιας συνάντησης λόγω των ειδικών συνθηκών της πανδημίας.

Τα ερωτήματα που τέθηκαν στους συνεντευξιαζόμενους για την εκπόνηση της παρούσας διπλωματικής εργασίας ήταν τα εξής δύο:

-Περιγράψτε μας τα βιώματα και τις εντυπώσεις σας από το μνημείο της Αγίας Σοφίας.

-Πώς κρίνετε την απόφαση του Τούρκου Προέδρου Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν να μετατραπεί το μνημείο από μουσείο, όπως καθορίστηκε το 1934, σε ισλαμικό τέμενος, τον Ιούλιο του 2020;

Σημειώνεται ότι για τον έναν εκ των συνεντευξιαζόμενων, τέθηκε μόνο το δεύτερο ερώτημα, για τους λόγους που θα εξηγηθούν παρακάτω.

Στη συνέχεια έγινε το μοντάζ και η τεχνική επιμέλεια του βιντεοσκοπημένου υλικού από τις ψηφιακές αφηγήσεις των συνεντευξιαζόμενων. Αρχικά, δημιουργήθηκαν οκτώ νέα μονταρισμένα βίντεο όλων των συνεντευξιαζόμενων ξεχωριστά, στα οποία διατηρήθηκε μόνο το «ωφέλιμο», σε σχέση με τα παραπάνω ερωτήματα, υλικό των απαντήσεων, δηλαδή αποκόπηκαν τυχόν επαναλήψεις στον λόγο, μεγάλες παύσεις, αναφορές σε άσχετα ζητήματα ή και διευκρινιστικές συζητήσεις με τον ερευνητή, ώστε τελικά να προκύψει ένα βίντεο για τον κάθε έναν διάρκειας, στις περισσότερες περιπτώσεις, από 4,5 έως 5,5 λεπτά.

Ακολούθησε η ένωση των τελικών βιντεοσκοπημένων συνεντεύξεων σε ενιαίο βίντεο, το οποίο χωρίζεται σε δύο μέρη. Το πρώτο μέρος αφορά στις απαντήσεις του πρώτου ερωτήματος και το δεύτερο στις απαντήσεις του δεύτερου ερωτήματος.

Στην αρχή του κάθε μέρους του βίντεο προστέθηκε το εισαγωγικό σπικάζ του ερευνητή-αφηγητή, στο οποίο διαφαίνεται και το ερώτημα στο οποίο απαντούν ακολούθως οι συνεντευξιαζόμενοι, ενώ, για την τεχνική αρτιότητα του παραγόμενου υλικού, προστέθηκαν σε διάφορα σημεία και σχετικά πλάνα από την Αγία Σοφία και από τα γεγονότα της μετατροπής του μνημείου σε τζαμί, του Ιουλίου του 2020. Όπου ήταν εφικτό και διαθέσιμο, προστέθηκε επίσης και οπτικοακουστικό υλικό, σχετικό με την εκάστοτε μαρτυρία και το υπό πραγμάτευση ζήτημα, που μας παραχωρήθηκε από κάποιους από τους συνεντευξιαζόμενους. Τέλος, επελέγη και προστέθηκε η μουσική που ταιριάζει με το κάθε μέρος του βίντεο, που ακούγεται σε χαμηλή ένταση στο «παρασκήνιο» των βιντεοσκοπημένων μαρτυριών.

Από την τεχνική επεξεργασία προέκυψε ένα τελικό βίντεο διάρκειας 40 λεπτών. Κατόπιν συμφωνίας με την επιβλέπουσα καθηγήτρια, αποφασίστηκε η δημιουργία και μιας πιο μικρής έκδοσης των ψηφιακών αφηγήσεων, στην οποία περιλαμβάνονται μόνο συγκεκριμένα και απολύτως κύρια σημεία της εκάστοτε μαρτυρίας, ώστε να προκύψει τελικά ένα βίντεο συνολικής διάρκειας 6 λεπτών.

Και τα δύο βίντεο, το ολοκληρωμένο των 40 λεπτών (39.58) και η μικρή έκδοση των 19 λεπτών (18.37), αποτελούν το τελικό παραγόμενο ψηφιακό προϊόν, που ήταν και ο σκοπός της παρούσας διπλωματικής διατριβής.

Επιλογή των συνεντευξιαζόμενων

Η επιλογή των συνεντευξιαζόμενων για την εργασία έγινε έπειτα από μελέτη και με βάση πολύ συγκεκριμένα κριτήρια. Οι συνεντευξιαζόμενοι έπρεπε να έχουν ή να είχαν μια ιδιαίτερη σχέση ή σύνδεση με το μνημείο της Αγίας Σοφίας, ενώ δόθηκε έμφαση και στον εντοπισμό ανθρώπων οι οποίοι διαβιών και δραστηριοποιούνται στην Κωνσταντινούπολη μέχρι και σήμερα. Κρίθηκε, δε, απαραίτητο ένας σημαντικός αριθμός των συνεντευξιαζόμενων να είναι Ρωμιοί, δηλαδή Έλληνες με

καταγωγή από την Κωνσταντινούπολη, λόγω ακριβώς της ιδιαίτερης σχέσης αλλά και γνώσης που έχουν αυτοί οι άνθρωποι σχετικά με την Αγία Σοφία.

Παράλληλα, και προκειμένου να υπάρχει πλουραλισμός στις ψηφιακές αφηγήσεις της παρούσας διατριβής, επιλέχθηκαν και άνθρωποι τουρκικής καταγωγής ή μουσουλμανικού θρησκευματος, καθώς, τόσο το ζήτημα της πολιτιστικής αξίας του μνημείου και η σημασία της διατήρησής του ως μουσείο, όσο και η μετατροπή του σε ισλαμικό τέμενος, αποτελούν πεδίο διαφωνίας και αντιπαράθεσης μεταξύ των Ελλήνων, οι οποίοι αισθάνονται ως οι πολιτιστικοί κληρονόμοι της Αγίας Σοφίας, και των Τούρκων ή των μουσουλμάνων εντός και εκτός της Τουρκίας. Οι πρώτοι υποστηρίζουν ότι είναι οι κτήτορες, από τον 15ο αιώνα, της Πόλης, άρα και του μνημείου, ενώ οι δεύτεροι επηρεάζονται και αξιολογούν την εξέλιξη του Ιουλίου του 2020 με τα δικά τους, θρησκευτικά και λατρευτικά, κριτήρια.

Αρχικά, επιλέχθηκαν δύο Έλληνες δημοσιογράφοι, μόνιμοι ανταποκριτές τηλεοπτικών σταθμών πανελλαδικής εμβέλειας στην Κωνσταντινούπολη, οι οποίοι διαβιούν στην Πόλη και αντικείμενο της εργασίας τους είναι η μετάδοση των γεγονότων που αφορούν στη γείτονα χώρα και τις ελληνοτουρκικές σχέσεις -μεταξύ αυτών και την κάλυψη των γεγονότων της μετατροπής του μουσείου της Αγίας Σοφίας σε ισλαμικό τέμενος. Οι δημοσιογράφοι, λόγω του επαγγέλματος, οφείλουν να έχουν μια ολοκληρωμένη και πολύπλευρη εικόνα για τα γεγονότα, ενώ οι συγκεκριμένοι που επελέγησαν έχουν και τη δυνατότητα να βρίσκονται κοντά στο πεδίο των εξελίξεων που αφορούν στο αντικείμενο της συγκεκριμένης διπλωματικής εργασίας. Ως εκ τούτου, οι μαρτυρίες τους, τόσο όσον αφορά στα βιώματά τους από τον ναό (για τα οποία μιλούν φυσικά και με την ιδιότητα του Έλληνα πολίτη και όχι μόνο του επαγγελματία της ενημέρωσης), όσο και για τη μετατροπή του μνημείου σε τέμενος, αποκτούν ιδιαίτερη σημασία και ενδιαφέρον για την κοινή γνώμη, η οποία, εν πολλοίς, ενημερώθηκε από αυτούς και τους συναδέλφους τους, για τα συγκεκριμένα γεγονότα.

Η μία δημοσιογράφος είναι η Μαρία Ζαχαράκη, ανταποκρίτρια του σταθμού OPEN στην Κωνσταντινούπολη, η οποία ζει και εργάζεται τα τελευταία χρόνια στην Τουρκία με αντικείμενο τη μετάδοση των σημαντικών ειδήσεων της γείτονας στο ελληνικό κοινό. Ο έτερος δημοσιογράφος είναι ο Μανώλης Κωστίδης, ανταποκριτής του σταθμού ΣΚΑΙ, ο οποίος είναι και ο ίδιος Ρωμιός, δηλαδή γεννήθηκε και μεγάλωσε στην Κωνσταντινούπολη, οπότε οι σχετικές παραστάσεις και εντυπώσεις

του ξεκινούν ήδη από την παιδική του ηλικία, γεγονός που προσδίδει μια επιπλέον διάσταση στη μαρτυρία του για το αντικείμενο της συγκεκριμένης εργασίας.

Στη συνέχεια, επιλέχθηκε ακόμα ένας Ρωμιός, ο οποίος γεννήθηκε και ζει μέχρι και σήμερα στην Κωνσταντινούπολη, όπου και εργάζεται ως καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Μπαχτσέ-σεχίρ στο αντικείμενο -άμεσα συναφές και με το υπό πραγμάτευση ζήτημα της παρούσας διπλωματικής- των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Ο Βύρων Ματαράγκας, έχει πολλά και ποικίλα βιώματα από την παιδική του ηλικία στην Κωνσταντινούπολη και στον ναό της Αγίας Σοφίας, τα οποία βιώματα μάλιστα, όπως χαρακτηριστικά μας ανέφερε, έχουν επηρεαστεί και από την εξέλιξη των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Για το ζήτημα της Αγίας Σοφίας, έχει ολοκληρωμένη άποψη, η οποία βασίζεται σε εμπειρίες του, που ανάγονται ήδη στη δεκαετία του 1960, αλλά και στη βαθιά του γνώση περί του αντικειμένου, λόγω της ιδιότητάς του.

Μεταξύ των οκτώ συνολικά συνεντευξιζόμενων είναι ένας ακόμη Ρωμιός στην καταγωγή, ο οποίος μεγάλωσε και έζησε μέχρι τα νεανικά του χρόνια στην Κωνσταντινούπολη, ενώ στη συνέχεια μετοίκησε στην Αθήνα, όπου εργάζεται ως Διευθυντής Παιδιατρικής Κλινικής στο νοσοκομείο «Αγία Σοφία». Ο Αντώνης Στεφανίδης έχει παιδικά βιώματα από τον εμβληματικό ναό, ενώ, όπως είναι φυσικό, τρέφει και έντονα συναισθήματα περί του ζητήματος της κατάστασης του ναού και όλων των εξελίξεων που αφορούν στην πολιτιστική κληρονομιά της Κωνσταντινούπολης, την οποία και επισκέπτεται ακόμα συχνά, διατηρώντας και συγγενικούς δεσμούς με Ρωμιούς που παραμένουν στην Πόλη.

Ακολουθεί ο Θωμάς Κοροβίνης, ο οποίος εργαζόταν για σειρά ετών ως καθηγητής φιλόλογος στο φημισμένο Ζάππειο Παρθεναγωγείο της Κωνσταντινούπολης, ένα από τα ελάχιστα ελληνικά σχολεία που έχουν απομείνει στην Πόλη. Ο ίδιος ασκούσε το λειτούργημα της εκπαίδευσης των μαθητριών ελληνικής καταγωγής, στην ξένη αυτή και σε ορισμένες περιπτώσεις εχθρική για τον Ελληνισμό χώρα. Η άποψή του είναι πολυδιάστατη, τόσο όσον αφορά στο εμπειρικό κομμάτι γύρω από τον ναό, όσο και για τις τρέχουσες πολιτικές εξελίξεις, μεταξύ των οποίων και τη μετατροπή του μνημείου σε ισλαμικό τέμενος.

Στη συνέχεια, επελέγη μια ακαδημαϊκός διεθνούς κύρους, με την ιδιαιτερότητα της σημαντικής συμβολής της στην προστασία του μνημείου της Αγίας Σοφίας. Η αρχιτέκτων και καθηγήτρια στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο Αντωνία Μοροπούλου, μαζί με την ομάδα της και με τη συνεργασία ακόμα δύο πανεπιστημίων

– ένα αμερικανικό και ένα τουρκικό- πραγματοποίησε μελέτες και εκπόνησε σημαντικά έργα αντισεισμικής προστασίας της Αγίας Σοφίας επί σειρά ετών, ενώ η εργασία της περιλάμβανε και την ανάδειξη και προστασίας των ψηφιδωτών του ναού. Η επιτυχημένη αυτή πρωτοβουλία καταδεικνύει και το διαρκές ελληνικό ενδιαφέρον για το μνημείο, στον βαθμό πια και της έμπρακτης συμβολής στην προστασία του, αλλά και στην ανάδειξη των πολιτιστικών του στοιχείων που χαρακτηρίζουν και την ταυτότητά του ως ενός σημαίνοντος ιστορικού και πάλαι ποτέ ιερού ναού της Ορθοδοξίας, με παγκόσμια εμβέλεια. Η διήγησή της, καθώς έχει συνεισφέρει η ίδια στην προστασία του ναού, λαμβάνει ως εκ τούτου ιδιαίτερη σημασία, Είναι μάλιστα σημαντικό το γεγονός ότι έπειτα από τη μετατροπή του μνημείου σε τέμενος, ανέλαβε πρωτοβουλίες και διεθνή δράση με στόχο την ευαισθητοποίηση της παγκόσμιας κοινότητας για το ζήτημα, με απώτερο σκοπό την ακύρωση της απόφασης του Τούρκου Προέδρου. Τις παραπάνω δράσεις τις περιγράφει στην κάμερα, καταθέτοντας και την προσωπική της κρίση για τα γεγονότα.

Όπως αναφέρθηκε στην εισαγωγή του παρόντος κεφαλαίου, κρίθηκε σημαντική και η μαρτυρία ενός ανθρώπου τουρκικής καταγωγής, που να έχει ιδιαίτερα βιώματα από την Αγία Σοφία. Εντοπίστηκε και κατέθεσε τη μαρτυρία της η Pay Ors, που πέρανε συχνά διαστήματα στα παιδικά της χρόνια σε μια κατοικία πολύ κοντά στο μνημείο, γεγονός που συνδέεται με πολλές και έντονες παιδικές αναμνήσεις γύρω από αυτό. Η Pay Ors αυτό το διάστημα ζει στην Αθήνα, όπου εργάζεται ως καθηγήτρια Φιλοσοφικής στο ιδιωτικό κολέγιο DereeCollege, ενώ πραγματοποιεί τη διδακτορική διατριβή της πάνω σε ένα αντικείμενο με ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις ελληνοτουρκικές σχέσεις και τον Ελληνισμό της Κωνσταντινούπολης. Συγκεκριμένα, η διατριβή της πραγματοποιείται στο τμήμα Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου του Χάρβαρντ, με θέμα τους Έλληνες Κωνσταντινουπολίτες που διαβιούν στην Αθήνα. Η διατριβή της έχει ήδη εκδοθεί σε βιβλίο με τίτλο «Diaspora of the City: Stories of cosmopolitanism from Istanbul to and Athens». Ως εκ τούτου, η εν λόγω συνεντευξιαζόμενη, που μιλάει σχεδόν άπταιστα πια την ελληνική γλώσσα, εκτός από τα έντονα βιώματα σχετικά με το μνημείο, έχει και πλήρη γνώση της ελληνικής και της τουρκικής κουλτούρας, όσο και των πολιτικοκοινωνικών εξελίξεων που αφορούν στις σχέσεις των δύο χωρών.

Τέλος, κρίθηκε σημαντική η παρουσίαση μιας άποψης η οποία θα ήταν διαμορφωμένη υπό εντελώς διαφορετικά από τα προαναφερθέντα κριτήρια.

Επιλέχθηκε η μαρτυρία ενός δραστήριου μουσουλμάνου έλληνα πολίτη, με επαρκή γνώση επί του ζητήματος, ώστε να εκθέσει τη γνώμη του για τη μετατροπή του μνημείου σε ισλαμικό τέμενος υπό το πρίσμα και των θρησκευτικών κριτηρίων, λόγω της παραπάνω ιδιότητας. Εντοπίστηκε ο Αχμάντ Ελντίν, Ιμάμης του μη αναγνωρισμένου επίσημα τζαμιού «Σάλαφους Σάλιχ» στο κέντρο της Αθήνας, ο οποίος διατηρεί δημοφιλή ιστοσελίδα προβολής ζητημάτων που άπτονται της μουσουλμανικής θρησκείας και της σχέσης της με τον δυτικό κόσμο. Από τον εν λόγω συνεντευξιαζόμενο ζητήθηκε η συμβολή του μόνο για το δεύτερο ερώτημα, καθώς ο ίδιος δεν είχε βιώματα από το μνημείο.

Ανάλυση του λόγου και της εικόνας

Ακολούθησε η ανάλυση του λόγου καθώς και της εικόνας των συνεντευξιαζόμενων, ενώ προηγήθηκε ένα κεφάλαιο με τη σύνοψη των λεγομένων τους. Αρχικά μελετήθηκαν θεωρίες της κριτικής ανάλυσης του λόγου και της λογοψυχολογίας, όπως και της ερμηνείας της εικόνας των ανθρώπων όταν αυτοί εκφράζονται υπό ορισμένες συνθήκες και αξιοποιήθηκαν για την νάλυση των συνεντεύξεων. Συγκεκριμένα επιλέχθηκε η μελέτη των Louise Phillips και Marianne Jorgensen, *Ανάλυση Λόγου – Θεωρία και Μέθοδος*, στην οποία σταχυολογούνται σχετικές θεωρητικές προσεγγίσεις. Βασικό ρόλο στην θεωρητική στήριξη της εργασίας μου είχε και η θεωρητική προσέγγιση των Χουλιαράκη - Fairclough¹²⁷, σχετικά με την αναντιστοιχία της πραγματικότητας με την εκάστοτε υποκειμενική τοποθέτηση: «το πρόβλημα μπορεί να είναι κάποιο αίτημα που προβάλλουν διάφορα άτομα ή ομάδες, εκφράζοντας μια ανικανοποίητη ανάγκη ή ένα πρόβλημα που εντοπίζει ο αναλυτής ο οποίος ίσως θέλει να αναδείξει μια στρεβλή αναπαράσταση, δηλαδή μια αναντιστοιχία ανάμεσα στην πραγματικότητα και την αντίληψη που έχουν οι άνθρωποι για την πραγματικότητα αυτή, η οποία λειτουργεί ιδεολογικά». Δεν παραλείφθηκε η θέση πως «οι προσεγγίσεις της κριτικής ανάλυσης παίρνουν το μέρος των καταπιεσμένων κοινωνικών ομάδων και έχουν σκοπό να θέσουν τα πορίσματα στην υπηρεσία του αγώνα για ριζοσπαστική κοινωνική αλλαγή», όπως επίσης ότι «ο σχεδιασμός της έρευνας προσαρμόζεται στις ανάγκες της ανάλυσης των ρηματικών και άλλων κοινωνικών διαστάσεων του προβλήματος, καθώς και των

¹²⁷ Χουλιαράκη και Fairclough 1999:33, Fairclough 2001:235-236

εμποδίων που θα μπορούσαν να δυσχεράνουν την επίλυσή του», ενώ στη συνέχεια ακολούθησε διεπιστημονική ανάλυση για την ανάδειξη των σχέσεων που συνδέουν τις ρηματικές πρακτικές με τις ευρύτερες κοινωνικές και πολιτισμικές εξελίξεις και δομές. Ο Fairclough συγκεκριμένα, επισημαίνει την ανάγκη για συνεκτίμηση, από πλευράς του ερευνητή, των ηθικών ζητημάτων που μπορεί να προκύψουν από την δημοσιοποίηση των αποτελεσμάτων μιας έρευνας.

Κατά τη διαδικασία της ανάλυσης, δόθηκε έμφαση στα σημαίνοντα του λόγου και στη θέση τους στην όλη διατύπωση, στη σχέση τους με άλλα σημαίνοντα και στη σύγκριση μεταξύ αντίστοιχων –ή ανταγωνιστικών– λόγων, με βάση τη θεωρία ότι η διαμόρφωση του λόγου γίνεται με τη μερική καθήλωση του νοήματος γύρω από ορισμένα κομβικά σημεία¹²⁸. Έμφαση δόθηκε επίσης και στα σημεία στα οποία υπάρχει ανοικτή σύγκρουση ανάμεσα σε διαφορετικές αναπαραστάσεις.

Ανιχνεύθηκαν τυχόν αντιλήψεις που έχουν φυσικοποιηθεί και θεωρούνται δεδομένες, ενώ επιχειρήθηκε σύγκριση με ριζικά διαφορετικές θέσεις ώστε να αναγνωριστεί ο ενδεχομενικός χαρακτήρας τους, καθώς, σύμφωνα με την λογοψυχολογία, οι χρήστες της γλώσσας συμβάλλουν στην αναπαραγωγή και τον μετασχηματισμό των λόγων και στην κοινωνική και πολιτική αλλαγή. Ακολούθησε η ανάλυση των γλωσσικών χαρακτηριστικών, με αναφορές στις διαδικασίες που συνδέονται με την παραγωγή και την κατανάλωση των κειμένων και στην ευρύτερη κοινωνική πρακτική στην οποία εντάσσεται το επικοινωνιακό συμβάν. Μελετήθηκε προσεκτικά η επιλογή των λέξεων που χρησιμοποιήθηκαν σε κάθε περίπτωση, μέσω των οποίων προέκυψαν χρήσιμα συμπεράσματα. Αναλύθηκε δηλαδή η τροπικότητα που επηρεάζει τη ρηματική κατασκευή της γνώσης και οι τρόποι έκφρασής της.

Με βάση το υπό πραγμάτευση ζήτημα, κρίθηκε σκόπιμο να υπογραμμιστεί η προσέγγιση του Laclau (1990:89) ότι «το αντικειμενικό μπορεί να γίνει ξανά πολιτικό κι έτσι οι σημερινές συγκρούσεις να υποχωρήσουν και να δώσουν τη θέση τους σε μια νέα αντικειμενικότητα. Η αντικειμενικότητα όμως συγκαλύπτει την ενδεχομενικότητα της πραγματικότητας κι αποκρύπτει έτσι τις εναλλακτικές δυνατότητες που θα μπορούσαν να εμφανιστούν». Κρίθηκε σκόπιμο να εξηγηθεί επιπλέον η θέση των Phillips-Jorgensen¹²⁹ σχετικά με τον ρόλο της εξουσίας στην κοινωνική συγκρότηση «η εξουσία είναι ο παράγοντας που συγκροτεί το κοινωνικό. Η γνώση, η ταυτότητα και οι κοινωνικές σχέσεις είναι όλες ενδεχομενικές, σε μια

¹²⁸ Laclau και Mouffe 1985:112

¹²⁹ Phillips-Jorgensen, 2002:79

δεδομένη στιγμή, προσλαμβάνουν όλες μια ιδιαίτερη μορφή, αλλά θα μπορούσαν να είναι, και μπορούν να γίνουν, διαφορετικές. Η αντικειμενικότητα αναφέρεται στον κόσμο που θεωρούμε δεδομένο, έναν κόσμο για τον οποίο έχουμε ξεχάσει ότι συγκροτείται από την εξουσία και την πολιτική». Ιδιαίτερα, αναλύθηκε η θέση του Fairclough (1992β: 66) για τις δομές που οδηγούν στην ρηματική συγκρότηση της κοινωνίας: «η ρηματική συγκρότηση της κοινωνίας δεν πηγάζει από ένα ελεύθερο παιχνίδι στο μυαλό των ανθρώπων, αλλά από μια κοινωνική πρακτική που είναι βαθιά ριζωμένη στις πραγματικές, υλικές και κοινωνικές δομές και είναι προσανατολισμένη προς αυτές». Επιπρόσθετα, αξιοποιήθηκε η θεώρηση του Potter σχετικά με τον ρόλο της διασφάλισης της ταυτότητας του ατόμου. Συγκεκριμένα, ο συγγραφέας αναφέρει ότι, αναλύθηκε αυτός ο ρόλος της ταυτότητας, που «διασφαλίζεται από το άτομο όταν παρουσιάζει τον εαυτό του με τρόπο που είναι αποδεκτός και αναγνωρίσιμος τόσο από τον ίδιο όσο και από τους ανθρώπους με τους οποίους αλληλεπιδρά». Αναφέρεται, ακόμα, και στην ατομική προσπάθεια του καθενός για την επιβολή των δικών τους περιγραφών: «τα άτομα αγωνίζονται να επιβάλουν τις δικές τους περιγραφές ως αντικειμενικές και σταθερές αναπαραστάσεις του κόσμου και επιδιώκουν να αποδομήσουν άλλες περιγραφές ως προϊόντα προσωπικών ή ομαδικών συμφερόντων»¹³⁰. Παράλληλα, σύμφωνα με τους Widdicombe-Wooffitt, «οι ταυτότητες είναι προσανατολισμένες στη δράση και η ανάλυση αποβλέπει στον εντοπισμό των συγκεκριμένων τρόπων με τους οποίους τα άτομα κατασκευάζουν και διαπραγματεύονται τις ταυτότητές τους στην ομιλία τους». Εν προκειμένω, δε, εξηγήθηκε ότι η σχετική σταθερότητα των περισσότερων σημασιών χωρίς πολλά περιθώρια αναθεώρησης, καθώς η σημασιοδότηση είναι μία συλλογική διαδικασία. Ωστόσο, οι δύο ερευνήτριες επισημαίνουν ότι αυτές ακριβώς οι διαφορετικές κοσμοθεωρίες, μέσω της γνωστοποίησής τους, μπορούν να οδηγήσουν στον προβληματισμό και την αναθεώρηση των απόψεων ενός ατόμου. Η έρευνα καταλήγει στα συμπεράσματα μέσα από την ανάλυση της σχέσης ανάμεσα στη ρηματική πρακτική και την ευρύτερη κοινωνική πρακτική.

Για την ανάλυση της εικόνας ο συγγραφέας βασίστηκε στο βιβλίο του Erwin Panofsky «Μελέτες Εικονολογίας: Ουμανιστικά θέματα στην τέχνη της αναγέννησης». Σύμφωνα με τον Panofsky η προσέγγιση της εικόνας πρέπει να γίνεται σε τρία στάδια. Το πρώτο στάδιο είναι η πρωτοεικονογραφική περιγραφή, δηλαδή η

¹³⁰Potter, 1996β

περιγραφή των οπτικών μοτίβων, το δεύτερο είναι η εικονογραφική ανάλυση, δηλαδή η σημειολογία της έκφρασης και της κίνησης και το τρίτο είναι η εικονογραφική σύνθεση η οποία βασίζεται στο εγγενές περιεχόμενο, δηλαδή τη σχέση της εικόνας με ιστορικό και πολιτισμικό της περιβάλλον.

Τέλος, στην παρούσα μελέτη επιχειρείται και η ανάλυση του ρόλου του ερευνητή και η ερμηνεία της μεθοδολογίας και των στόχων του, με την κατάληξη του συμπεράσματος των Χουλιάρη-Fairclough ότι «όλες οι αναπαραστάσεις αποτελούν κοινωνικές κατασκευές, αλλά ορισμένες από τις κατασκευές αυτές αποτυπώνουν πιστότερα την πραγματικότητα».

Z. Σύνοψη των συνεντεύξεων

I) Πρώτο ερώτημα

-Περιγράψτε μας τα βιώματα και τις εντυπώσεις σας από το μνημείο της Αγίας Σοφίας.

«Δέος», «ψυχική ανάταση», «έκσταση», «πρωτόγνωρη εσωτερική κατάσταση», «αίσθημα ότι ζούμε στον φυσικό μας χώρο», «εκστασιακή σιωπή», «απερίγραπτο μεγαλείο», «κατάλαβα αυτό που είναι ο άνθρωπος», είναι οι απαντήσεις της συντριπτικής πλειοψηφίας συνεντευξιαζόμενων, στην απάντηση της ερώτησης για το τι ένιωσαν όταν μπήκαν για πρώτη φορά στο μνημείο.

«Μπαίνοντας σε ένα τέτοιο μνημείο που έχει αυτό το ύψος, αυτόν τον θόλο, αυτές τις αγιογραφίες γύρω-γύρω, που θαρρείς πως σε κοιτάζουν, νιώθεις ένα μεγάλο δέος», περιγράφει η Μαρία Ζαχαράκη, καθιστώντας την επιβλητικότητα του ναού, αλλά και την πολιτιστική αξία των ψηφιδωτών, ως τους κύριους παράγοντες για τη γέννηση αυτών των συναισθημάτων.

Ο Βύρων Ματαράγκας φαίνεται να επηρεάζεται ακόμα περισσότερο, ανάγοντας τα συναισθήματά του στη σφαίρα του εσώτερου ψυχικού του κόσμου, αφού αναφέρει ότι κάθε φορά που επισκέπτεται τον ναό νιώθει μια «ψυχική ανάταση» και «ανακούφιση του ψυχικού του κόσμου».

Ο Θωμάς Κοροβίνης, μάλιστα, καθιστά το βίωμα της επίσκεψης του ναού ως μια καθαρά προσωπική υπόθεση, αφού λέει ότι δεν θέλει να επισκέπτεται τον ναό με άλλον άνθρωπο, «γιατί η παρουσία του του κλέβει κάτι από το εκστασιακό δέος που ένιωσε την πρώτη στιγμή», συναισθήματα που, όπως ξεκαθαρίζει, δεν έχει νιώσει ξανά σε άλλο μνημείο. Ο ίδιος δηλώνει ότι είναι ο «τυχερός της ιστορίας», για τη «χάρη» που δέχεται από το «μυστηριακό φως» του ναού.

Ο Αντώνης Στεφανίδης, για να καταδείξει τα συναισθήματα που γεννά το μνημείο, περιγράφει παραστατικά το γεγονός ότι όταν μπήκε στον ναό για πρώτη φορά με τους συμμαθητές του, ενώ συνήθως ως παιδιά έκαναν φασαρία παντού, μέσα στον χώρο παρέμειναν όλοι σιωπηλοί. Όπερ σημαίνει, ότι ο ναός υποβάλλει όλους τους επισκέπτες του, ακόμη και τους μικρούς σε ηλικία και εκ φύσεως, λιγότερο σεβαστικούς σε ιστορικά μνημεία.

Η Αντωνία Μοροπούλου ξεχωρίζει τη «μεγαλειώδη» αρχιτεκτονική του ναού, όσο και το φως του ναού, το οποίο, κατά την κρίση της, αποτελεί και την «ουσία του

ανθρώπου». «Όταν πρωτομπήκα στην Αγία Σοφία, αισθάνθηκα να καταλαβαίνω αυτό που είναι ο άνθρωπος: Άνω θρώσκειν. Αυτό το μνημείο, μιας μεγαλειώδους αρχιτεκτονικής, λειτουργεί ακριβώς με αυτόν τον τρόπο. Κοιτάς προς τα πάνω, κοιτάς το φως και αυτή ακριβώς είναι και η ουσία του ανθρώπου», τονίζει, προβάλλοντας μάλιστα και την αντίθεση με τα ισλαμικά μνημεία, αντίστοιχης αρχιτεκτονικής αξίας: «Σε αντίστιξη, το Μπλε Τζαμί, αντίγραφο της ίδιας αρχιτεκτονικής, λειτουργώντας όμως στο πλαίσιο της μουσουλμανικής λατρείας, όταν μπαίνεις μέσα, σε κάνει να σκύβεις και να βλέπεις το έδαφος. Άλλωστε σκυμμένοι είναι και οι μουσουλμάνοι όταν προσεύχονται. Εμείς κοιτάμε προς τα πάνω», τονίζει.

Ο Μανώλης Κωστίδης είναι πιο μετριοπαθής στην κρίση του και αναφέρει ότι αισθάνεται το «τεράστιο βάρος» του χώρου, κυρίως από όταν αντιλήφθηκε τη σημασία του μνημείου ως επίκεντρο και των δύο θρησκειών. «Σαφώς χτίστηκε ως Ορθόδοξος Χριστιανικός Ναός, Βυζαντινός Ναός, αλλά όταν είχα μπει στον ναό μέσα, έβλεπα και σύμβολα του Ισλάμ, έβλεπα και αγιογραφίες, ψηφιδωτά, το οποίο δείχνει για μένα ότι έχει τεράστιο βάρος αυτός ο χώρος και έτσι πρέπει να παραμείνει», αναφέρει.

Η τουρκικής καταγωγής Hay Ors δηλώνει κι αυτή εντυπωσιασμένη από το «μεγαλείο» του χώρου, το οποίο, και για αυτήν, δεν περιγράφεται με λόγια. «Μεγαλείο που δεν περιγράφεται! Έχω πάει σε πολλές εκκλησίες, σε άλλα μέρη, σε τεμένη και άλλα, πάρα πολύ λίγοι έχουν το μεγαλείο της Αγίας Σόφιας», υπογραμμίζει.

Η υψηλή ιστορική αξία του μνημείου είναι κάτι στο οποίο αναφέρονται αναλυτικά οι συνεντευξιαζόμενοι στις ψηφιακές τους αφηγήσεις. Διαχωρίζουν, δε, τη θρησκευτική του αξία – για τους Χριστιανούς Ορθόδοξους- από την ιστορικότητά του και ειδικά για τη σημασία που έχει για τους Έλληνες.

«Είναι το μνημείο των μνημείων γιατί έχει μέσα του μεγάλη ιστορία. Βλέπεις την ιστορία, νιώθεις την ιστορία και όλα αυτά τα πράγματα που έχουμε μάθει ως Έλληνες και ως Ορθόδοξοι, χωρίς να είσαι απαραίτητα, με τη στενή έννοια του όρου, Χριστιανός Ορθόδοξος για να τα νιώσεις αυτά», περιγράφει χαρακτηριστικά η Μαρία Ζαχαράκη.

Ο Θωμάς Κοροβίνης κάνει λόγο για το «ιστορικό παλίμψηστο, που περνάει μέσα από τις τρεις αυτοκρατορίες», εξάironτας έτσι την ιστορική σημασία του ναού

και πέρα από την ελληνική πολιτισμική του αξία, ενώ ξεκαθαρίζει ότι τα συναισθήματά του δεν γεννώνται επειδή είναι βαπτισμένος χριστιανός. Μάλιστα, με χαρά περιγράφει το γεγονός ότι ο τούρκος υπεύθυνος του ναού, σε μία επίσκεψή του με τις μαθήτρες του, αναγνώρισε ότι οι Έλληνες «είναι οι πρώτοι που δικαιούνται να επισκεφτούν αυτό τον ναό γιατί ήταν αρχικά δικός τους», αν και θεωρεί ως εξαίρεση αυτή την αντιμετώπιση. Διευκρινίζει πάντως ότι «πολλές φορές ενθουσιάζεσαι, σπάνια βέβαια, από ανθρώπους οι οποίοι ξεχωρίζουν με αυτήν την διακριτική τους γνώση, γιατί έχουν και τρομακτικές αντιλήψεις, εθνικιστικές, άγριες, για το γένος μας και για τα πολιτιστικά του ντοκουμέντα».

Ο Βύρων Ματαράγκας συνδέει την Αγία Σοφία με τις Χαμένες Πατρίδες ενώ τονίζει κι αυτός ότι το θρήσκευμά του δεν είναι αυτό που καθορίζει τον θαυμασμό του για το μνημείο. «Από τα παιδικά μου χρόνια ήταν κάτι, πώς να το πω, όχι μύθος, κάτι πολύ σημαντικό. Να πάμε στην Αγία Σοφία», λέει.

Ο Αντώνης Στεφανίδης υπογραμμίζει τη χιλιετή ιστορία του ναού, εξ ου και την «θρυλική» κληρονομιά του και μάλιστα για αυτόν τον λόγο αισθάνεται, όταν βρίσκεται εκεί, ότι ζει στον «φυσικό βιότοπο» του. «Θυμάμαι που μας μιλούσε ο καθηγητής και μας έλεγε, πριν την επίσκεψή μας, ότι περίπου 10.000 μάστορες και εργάτες λειτούργησαν, ότι είχαν φέρει μάρμαρα από διάφορα σημεία της γης, μας έλεγε για το πόσο ικανοί ήταν οι δύο αρχιτέκτονες της εποχής εκείνης... Ήταν ένας θρύλος η Αγία Σοφία τέλος πάντων», αφηγείται.

Αξίζει να τονίσουμε τις περιγραφές της Play Ors, η οποία, όπως είναι φυσιολογικό, αντιλαμβάνεται από άλλη σκοπιά την αξία του μνημείου. Το επιβλητικό μεγαλείο του ναού, που βασίζεται στην αρχιτεκτονική του, στον διάκοσμο αλλά και στο ασυνήθιστα τεράστιο μέγεθός του, προκαλεί ωστόσο έντονο θαυμασμό, αλλά και «υπερηφάνεια», και για την τουρκικής καταγωγής συνεντευξιαζόμενη, η οποία περιγράφει με γλαφυρότητα το γεγονός ότι επισκεπτόταν συχνά μια κατοικία που βρισκόταν πολύ κοντά στην Αγία Σοφία, γεγονός που της δημιουργεί πολύ ευχάριστες παιδικές αναμνήσεις, όσο και τεράστιο θαυμασμό, για το μοναδικό αυτό μνημείο, όπως αναφέρει, αφού όπου αλλού και να έχει ταξιδέψει, δεν έχει συναντήσει κάτι αντίστοιχο. Η συνεντευξιαζόμενη μάλιστα το συγκρίνει και με το κοντινό - επίσης επιβλητικό και μεγαλειώδες αρχιτεκτονικά- Μπλε Τζαμί, έναν λειτουργικό ναό δηλαδή της δικής της θρησκείας, και το συμπέρασμά της είναι ότι η Αγία Σοφία της προκαλεί πιο έντονα αισθήματα θαυμασμού. Η ίδια αντιλαμβάνεται την ιστορική

σημασία του ναού, περιγράφοντας ως πολύ σημαντικό το γεγονός ότι όταν πηγαίνει στο ναό, νιώθει σαν να βρίσκεται δίπλα στους αυτοκράτορες του παρελθόντος.

Άξιο αναφοράς είναι ότι οι συνεντευξιαζόμενοι αναφέρουν κάποιου είδους «επικοινωνία» με τα ψηφιδωτά των Αγίων, ανυπέρβλητης αξίας, περιγράφοντας ως μια αξέχαστη αίσθηση την εντύπωση ότι τους «παρακολουθούν» όπου και να βρίσκονται εντός του ναού. Ο Αντώνης Στεφανίδης περιγράφει: «Κάθε φορά που πήγαινα, προσπαθούσα να βρω μία γωνία, έτσι ώστε να αποφύγω το βλέμμα του Χριστού, αλλά, σε κάθε περίπτωση, μας κοίταγε και μας κάρφωνε κατάματα».

Ενδιαφέρον έχει επίσης το γεγονός ότι ορισμένοι συνεντευξιαζόμενοι ξεκαθαρίζουν ότι η Αγία Σοφία έχει ιδιαίτερη σημασία πρωτίστως για του Ρωμιούς, σε σχέση με τους υπόλοιπους Έλληνες, ενώ αναφέρουν, στο ίδιο πνεύμα, ότι πρόκειται για ένα ζήτημα το οποίο δεν απασχολεί τους μη Ορθοδόξους. Ο Βύρων Ματαράγκας εμφανίζεται απόλυτος, λέγοντας πως «μόνο η Ρωμιοσύνη έχει αυτόν τον ιδιαίτερο συναισθηματικό δεσμό με το μεγάλο μνημείο. Κι όταν λέω Ρωμιοσύνη, εννοώ τους Έλληνες Ορθοδόξους και δη τους συνδεδεμένους με την Κωνσταντινούπολη, τη Μικρά Ασία, τις Χαμένες Πατρίδες».

Ξεχωριστή για το ζήτημα αυτό είναι η άποψη του Μανώλη Κωστίδη, ο οποίος μεγάλωσε στην Κωνσταντινούπολη. Ο ανταποκριτής δίνει μια άλλη -πιο πραγματιστική- διάσταση για τους Ρωμιούς και τη σχέση τους με την Αγία Σοφία, υποστηρίζοντας πως αν και «ήταν ένα σημαντικό μνημείο για εμάς, όμως δεν ήταν και σημείο αναφοράς, όσο και αν ακούγεται περίεργο στην Ελλάδα». Και εξηγεί: «Δεν μας θύμιζε κάτι από εκκλησία, διότι είχε γίνει τζαμί, μετά μουσείο, ήταν κάτι κενό. Για τους Ρωμιούς της Κωνσταντινούπολης είχε αλλάξει η Ιστορία, και από εκεί και πέρα σημείο αναφοράς ήταν η εκκλησία της κοινότητάς μας, το Οικουμενικό Πατριαρχείο, κάτι νέο». Η θέση αυτή δίνει ξεκάθαρα μεγαλύτερη βαρύτητα στις σύγχρονες συνθήκες και στην άσκηση των δικαιωμάτων των Ρωμιών, πέραν της πολιτιστικής και μόνο, πια, συναισθηματικής αξίας της Αγίας Σοφίας για αυτούς.

Τέλος, η οικουμενικότητα της αξίας του μνημείου διαφαίνεται από τις αφηγήσεις του Βύρωνα Ματαράγκα και της Αντωνίας Μοροπούλου. Ο καθηγητής αφηγείται γλαφυρά το γεγονός ότι, το 1967, ο τότε Πάπας της Ρώμης γονάτισε αυθόρμητα και προσευχήθηκε μέσα στο μνημείο, μια πρωτοβουλία που προκάλεσε έντονες αντιδράσεις στην Τουρκία, βρίσκει ωστόσο απόλυτα σύμφωνο τον ίδιο. Η αρχιτέκτων τονίζει τη διεπιστημονική συνεργασία στην οποία συμμετείχε, στην οποία

συμμετείχαν πανεπιστήμια από τρεις χώρες, με αντικείμενο την προστασία της Αγίας Σοφίας, όσο βεβαίως και την ανάδειξη και προστασία του μνημείου από τον παγκόσμιο οργανισμό της UNESCO. Συνδέει δε τις ενέργειες αυτές με την ανάγκη «να γνωρίζουν το μεγαλείο της Αγίας Σοφίας όλοι οι λαοί ανεξάρτητα από θρησκείες, πεποιθήσεις και προελεύσεις».

II) Δεύτερο ερώτημα

-Πώς κρίνετε την απόφαση του Τούρκου Προέδρου Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν να μετατραπεί το μνημείο από μουσείο, όπως καθορίστηκε το 1934, σε ισλαμικό τέμενος, τον Ιούλιο του 2020;

Η απόφαση για μετατροπή του μουσείου της Αγίας Σοφίας σε ισλαμικό τέμενος, τον Ιούλιο του 2020, από τον Πρόεδρο της Τουρκίας Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν (κατόπιν σχετικής έγκρισης του Ανώτατου Δικαστηρίου της χώρας, αλλά, όπως είναι γνωστό, στην Τουρκία η διάκριση των εξουσιών δεν υφίσταται με τον τρόπο που την αντιλαμβάνονται οι δυτικές δημοκρατίες), πυροδότησε σφοδρές αντιδράσεις, κυρίως από την Ελλάδα αλλά και, σε κάποιον βαθμό, από άλλες χώρες του δυτικού κόσμου, οι οποίες ωστόσο περιορίστηκαν στο επίπεδο των ανακοινώσεων αποδοκιμασίας αυτής της εξέλιξης. Ελάχιστα 24ωρα έπειτα από την απόφαση, τελέστηκαν και οι πρώτες ισλαμικές τελετουργίες στο μνημείο, κάτι που είχε να συμβεί από το 1934, οπότε ο Κεμάλ Ατατούρκ μετέτρεψε το μνημείο από τέμενος, τότε, σε μουσείο.

Αντιδράσεις εκδηλώθηκαν και από την UNESCO, αφού η Αγία Σοφία αποτελεί αναγνωρισμένο Μνημείο Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς από τον οργανισμό, όμως και αυτές οι ενστάσεις παρακάμφθηκαν, παρά τις έντονες αντιδράσεις αποδοκιμασίας αλλά και τις εκκλήσεις ακύρωσης της απόφασης. Το μνημείο έκτοτε λειτουργεί ξανά ως ισλαμικό τέμενος, ικανοποιώντας ένα σημαντικό μέρος της τουρκικής κοινωνίας, αλλά και του μουσουλμανικού κόσμου, που χαιρέτησε αυτή την εξέλιξη. Οι συνεντευξιαζόμενοι, σχεδόν στο σύνολό τους, αποδοκιμάζουν κι αυτοί τη συγκεκριμένη εξέλιξη, εκφράζοντας την απογοήτευση και τη θλίψη τους.

Η μαρτυρία της Μαρίας Ζαχαράκη έχει βαρύνουσα σημασία, διότι η ίδια παρακολούθησε από κοντά τα γεγονότα και την πρώτη λειτουργία της Αγίας Σοφίας

ως τέμενος, προκειμένου να μεταδώσει στο κανάλι της και στη χώρα μας τις εξελίξεις αυτές. Τηρώντας τις «αποστάσεις» που επιτάσσει το δημοσιογραφικό καθήκον στις σχετικές ανταποκρίσεις της, στην αφήγηση της πάντως, για τις ανάγκες της παρούσης διπλωματικής εργασίας, εκφράζει ακριβώς τα συναισθήματα που ένιωσε και τις σκέψεις που έκανε βιώνοντας αυτή την εξέλιξη. Χαρακτηριστικό είναι ότι, όπως αναφέρει, δεν ήθελε καν να εισέλθει εντός του χώρου της Αγίας Σοφίας, αλλά το έκανε υποχρεωτικά, στο πλαίσιο του δημοσιογραφικού της καθήκοντος. Η δημοσιογράφος δεν διστάζει να χαρακτηρίσει ως «αιμοδιψές» το ύφος των συγκεντρωμένων μουσουλμάνων, στο πρόσωπο των οποίων διέγινε τη «χαρά της κατάκτησης». Για την ίδια, το μεγαλείο της Αγίας Σοφίας, για το οποίο μίλησε με τόσο θερμά λόγια στο πρώτο μέρος της αφήγησης, έπαψε να υπάρχει στα μάτια της, καθώς παρατηρούσε τη διαδικασία της μουσουλμανικής προσευχής.

«Δεν υπήρχε κανένα δέος (σ.σ. σαν αυτό που ένιωθε όταν μπήκε για πρώτη φορά), γιατί είχε μικρύνει ο χώρος και υπήρχε σκοτεινιά», αναφέρει, κάνοντας άμεση αντιπαραβολή με το φως, που χαρακτήριζε το μνημείο και επηρέαζε την κρίση της και προκαλούσε συναισθήματα θαυμασμού. «Αυτή τη μιζέρια αισθάνθηκα, βλέποντας το, σαν να έχει επέμβει βίαια ένας πολιτισμός πάνω σε έναν άλλο πολιτισμό». Με αυτά τα λόγια περιγράφει ό,τι βίωσε εκείνες τις στιγμές. Η ίδια προσπάθησε να μπει και στη θέση των άλλων γυναικών, που συμμετείχαν στην πρώτη μουσουλμανική προσευχή. «Μου φαινόταν τόσο ξένο αυτό που έβλεπα, και ένιωθα ότι δεν μπορεί αυτές να νιώθουν το ίδιο δέος που εγώ αισθάνθηκα όταν μπήκα εγώ ως Ελληνίδα, ως δυτική, μέσα σε έναν τέτοιο χώρο. Δεν μπορεί, λέω, αυτές να αισθάνονται ότι αυτός ο χώρος είναι τζαμί», αναρωτιέται, μια σκέψη που καταδεικνύει ότι μέσα της νιώθει πως αυτό που συμβαίνει μπροστά στα μάτια της δεν είναι το σωστό και αυτό που θα έπρεπε να συμβαίνει. Η απογοήτευσή της είναι τέτοια, που δεν διστάζει να το χαρακτηρίσει ως «κακής ποιότητας» τζαμί, «ένα κοντό, στενό, μίζερο πράγμα». Αυτό που βίωσε την απογοήτευσε και τη συντάραξε τόσο πολύ, ώστε πριν μεταδώσει την ανταπόκρισή της για το κανάλι, βούρκωσε.

Η Αντωνία Μοροπούλου, από την πλευρά της, ανέλαβε δράση από την πρώτη στιγμή, επιδιώκοντας να ευαισθητοποιήσει, με την επιρροή της, τη διεθνή κοινότητα, ώστε να πιεστεί ο Τούρκος πρόεδρος για την ακύρωση της απόφασης. Επεδίωξε και έλαβε χιλιάδες υπογραφές, από διάφορους, πολιτιστικούς και μη, φορείς, σε Ελλάδα και εξωτερικό, αποδοκιμασίας της απόφασης, και έστειλε το σχετικό ψήφισμα στην

Ευρωπαϊκή Ένωση και σε διάφορους οργανισμούς. Αξίζει να αναφερθεί ότι αρωγός στην προσπάθειά της ήταν ο Τούρκος συνάδελφός της του πανεπιστημίου του Princeton, με τον οποίο είχαν συνεργαστεί για τις εργασίες προστασίας του μνημείου. Η καθηγήτρια δεν διστάζει να χαρακτηρίσει ως «βέβηλη» την απόφαση του Τούρκου προέδρου, που «παραγνωρίζει κάθε δεοντολογία και αξία του πολιτισμού».

Και για τον Βύρωνα Ματαράγκα, η εξέλιξη αυτή άλλαξε άρδην τον τρόπο που βλέπει αλλά και, κυρίως, αισθάνεται, για την Αγία Σοφία. Όπως αναφέρει στην αφήγησή του, δεν θέλει πια να ξαναμπει στον ναό, και αυτό όχι από «θρησκευτική μνησικακία», όπως υπογραμμίζει. Εκτός από «θλιμμένος» για τη μετατροπή του μνημείου σε τζαμί, νιώθει και «προσβεβλημένος», για τον λόγο ότι το μνημείο χτίστηκε ως τόπος λατρείας των Χριστιανών, και όχι για τη χρήση που ισχύει τώρα. Δεν διστάζει μάλιστα να χαρακτηρίσει ως «γενναία» την απόφαση του Κεμάλ Ατατούρκ το 1934 να μετατρέψει την Αγία Σοφία από τέμενος σε μουσείο, δεδομένου ότι ο Ελληνισμός δεν θα είχε κάποια καλύτερη προσδοκία για το ζήτημα αυτό, άρα η «ουδέτερη», όπως λέει, «κατάσταση», θα ήταν αυτή που θα έπρεπε να ισχύει και σήμερα.

Ο Θωμάς Κοροβίνης βλέπει σημαντικές πολιτικές προεκτάσεις πίσω από αυτή την εξέλιξη, ενώ κατηγορεί ευθέως τον πρόεδρο της Τουρκίας Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν, τον οποίο τον χαρακτηρίζει ως «τυραννικό εξουσιαστή», ο οποίος «φιμώνει τα καλύτερα στοιχεία του λαού του», ενώ κάνει «αντιπερισπασμούς», σαν και αυτή την πράξη, ώστε να αποπροσανατολίσει από τα πραγματικά προβλήματα της χώρας του. Παράλληλα, τον κατηγορεί ότι με τη μετατροπή της Αγίας Σοφίας σε τζαμί επιδιώκει να αποκτήσει ηγετικό ρόλο στον ισλαμικό φονταμενταλισμό, πρωτοβουλία που τη χαρακτηρίζει «ολέθρια», όσον αφορά στα αποτελέσματα που μπορεί να επιφέρει. Για να στηρίξει τη θέση του, εκφράζει την άποψη ότι στην πολιτική των κρατών τον πρώτο λόγο θα πρέπει να έχουν οι πολιτικοί και όχι οι θρησκευτικοί ηγέτες, ρόλο, δηλαδή, που θέλει να υιοθετήσει ο Τούρκος Πρόεδρος. «Κάλλιο στην εξουσία οι πολιτικοί, ακόμα και οι συντηρητικότεροι, για μένα, παρά οι παπάδες», τονίζει χαρακτηριστικά.

Ο Αντώνης Στεφανίδης υπογραμμίζει την πολύ ιδιαίτερη πολιτισμική αξία της Αγίας Σοφίας για τους Έλληνες, αναφέροντας ωστόσο ότι αυτή η εξέλιξη έχει προεκτάσεις και για όλο τον υπόλοιπο κόσμο. Το χειρότερο για αυτόν είναι το γεγονός ότι δεν υπάρχει πια η δυνατότητα για τον επισκέπτη να θαυμάσει τα

φημισμένα ψηφιδωτά. Ωστόσο, για τον ίδιο, δεν χάνεται η ταυτότητα του μνημείου, χάρη στην χιλιόχρονη βυζαντινή κληρονομιά. Το μεγάλο πρόβλημα για αυτόν είναι οι συνθήκες ζωής και η διατήρηση της Ρωμοσύνης και της Ορθοδοξίας στην Κωνσταντινούπολη, αφού «απαιτούνται πολύ μεγάλες δυνάμεις για να συνεχίσει να επιβιώνει», ενώ ο αριθμός των Ρωμιών πια είναι πάρα πολύ μικρός. Ο Αντώνης Στεφανίδης καταλήγει με την αναφορά τριών αρχών για την επιβίωση της Ρωμοσύνης, οι οποίες βασίζονται στο ένδοξο παρελθόν, στην αναγνώριση της παρούσης δύσκολης κατάστασης αλλά και στην ελπίδα για ένα καλύτερο μέλλον. «Ποιες θα είναι οι αρχές; Πρώτον, να καυχιέσαι για το παρελθόν, να αισθάνεσαι οδύνη για το παρόν και να ελπίζεις για το μέλλον», αναφέρει.

Η άποψη του Μανώλη Κωστίδη είναι πιο μετριοπαθής και πιο συμβιβαστική, σε σχέση με τους υπόλοιπους. Αν και δηλώνει «αναστατωμένος» από την εξέλιξη αυτή, θεωρεί αναμενόμενη την απόφαση διότι «ούτως ή άλλως, ο χαρακτήρας του ναού είχε αλλάξει από καιρού». Ο ίδιος, κάλυψε τα γεγονότα της μετατροπής σε τζαμί, αλλά οι σκέψεις του ήταν, βλέποντας όλο αυτό το πλήθος μουσουλμάνων, ότι είναι ένας χώρος όπου και σήμερα προσεύχονται κάποιοι στον Θεό. Ο δημοσιογράφος τονίζει βέβαια την ανάγκη να προστατευτούν οι αγιογραφίες και τα ψηφιδωτά, έστω με το να ανοιγοκλείνουν οι κουρτίνες που τα καλύπτουν, όπως είχαν αναφέρει οι τουρκικές αρχές ότι θα γίνει, όμως κάτι τέτοιο φαίνεται ότι δεν ισχύει τελικά, ενώ κρούει τον κώδωνα του κινδύνου, παράλληλα, για την περίπτωση καταστροφής τους. «Σημασία έχει να προστατευτεί, να παραμείνει μνημείο παγκόσμιας κληρονομιάς με οποιαδήποτε χρήση», θεωρεί. Όσο για το ότι σήμερα λειτουργεί ως μουσουλμανικό τέμενος, αναφέρει πως «η φιλοσοφία του μνημείου είναι πέραν των θρησκειών». Ο Μανώλης Κωστίδης θεωρεί παρήγορο επίσης το γεγονός ότι η ονομασία της Αγίας Σοφίας παραμένει η ίδια μέχρι και σήμερα. Αυτό που θέλει να τονίσει, τέλος, είναι ότι η συνέχεια του μνημείου είναι μακραίωνη -έχει στοιχεία και από την Αρχαία Ελλάδα- και άρα το μόνο που τον ενόχλησε ιδιαίτερα από την εξέλιξη αυτή είναι το χαλί που στρώθηκε, για τη μουσουλμανική προσευχή. «Όμως αργότερα μπορεί να αλλάξουν τα γεγονότα, γιατί μπορεί να στρωθεί κάτι άλλο, να βρεθεί ένας άλλος τρόπος», όπως ελπίζει.

Δυσανεστημένη με την εξέλιξη δηλώνει και η τουρκικής καταγωγής Play Ors, η οποία μας μεταφέρει ότι είναι πολλοί οι κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης που δυσανεστήθηκαν με αυτή τη μετατροπή του μνημείου σε τέμενος. Η καθηγήτρια

τονίζει μάλιστα ότι βλέπει το μνημείο σαν «μέρος της οικογένειας» της. Στην ψηφιακή της, ωστόσο, μαρτυρία δείχνει να αμφιταλαντεύεται: Αρχικά λέει ότι αυτή η εξέλιξη οδηγεί στην «απώλεια» -εννοεί του χαρακτήρα του μνημείου- αλλά αμέσως μετά διορθώνει τη σκέψη της και λέει ότι στην πραγματικότητα το μνημείο δεν χάθηκε -αφού δεν καταστράφηκε- αλλά απλώς μετατράπηκε σε κάτι άλλο. Αυτό το «άλλο» πάντως, όπως λέει, δεν θυμίζει σε κάτι το «μνημείο που αγαπήσαμε», αφού φαίνεται, όπως αναφέρει, ότι το πήραν «κάποιοι άλλοι». Και εδώ όμως δείχνει να αμφιταλαντεύεται και να διορθώνει τελικά τον λόγο της, αφού προσθέτει ότι δεν το έκαναν αυτό κάποιοι «άλλοι», αλλά οι ίδιοι άνθρωποι που ζουν σε αυτόν τον τόπο επί αιώνες, άρα δεν ήταν μια ξαφνική βίαιη αλλαγή, που προήλθε από κάποιον εξωτερικό παράγοντα. Η Pay Ors, στη μαρτυρία της, αναδεικνύει τη σημασία του μνημείου ως μουσείου. Πριν από τη μετατροπή, ήταν πιο «ανοιχτό» το μνημείο για όλους και δεν υπήρχε η «επιβολή», που αισθάνεται ότι υπάρχει τώρα, για το πώς πρέπει να το βλέπει ο κόσμος και να νιώθει μέσα σε αυτό. Αυτή η «επιβολή», όπως υπογραμμίζει, δεν έχει σχέση με τον πραγματικό χαρακτήρα του μνημείου. Η καθηγήτρια προσθέτει ότι το ζήτημα δεν είναι σίγουρα μόνο θρησκευτικό αλλά και πολιτικό, κατηγορώντας τελικά τον Ερντογάν, αναφέροντας με νόημα ότι οι όποιες αποφάσεις ενός προσωρινού καθεστώτος δεν θα έπρεπε να μεταβάλουν τον χαρακτήρα ενός διαχρονικού συμβόλου. «Αλλά εσύ θα περάσεις, σε μερικά χρόνια θα είσαι έξω, η Αγία Σοφία θα μείνει», τονίζει χαρακτηριστικά, αναφερόμενη στον Ερντογάν, δίνοντας τελικά και μια ευρύτερη διάσταση στο ζήτημα, αφού προσθέτει πως αυτή η εξέλιξη «δίνει ένα πολύ λάθος μήνυμα για πολλά άλλα πράγματα». Τέλος, αξίζει να αναφερθεί η εκτίμηση που δείχνει η Pay Mors στην ιστορικότητα του μνημείου, και ειδικά για το μέρος της ιστορίας που δεν αφορά στην Τουρκία και την οθωμανική κατάκτηση. Στην μαρτυρία της, δηλώνει εντυπωσιασμένη αλλά και «επηρεασμένη» από το σημείο του μνημείου όπου γινόταν η στέψη των βυζαντινών αυτοκρατόρων. «Είναι σαν να είναι δίπλα μου... Υπάρχει μία αίσθηση που δεν περιγράφεται... Σε άλλα ιστορικά μνημεία δεν ένιωσα τόσο έντονα ότι ακριβώς εκεί έγινε αυτό», περιγράφει με ενθουσιασμό. Και καταλήγει με την ικανοποίησή της, καθώς, μετά τα γεγονότα του Ιουλίου του 2020, «δεν κάλυψαν αυτό το σημείο, το άφησαν κενό. Είναι πολύ περίεργο αυτό, είναι κάτι που αναρωτιέμαι κιόλας, και το έχω συζητήσει και με τους Ρωμιούς... Ή κάτι κατάλαβαν, ή κάτι νιώθουν κι αυτοί, ότι είναι πολύ σημαντικό, δεν μπορούμε να το αγγίξουμε αυτό»...

Κλείνουμε την ανάλυση με την ιδιαίτερη θέση του γνωστού μουσουλμάνου ιμάμη της Αθήνας. Ο Αχμάντ Ελντίν αναλύει το ζήτημα της μετατροπής του μνημείου σε τζαμί θέτοντας δύο παραμέτρους. Καταρχάς, από θρησκευτικής σκοπιάς, όπως μας ενημερώνει, η απόφαση αυτή είναι λάθος και δεν προβλέπεται ούτε από το Κοράνι ούτε από τις μουσουλμανικές παραδόσεις. Αναφέρει χαρακτηριστικά: «Ούτε ο Προφήτης ούτε τα ορθόδοξα ισλαμικά χαλιφάτα που ακολούθησαν, δεν μετέτρεπαν τις χριστιανικές εκκλησίες σε τζαμιά. Οι χριστιανικές κοινότητες απολάμβαναν τους χώρους λατρείας τους, γενικότερα την τήρηση της θρησκείας τους, έχοντας την προστασία των ισλαμικών ηγεσιών». Ωστόσο, ο Αχμάντ Ελντίν δικαιολογεί τελικά την απόφαση του Ερντογάν, ανάγοντας το ζήτημα στην πολιτική του διάσταση. «Ο κάθε κυβερνήτης μιας χώρας έχει δικαίωμα να κάνει κουμάντο στα του οίκου του», λέει. Προκειμένου να αιτιολογήσει δε την απόφαση αυτή, «θεωρεί» ότι δεν επρόκειτο για πρωτοφανή απόφαση, λέγοντας ότι άλλες χώρες, χριστιανικές, καταπιέζουν θρησκευτικά τους μουσουλμάνους κατοίκους τους. Αναφέρει ότι «η Ελλάδα κλείνει μουσουλμανικούς χώρους λατρείας» (σ.σ. εννοεί τους μη αδειοδοτημένους) ενώ προσθέτει και το παράδειγμα της Γαλλίας, η οποία, «εξαναγκάζει τους μουσουλμάνους να προσηλυτιστούν σε ξένες πεποιθήσεις και δυτικές αξίες». Τελικά, η θέση του ιμάμη συνοψίζεται στη φράση με την οποία κλείνει τη μαρτυρία του, σύμφωνα με την οποία η απόφαση του Τούρκου Προέδρου δικαιολογείται. «Η κάθε κυβέρνηση, είτε η ισλαμική είτε μη ισλαμική, ενεργεί με βάση το συμφέρον της, την ιδεολογία της και τις πεποιθήσεις της», αναφέρει.

Η. Ανάλυση του Λόγου

1) Πρώτο ερώτημα

Σύμφωνα με τις Phillips-Jorgensen¹³¹, οι άνθρωποι είμαστε κατεξοχήν ιστορικά και πολιτισμικά όντα και οι απόψεις μας είναι προϊόντα των ιστορικά καθορισμένων διαδράσεων μεταξύ των ανθρώπων και εν προκειμένω κρίνεται ότι η ιστορική και πολιτισμική διάσταση είναι αυτή που καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τις συγκεκριμένες περιγραφές των συνεντευξιαζομένων. Επίσης, σύμφωνα με τον Burr, οι γνώσεις μας για τον κόσμο επίσης, δεν είναι απλές αντανακλάσεις της πραγματικότητας, αλλά αποτελούν προϊόντα των δικών μας τρόπων κατηγοριοποίησης του κόσμου¹³² ενώ οι τρόποι αυτοί δημιουργούνται και αναπαράγονται μέσα από κοινωνικές διαδικασίες.¹³³

Με τη γλώσσα δημιουργούμε παραστάσεις που δεν αντανακλούν απλώς μια προϋπάρχουσα πραγματικότητα, αλλά συμβάλλουν στην ίδια τη συγκρότηση της πραγματικότητας, δηλαδή η γλώσσα είναι που παράγει και συγκροτεί τον κοινωνικό κόσμο. Ο ατομικός μας εαυτός γίνεται έτσι ένα όχημα του πολιτισμού και της γλώσσας του.¹³⁴ Σημειώνεται δε ότι ο Foucault αναγνωρίζει μόνο ένα καθεστώς γνώσης σε κάθε ιστορική περίοδο.

Ο λόγος αναφέρεται σε έναν συγκεκριμένο τρόπο έκφρασης που νοηματοδοτεί τις εμπειρίες από μια ιδιαίτερη οπτική γωνία, εν προκειμένω του Έλληνα Ρωμιού σε σχέση με σύμβολο που στο θυμικό του έχει τον χαρακτήρα του «μύθου». Δηλαδή ενός πεδίου αναπαραστάσεων, που δημιουργήθηκε ήδη από τα παιδικά χρόνια των συνεντευξιαζομένων, το οποίο μπορεί να έχει ελάχιστη συνάφεια με την κυρίαρχη δομική πραγματικότητα, κατά την οποία το μνημείο της Αγίας Σοφίας έχει απωλέσει προ αιώνων (στην ουσία του) την ταύτισή του με την ελληνοχριστιανική κληρονομιά. Ο εν λόγω μύθος βασίζεται στην ιστορική προοπτική, που μας βοηθάει να αναλύσουμε τις συγκεκριμένες διεργασίες με τις οποίες διάφορες κοινωνικές κατηγορίες προσέλαβαν την ιδιαιτερότητά τους¹³⁵. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο συμπεριλήφθηκε εκτός από την ιστορία του ναού, και η ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Η ταυτότητα του «Ρωμιού» δε, προσδίδει

¹³¹ Phillips-Jorgensen, 2002:25

¹³² Burr 1995:3

¹³³ Burr 1995:4, Gergen 1985:268

¹³⁴ Kvale 1992:36

¹³⁵ Foucault 1979, 1987, 1988

συγκεκριμένα –πολύ άμεσα- χαρακτηριστικά στη σύνδεση με τη βυζαντινή παράδοση, την κληρονομιά της Κωνσταντινούπολης και της Αγίας Σοφίας ως επίκεντρου των ιδιαιτεροτήτων της καταγωγής αυτής.

Αναλύοντας τις περιγραφές των συνεντευξιαζομένων για το μνημείο, παρατηρούμε τα σχεδόν εκστατικά επίθετα που χρησιμοποιούν για να προσδώσουν μια ανυπέβλητη εμπειρία βίωσης όταν βρίσκονται εντός του. Εκτός από κάποιες αποσπασματικές αναφορές στα ψηφιδωτά, οι συνεντευξιαζόμενοι αναφέρονται πρωτίστως στη μεγαλειώδη «αίσθηση» που αποκτούν όταν βρίσκονται μέσα στο μνημείο και όχι σε συγκεκριμένες αρχιτεκτονικές επισημάνσεις, όπως θα έκανε ίσως κάποιος πιο «ουδέτερος» παρατηρητής ή κριτικός της τέχνης. Τα πρόσωπα τονίζουμε και πάλι ότι σχετίζονται με την Αγία Σοφία, καθώς έχουν ελληνική ή πιο συγκεκριμένα κωνσταντινουπολίτικη καταγωγή, οπότε ο υπέρμετρος ενθουσιασμός δικαιολογείται από τις πολιτισμικές τους καταβολές, αλλά και από τη «θρυλική» διάσταση που έχει αποκτήσει ο ναός στη συνείδησή τους, αφού διατηρεί εξέχουσα θέση ως σύμβολο του ένδοξου παρελθόντος και του άρρηκτου δεσμού του ελληνικού λαού με την Ορθοδοξία. Τονίζεται ότι «ο νους και ο εαυτός μας κατασκευάζονται μέσω της εσωτερίκευσης κοινωνικών διαλόγων: Οι κοινωνικοί διάλογοι που συνθέτουν τη βάση τους εαυτού μας υφαίνονται από πολιτισμικές αφηγήσεις και λόγους που υπάγουν τα άτομα σε ιδιαίτερες κοινωνικές κατηγορίες»¹³⁶.

Λαμβάνοντας υπόψη ότι η διαμόρφωση του λόγου γίνεται με τη μερική καθήλωση του νοήματος γύρω από ορισμένα κομβικά σημεία¹³⁷ και συγκρίνοντας τους λόγους των συνεντευξιαζόμενων με άλλες μαρτυρίες ξένων και αλλότριων με τη βυζαντινή κουλτούρα επισκεπτών, παρατηρούμε μεν ότι ο θαυμασμός για την αρχιτεκτονική είναι σχετικά κοινός, όμως αισθήματα, όπως «ψυχική ανάταση» και «δέος» εκλείπουν, γεγονός που καταδεικνύει τη μεγάλη επιρροή της ιστορίας στο θυμικό των συνεντευξιαζόμενων. Μεγάλη σημασία έχει η επιλογή συγκεκριμένων λέξεων και φράσεων που περιγράφουν αυτά τα συναισθήματα, που βασίζονται στην πολιτιστική κληρονομιά. Τέτοιες είναι η «ιστορία και παράδοση», που τονίζει αυτή τη σύνδεση, «αφωνία» λόγω του δέους, «ένιωθα κάτι πρωτόγνωρο», «ανακούφιση του ψυχικού κόσμου», αλλά και η αναφορά ότι μέσα στον ναό «ζούμε στον φυσικό βιότοπό μας».

136 Gergen, 1994α

¹³⁷ Laclau και Mouffe 1985:112

Ένας συνεντευξιαζόμενος επιλέγει την αφήγηση ενός περιστατικού που ο ίδιος «νομιμοποιεί», και από την άλλη πλευρά, τη διασύνδεση αυτή με την ελληνική κουλτούρα, περιγράφοντας ότι ο Τούρκος φύλακας της Αγίας Σοφίας δεν ζήτησε εισιτήριο από Έλληνες επισκέπτες, λόγω ακριβώς αυτής της κληρονομιάς. Αναπαράγει δε τη φράση που άκουσε από αυτόν ότι «ο ναός ήταν αρχικά δικός τους». Στις περιγραφές δεν λείπει η σύγκριση του ναού ως χριστιανικού συμβόλου με αυτά της μουσουλμανικής θρησκείας, όπως και οι σχετικές λατρευτικές πρακτικές, καθώς, όπως αναφέρει μια συνεντευξιαζόμενη, «οι μουσουλμάνοι είναι σκουμμένοι ενώ εμείς κοιτάμε προς τα πάνω», θέλοντας να προσδώσει έτσι –αλλά και να συγκρίνει- την ιδιαίτερη πολιτιστική αξία του μνημείου, του οποίου ο πρότερος χαρακτήρας είναι πολιτισμικά ανώτερος από τη χρήση που γίνεται από τους τωρινούς κτήτορές του. Άρα και να «νομιμοποιήσει» με αυτόν τον τρόπο την ιδιαίτερη σύνδεση που νιώθει με το συγκεκριμένο μνημείο, ως εκπρόσωπος αυτού του «ανώτερου» πολιτισμού, για τον οποίο ο ναός κατασκευάστηκε.

Κάποιοι συνεντευξιαζόμενοι δεν εστιάζουν στη χριστιανική αξία του μνημείου. Η τουρκικής καταγωγής συνεντευξιαζόμενη επιλέγει τη φράση της «υπερηφάνειας» που ζει δίπλα σε ένα τόσο σημαντικό μνημείο μεγαλείου, γεγονός που καταδεικνύει την οικουμενικότητα της αξίας του. Ιδιαίτερη μνεία όμως για τον οικουμενικό χριστιανικό χαρακτήρα του μνημείου γίνεται και με την αφήγηση της ιστορίας του Πάπα, ο οποίος στενοχωρώντας τους οικοδεσπότες του, επέλεξε να προσκυνήσει ως Χριστιανός σε επίσημη επίσκεψή του στον ναό. Από την άλλη πλευρά, ο Μιχάλης Κωστίδης αντιλαμβάνεται την αξία του ναού καθαρά ως οικουμενικό σύμβολο μην ξεχωρίζοντας τα σύμβολα του Ισλάμ, προσφεύγοντας σε μια οικουμενικότητα που κατά τον ίδιο είναι αυτή που προσδίδει το «τεράστιο βάρος» στον χώρο. Κατά την περιγραφή του ο δημοσιογράφος είναι πολύ παραστατικός, κουνώντας συνέχεια τα χέρια του, θέλοντας να δώσει έμφαση στα λεγόμενά του.

Καταλήγοντας, κατανοούμε την ιδιαιτερότητα αυτή της πλειονότητας των αφηγήσεων των ανθρώπων που συνδέονται με την Αγία Σοφία, καθώς σύμφωνα με τη λογοψυχολογία, οι τρόποι με τους οποίους κατανοούμε και κατηγοριοποιούμε τον κόσμο δεν είναι καθολικοί: Είναι κοινωνικά και ιστορικά ιδιαίτεροι και συνεπώς ενδεχομενικοί, καθορίζονται δηλαδή από τα υποκείμενα του λόγου. Σημαίνοντα για αυτή τη διαδικασία είναι ο λόγος και η χρήση της γλώσσας. Η γλώσσα ενισχύει τις

κατεστημένες απόψεις, καθώς δεν εκφράζει απλώς τις εμπειρίες μας, αλλά και τις διαμορφώνει, διαμορφώνοντας έτσι και την υποκειμενική, ψυχική πραγματικότητα, η οποία συγκροτείται με τη χρήση του λόγου. Και ο λόγος είναι που κατασκευάζει την καθημερινή πραγματικότητα που βιώνουμε.

Τέλος, επισημαίνεται ότι η ταύτιση αυτή με την Αγία Σοφία αποτελεί και χαρακτηριστικό της πολιτιστικής μας ταυτότητας και ένας από τους βασικούς παράγοντες που διασφαλίζουν τη συνέχεια της ταυτότητας, είναι η ανάγκη του ατόμου να παρουσιάσει τον εαυτό του έτσι ώστε να είναι αποδεκτός και αναγνωρίσιμος τόσο από τον ίδιο όσο και από τους ανθρώπους με τους οποίους αλληλεπιδρά. Και ο κοινός θαυμασμός προς το πολιτιστικό μνημείο, είναι ένας από αυτούς.

II) Δεύτερο ερώτημα

Η χρονική συγκυρία της έρευνας συμπίπτει με μια εποχή κατά την οποία οι ελληνοτουρκικές σχέσεις είναι τεταμένες, ενώ και το σύνολο του δυτικού κόσμου αποστρέφεται τις «νέο-οθωμανικές» για κάποιους και προκλητικές κατά των γειτόνων του πολιτικές του Τούρκου προέδρου Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν. Έτσι, τα γεγονότα που θα ακολουθήσουν τη μετατροπή της Αγίας Σοφίας σε ισλαμικό τέμενος θεωρούνται μάλλον αναμενόμενα, στο πλαίσιο ακριβώς αυτού του φονταμεταλιστικού δόγματος που ακολουθεί η γειτονική χώρα. Εν τούτοις, αν και είναι αναμενόμενη, με βάση και τις εξαγγελίες που έγιναν τα προηγούμενα χρόνια, σε καμία περίπτωση δεν γίνεται αποδεκτή, ειδικά από τους ανθρώπους που επελέγησαν από τον ερευνητή να μιλήσουν για αυτό. Οι συνεντευξιαζόμενοι, με την εξαίρεση του μιάμη, εκφράζονται με ιδιαίτερα σκληρά λόγια, που κυμαίνονται από τη βαθιά απογοήτευση μέχρι και τον πλήρη αποτροπιασμό για την εξέλιξη της μετατροπής του μνημείου σε τζαμί, με ευθείς κατηγορίες κατά του Τούρκου προέδρου Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν. Νιώθουν ακόμα και σε προσωπικό επίπεδο βαθύτατα θιγμένοι και προσβεβλημένοι, θεωρώντας την εξέλιξη αυτή ως επίθεση στην πολιτιστική τους ταυτότητα και στη μακραίωνη ιστορία του λαού τους, αλλά και ως ένα ακόμα επεισόδιο που σημαδεύει τη μακραίωνη και πολυτάραχη σχέση των δύο χωρών.

Η δημοσιογράφος Μαρία Ζαχαράκη που έζησε τα γεγονότα της πρώτης προσευχής από κοντά, δεν κρύβει τη βαθιά θλίψη της για την εξέλιξη, ενώ οι περιγραφές της είναι συγκινησιακά φορτισμένες, σε όλη τη διάρκεια της περιγραφής της, όπως γίνεται έντονα έκδηλο. Μάλιστα, αντιλαμβάνεται ως ακραία επιθετική τη στάση των πιστών μουσουλμάνων, χρησιμοποιώντας τον χαρακτηρισμό «αιμοδιψές» για να περιγράψει το βλέμμα τους, κάνοντας λόγο για μια «νέα κατάκτηση». Οι συνειρμοί αυτοί με το κομβικό γεγονός της Άλωσης της Κωνσταντινούπολης είναι κάτι παραπάνω από εμφανείς, με τη δημοσιογράφο να παραλληλίζει την κατάσταση που βίωσε με την «αποφράδα ημέρα» της πτώσης της Κωνσταντινούπολης, όπως έχει περάσει στο θυμικό της ελληνικής πολιτιστικής κουλτούρας. «Ένας πολιτισμός επενέβη πάνω σε έναν άλλον πολιτισμό», επισημαίνει για να ενισχύσει την περιγραφή της και την αναγωγή στην Άλωση, τονίζοντας έτσι έμμεσα ότι αυτή δεν ήταν η πρώτη φορά που η Τουρκία επεβλήθη με τη βία της εξουσίας στην Ελλάδα και τα «δίκαια» δικαιώματα της διατήρησης της πολιτιστικής της κληρονομιάς. Σε πλήρη αντίθεση με

τις περιγραφές της στην απάντηση της πρώτης ερώτησης, εδώ δεν διστάζει να αποκαλέσει το μνημείο πια ως «πράγμα», καταδεικνύοντας έτσι την ολοκληρωτική αλλοίωση που έχει για τη συνειδήσή της ο ναός. Τονίζει δε ότι αντιλήφθηκε και αλλαγή στον χαρακτήρα του χώρου, καθώς από το μεγαλείο κατέπεσε στη «μιζέρια». Είναι τέτοια η θλίψη της, στον βαθμό της οργής, για αυτό το –αντικειμενικό κατά την ίδια- «πλήγμα» που υπέστη ο οικουμενικός πολιτισμός, που δυσκολεύεται να πιστέψει ότι οι άλλες γυναίκες γύρω της, οι μουσουλμάνες, χαίρονται με αυτή την εξέλιξη. Ο τρόπος περιγραφής της – που δεν απέχει και πολύ από την τηλεοπτική μετάδοση που περιλαμβάνεται στο βίντεο με τις αφηγήσεις της έρευνας- και η δραματικότητα του τόνου της, δίνουν ένα ξεκάθαρο στίγμα για το πώς νιώθει ένας μεγάλος αριθμός Ελλήνων και Χριστιανών που ταυτίζουν βασικά στοιχεία της κουλτούρας τους με την τύχη της Αγίας Σοφίας. Όπως τονίζουν κι άλλοι συνεντευξιαζόμενοι, αυτή η εξέλιξη αλλάζει στα μάτια τους την αξία του μνημείου, το οποίο δεν θέλουν να επισκεφτούν ξανά, εφόσον αλλοιώθηκε ο μνημειακός του χαρακτήρας με τον οποίο ήταν, εμφανώς, ταυτισμένοι, αφού μετατράπηκε σε κέντρο της αλλότριας θρησκείας, η οποία, εν πολλοίς και εν προκειμένω, αποτέλεσε και τον καθοριστικό παράγοντα για την «απαξίωση», όπως θεωρούν, της Αγίας Σοφίας. Οι περιγραφές αυτές και η ένταση των συναισθημάτων αποδεικνύουν τον σημαίνοντα ρόλο που διαδραματίζει ο ναός στο επίπεδο των πολιτιστικών αξιών αλλά και εν τέλει ολόκληρης της πολιτιστικής ταυτότητας των συνεντευξιαζομένων. Χαρακτηριστική είναι η έκφραση στα μάτια του Θωμά Κοροβίνη, που δείχνει ακριβώς το πώς τα λεγόμενά του συνηγορούν με τις πεποιθήσεις του.

Οι αφηγήσεις τους δεν αφήνουν κανένα περιθώριο να δοθεί κάποιο δίκιο ή κάποια δικαιολογία στην πλευρά που αποφάσισε αυτή την πράξη. Πρόκειται για μια «άδικη», «αυταρχική» ενέργεια, που προσβάλλει την Ιστορία και τον Πολιτισμό, όπως και τους ίδιους προσωπικά, που θεωρούν ότι είναι οι άμεσοι κληρονόμοι αυτού του πολιτισμού αλλά και της ταυτότητας τους. Άλλωστε, η ρηματική συγκρότηση της κοινωνίας δεν πηγάζει από την ελεύθερη και προσαρμοσμένη άμεσα σε κάθε εποχή σκέψη των ανθρώπων, αλλά «από μια κοινωνική πρακτική που είναι βαθιά ριζωμένη στις πραγματικές, υλικές και κοινωνικές δομές και είναι προσανατολισμένη προς αυτές»¹³⁸, όπως φανερά ισχύει και σε αυτή την περίπτωση.

¹³⁸ Fairclough 1992β: 66

Το γεγονός ότι έχουν περάσει 500 χρόνια από την Άλωση της Πόλης και η επιρροή της ελληνικής κουλτούρας στην περιοχή πια είναι πολύ μικρή (πέρα από τα διάφορα πολιτιστικά μνημεία που απομένουν), δεν επηρεάζει ιδιαίτερα τους συνεντευξιαζομένους, οι οποίοι μεγάλωσαν με καθορισμένες παραστάσεις αλλά και βιώματα σχετικά με την Αγία Σοφία. «Οι περισσότερες σημασίες είναι σχετικά σταθερές και τα περιθώρια χειραγώγησης των σημασιών αυτών είναι περιορισμένα. Η αλλαγή των σημασιοδοτήσεων είναι μια συλλογική διαδικασία και οι νοηματικές σταθερές δεν αλλάζουν τόσο εύκολα», κατά τις Phillips και Jorgensen, ώστε να γίνει κατανοητή –πόσω μάλλον αποδεκτή– μια τέτοια δραστική μετατροπή του χαρακτήρα του μυθικού συμβόλου. Τουλάχιστον από την τρέχουσα γενιά Ελλήνων και Ρωμιών, και παρά το γεγονός ότι πριν από την εποχή του Κεμάλ Ατατούρκ και μετά την Άλωση το μνημείο λειτουργούσε ως τζαμί. Σύμφωνα με τον Potter¹³⁹ δε, «τα άτομα αγωνίζονται να επιβάλουν τις δικές τους περιγραφές ως αντικειμενικές και σταθερές αναπαραστάσεις του κόσμου και επιδιώκουν να αποδομήσουν άλλες περιγραφές ως προϊόντα προσωπικών ή ομαδικών συμφερόντων», εξ ου και η αίσθηση του «δίκιου» και της «αντικειμενικής αλήθειας» που διακατέχει την πλειονότητα των συνεντευξιαζόμενων.

Ο Βύρων Ματαράγκας προσπαθώντας να καταρρίψει ίσως την αιτίαση περί «φυσιολογικής» εξέλιξης της μετατροπής του ναού λόγω της αλλαγής της κυριαρχίας στην Πόλη τα τελευταία 500 χρόνια, αντιπαραβάλλει το επιχείρημα περί της αρχικής χρήσης του ναού, όταν και πρωτοχτίστηκε, νομιμοποιώντας έτσι στη συνείδησή του την πλήρη εναντίωση στην επιλογή της μετατροπής του σε κάτι διαφορετικό από αυτό – με τη ρεαλιστική υποσημείωση βέβαια ότι ο μνημειακός χαρακτήρας είναι ο επιθυμητός, μιας και η χρήση του ως χριστιανικού ναού δεν θα μπορούσε να συμβεί. Οι πολλές παύσεις στον λόγο του καταδεικνύουν τη φόρτιση που ο ίδιος νιώθει, περιγράφοντας αυτή τη δυσάρεστη εξέλιξη. Εξάιρεση αποτελεί η αφήγηση του Μανώλη Κωστίδη, ο οποίος ζει στην Κωνσταντινούπολη και αντιλαμβάνεται σαφώς την αλλαγή στις συνθήκες όσο και τη βαθιά εδραίωση του Ισλάμ στην πολιτική της χώρας. Ο ίδιος ουσιαστικά δεν συμεριζεται τόσο πολύ την ενόχληση των υπολοίπων, παρά δίνει έμφαση στην ανάγκη για προστασία των καθαρά αρχιτεκτονικών στοιχείων μεγάλης πολιτιστικής αξίας, διατρέχοντας έτσι και πάλι, την οικουμενική αξία του μνημείου που κατά τη γνώμη του χαρακτηρίζει μία και

¹³⁹ Potter: 1996,β

μόνο πολιτιστική κουλτούρα (τη βυζαντινή). Ο δημοσιογράφος παρουσιάζεται έτσι πιο ρεαλιστής σχετικά με τις δεδομένες συνθήκες, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η συγκεκριμένη εξέλιξη τον αφήνει αδιάφορο. «Η λογική που χτίστηκε είναι πέραν των θρησκειών», λέει χαρακτηριστικά, περιορίζοντας έτσι την πολιτιστική αξία του μνημείου στον καθαρά αρχιτεκτονικό του χαρακτήρα. Η καθηγήτρια αρχιτεκτονικής Τόνια Μοροπούλου, με την ιδιότητα που έχει, περνάει από την απογοήτευση στην πράξη, προσπαθώντας να αφυπνίσει τη διεθνή κοινότητα σε μια απέλπιδα προσπάθεια να ακυρωθεί η μετατροπή του μνημείου σε τέμενος. Σύμφωνα με τους Widdicombe-Wooffitt, «οι ταυτότητες είναι προσανατολισμένες στη δράση» όσο και στη διατήρηση των χαρακτηριστικών τους και αυτό το βλέπουμε να συμβαίνει σε αυτή την περίπτωση. Θεωρεί δε, χρησιμοποιώντας συγκεκριμένα τη φράση «είναι φανερό», ότι η διεθνής κοινότητα οφείλει «πέραν από κάθε αμφιβολία» να αναλάβει δράση και να «τιμωρήσει» αυτή την «παραβίαση». Με τα λόγια αυτά κρίνει ως πλήγμα κατά του παγκόσμιου πολιτισμού τη συγκεκριμένη εξέλιξη, για την οποία η ανθρωπότητα οφείλει να αντιδράσει. Όπως και στην περιγραφή της για το ναό δηλαδή, διακρίνει με σαφή σημεία τον δικό της πολιτισμό ως ανώτερο του άλλου, του «λιγότερο πολιτισμένου». Ο επαγγελματικός και σταθερός τόνος στην ομιλία της, χωρίς ιδιαίτερη συναισθηματική χροιά, έχει στόχο να προσδώσει κύρος και επιστημονικότητα στις θέσεις της.

Ο Αντώνης Στεφανίδης, σαφώς σοκαρισμένος κι αυτός από την εξέλιξη, που την χαρακτηρίζει με φράσεις, όπως «νέο χτύπημα», βρίσκει παρηγοριά στη σκέψη ότι ο βυζαντινός χαρακτήρας του μνημείου δεν πρόκειται να αλλοιωθεί ποτέ, ανατρέχοντας στη μακραίωνη παράδοση. Προτιμά να εστιάζει στις δυσκολίες και την καταπίεση που βιώνουν οι Ρωμιοί που έχουν απομείνει στην Πόλη, οι οποίοι, σύμφωνα με τον ίδιο, πρέπει να στηρίζονται στην περηφάνεια του παρελθόντος και στην ελπίδα για ένα καλύτερο μέλλον. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην κατάληξη του λόγου του, βγάζει τα γυαλιά του και κοιτάει για πρώτη φορά απευθείας την κάμερα, μια πράξη που δείχνει αμεσότητα αλλά και προβάλλει την «αλήθεια» των ισχυρισμών του. Συνδέει δηλαδή το γεγονός με τη γενικότερη αρνητική και καταπιεστική κατάσταση των ομοεθνών του που διαβιούν ή διαβιούσαν στην Κωνσταντινούπολη, προσδίδοντας έτσι μια πιο κοινωνική και εθνοτική διάσταση στο ζήτημα. Ενδιαφέρον έχει ο λόγος της Play Ors, ιδιαίτερα συναισθηματικός, η οποία κατά τη διάρκεια της συνέντευξης αμφιταλαντεύτηκε τουλάχιστον δύο φορές σχετικά με το «ποιος» είναι

αυτός που προέβη σε αυτή την πέρα για πέρα αρνητική, και για την ίδια, πράξη. Αρχικά λέει ότι οι «άλλοι» επιβλήθηκαν, για να διορθώσει αμέσως, ενθυμούμενη ότι αυτοί στους οποίους αναφέρεται είναι οι συμπατριώτες της και κάτοικοι της Πόλης εδώ και αιώνες. Ιδιαίτερα, αισθάνεται ότι η «ελευθερία» που αποπνέει ο μνημειακός χώρος έδωσε τη θέση του στην επιβολή και την καταπίεση. Για την αρνητική αυτή εξέλιξη κατηγορεί και η ίδια τον Τούρκο πρόεδρο, υπενθυμίζοντας ότι, όπως αναφέρουν και οι αναλυτές του λόγου, «η ηγεμονία δεν είναι ποτέ σταθερή, αλλά παραμένει ρευστή και ατελής», άρα και αυτή καθαυτή η πράξη είναι αυτοδικαίως αντικείμενο κριτικής, από τη στιγμή που αποτελεί αποτέλεσμα της πρωτοβουλίας ενός ηγεμόνα, χωρίς την ευρύτερη συναίνεση, όχι του λαού του σε αυτή την περίπτωση, αλλά της διεθνούς πολιτιστικής κοινότητας.

Ο μιάμης επιλέχθηκε από τον ερευνητή προκειμένου να συμπεριληφθεί στην εργασία και η γνώμη της άλλης πλευράς. Η γνωριμία με τελείως διαφορετικές κοσμοθεωρίες άλλωστε μπορεί να μας βοηθήσει να θέσουμε νέα ερωτήματα για τις δικές μας αντιλήψεις. Ο ίδιος, απαθής στον λόγο του, ακόμα κι αν παραδέχεται ότι η μετατροπή ξένων ναών σε τεμένη δεν είναι η ορθή ισλαμική πρακτική, τελικά στηρίζει τη συγκεκριμένη απόφαση επικαλούμενος το δικαίωμα των κυβερνήσεων να κάνουν ό,τι θέλουν στο κράτος τους. Ο συνεντευξιαζόμενος επιχειρεί να «αθώσει» μάλιστα τον Ερντογάν για μια απόφαση που προκάλεσε μεγάλες αντιδράσεις, κάνοντας αντιπαραβολή με άλλα γεγονότα περί της απαγόρευσης χρήσης τζαμιών σε άλλες χριστιανικές χώρες, θέλοντας να ενισχύσει το επιχείρημά του. Αποτελεί, ωστόσο, μια διάσταση με την οποία ταυτίζονται αρκετοί πιστοί της μουσουλμανικής θρησκείας, που πλέον τους «επεστράφη» ένα εμβληματικό παγκόσμιο μνημείο ως τόπος προσευχής της δικής τους λατρείας.

Εδώ πρέπει να σημειώσουμε ότι «οι κοινωνικοί ανταγωνισμοί ξεσπούν όταν δύο ή περισσότερες ταυτότητες αποκλείουν η μία την άλλη. Όταν προβάλλουν αντικρουόμενες απαιτήσεις σε ένα κοινό πεδίο αναφοράς, κι έτσι αναπόφευκτα η μία γίνεται εμπόδιο της άλλης» (Philips-Jorgensen). Και αυτό ακριβώς συμβαίνει έπειτα από αυτή την εξέλιξη με τους Χριστιανούς και δη τους Ρωμιούς, και τους μουσουλμάνους, που είναι αυτοί που «εμποδίζουν» το δικαίωμα των πρώτων να απολαμβάνουν τον –ουδέτερο- μνημειακό χαρακτήρα του συμβόλου τους. Οι συνεντευξιαζόμενοι, κατηγορώντας κυρίως τον Ερντογάν, συμμερίζονται την άποψη ότι τελικά «η εξουσία είναι ο παράγοντας που συγκροτεί το κοινωνικό». Στην

προσπάθειά τους δε να ερμηνεύσουν την απόφασή του, εντοπίζουν μόνο «ποταπά» κίνητρα, όπως την επιθυμία του Τούρκου προέδρου για μετάβαση σε απολυταρχικό καθεστώς και τη μανία εξουσίας και κυριαρχίας απέναντι και στον υπόλοιπο ισλαμικό κόσμο. Εξ ου και η σφοδρή κριτική για την κατάρρευση της δικής τους «αντικειμενικότητας». Ωστόσο, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η αντικειμενικότητα αναφέρεται σε έναν κόσμο που θεωρούμε δεδομένο, για τον οποίο όμως έχουμε ξεχάσει ότι συγκροτείται από την εξουσία και την πολιτική, και άρα οι «αντικειμενικότητες» υπόκεινται σε ενδεχομενικές ερμηνείες.

Εδώ εισέρχεται ο ρόλος του ερευνητή που καλείται να διερευνήσει, διαλογικά εν προκειμένω, μέσω των αφηγήσεων επιλεγμένων ατόμων, το συγκεκριμένο ζήτημα.

Ο στόχος της έρευνας και ο ρόλος του ερευνητή

Σύμφωνα με τις Phillips-Jorgensen¹⁴⁰, ο στόχος του ερευνητή είναι να διερευνήσει τις κοινωνικές συνέπειες των διαφόρων ρηματικών παραστάσεων της πραγματικότητας και να συμβάλει στη βελτίωση των κοινωνικών συνθηκών, όπως και στην κριτική της κοινωνικής αδικίας. «Να υποσκάψει δηλαδή τις εξουσιαστικές δομές και να αποκαλύψει την πραγματικότητα πίσω από την ιδεολογία, αφού η κριτική της κυρίαρχης ιδεολογίας θέλει να ξεσκεπάσει τις σχέσεις εξουσίας φανερώνοντας την αλήθεια». Όπως επισημαίνουν οι Χουλιαράκη και Fairclough, ο σχεδιασμός της έρευνας προσαρμόζεται στις ανάγκες της ανάλυσης των ρηματικών και άλλων κοινωνικών διαστάσεων του προβλήματος, καθώς και των εμποδίων που θα μπορούσαν να δυσχεράνουν την επίλυσή του. Το πρόβλημα μπορεί να είναι κάποιο αίτημα που προβάλλουν διάφορα άτομα ή ομάδες, εκφράζοντας μια ανικανοποίητη ανάγκη ή ένα πρόβλημα που εντοπίζει ο αναλυτής ο οποίος ίσως θέλει να αναδείξει μια στρεβλή αναπαράσταση, δηλαδή μια αναντιστοιχία ανάμεσα στην πραγματικότητα και την αντίληψη που έχουν οι άνθρωποι για την πραγματικότητα αυτή, η οποία λειτουργεί ιδεολογικά¹⁴¹.

Για ένα ζήτημα, όπως η χρήση ενός εμβληματικού μνημείου που κατασκευάστηκε στην αρχαιότητα από Χριστιανούς και έπειτα από την κατάκτηση των Μουσουλμάνων στον Μεσαίωνα μετατράπηκε (εκ νέου) σε ισλαμικό τέμενος,

¹⁴⁰ Phillips-Jorgensen, 2002:358

¹⁴¹ Χουλιαράκη και Fairclough 1999:33, Fairclough 2001:235-236

είναι φανερό ότι ο εντοπισμός μιας «αντικειμενικής» αλήθειας θα ήταν από ακατόρθωτος, έως και αντι-επιστημονικός. Κι αυτό ισχύει παρά τις οικουμενικές διακηρύξεις του πολιτισμού των ανθρώπινων κοινωνιών, μιας και υπάρχει και ισχυρή –από τον όχι μετριοπαθή ισλαμικό κόσμο- επιχειρηματολογία περί της εξυπηρέτησης των θρησκευτικών αναγκών των πιστών, έστω και με αυτόν τον τρόπο και σε αυτόν τον χώρο. Ωστόσο, ο ερευνητής προσπαθώντας με την τακτική την αναστοχαστικότητα να διακρίνει τον ρόλο του, δεν υποκρίνεται ότι είναι ανεπηρέαστος από πολιτισμικές και ιστορικές καταβολές, και διακατέχεται από συγκεκριμένες αξίες περί της ελευθερίας και του πολιτισμού. Η έρευνα άλλωστε δεν μπορεί να αποδεσμευθεί από επιμέρους αξίες, γιατί εντάσσεται πάντα σε ένα ιδιαίτερο πολιτισμικό και ιστορικό περιβάλλον. Η σκέψη μας δε δεν ξεπερνάει όλες τις υπάρχουσες δομές: Κινούμαστε στο πλαίσιο ενός ευρύτερου πεδίου αντικειμενικότητας, που προδιαγράφει και τα όρια της σκέψης μας.

Ο στόχος της παρούσας έρευνας λοιπόν δεν είναι η ανάδειξη μιας νέας αντικειμενικότητας που προκλήθηκε από πολιτικές ή εξελίξεις, αλλά η συμβολή στη διόρθωση μιας κοινωνικής αδικίας κατά των αδυνάτων και κατά των πανανθρώπινων αξιών, όπως τουλάχιστον γίνονται αντιληπτές από την κουλτούρα που περιβάλλει τον ερευνητή. Έχοντας πάντα υπόψιν ότι κάθε μορφή γνώσης αποτελεί μια μόνον αναπαράσταση του κόσμου ανάμεσα σε πολλές άλλες δυνατές, ο ερευνητής κατά τον σχεδιασμό της έρευνάς του (τίτλος, σχεδιασμός, στόχευση, επιλογή προσώπων και ερωτήσεων) - γνωρίζει ότι λαμβάνει συγκεκριμένη θέση σε σχέση με το πεδίο της έρευνάς του και η θέση αυτή καθορίζει και το ερευνητικό αποτέλεσμα. Αυτοί οι ερευνητικοί στόχοι καθόρισαν και την απόσταση που επέλεξε ο ερευνητής σε σχέση με το υλικό του. Η ανάδειξη λοιπόν αυτής κοινωνικής και πολιτισμικής αδικίας, έτσι όπως τη βιώνει ο «χαμένος» πολιτισμός από τη σύγκρουσή του με τον κατακτητή, μέσω των αφηγήσεων των Ρωμιών και μη σε σχέση με τη μετατροπή της Αγίας Σοφίας σε τέμενος, επιτυγχάνει την ακόλουθη επιστημονική αρχή: «Η κριτική έρευνα θα πρέπει να παίρνει θέση ρητά και να διευκρινίζει ότι αποκλείει εναλλακτικές αναπαραστάσεις της πραγματικότητας, επειδή επιδιώκει να πετύχει κάτι συγκεκριμένο για συγκεκριμένους λόγους. Ταυτόχρονα, η κριτική έρευνα οφείλει να καταστήσει σαφές ότι η ιδιαίτερη αναπαράσταση της πραγματικότητας που προωθεί αποτελεί μια μόνον δυνατότητα ανάμεσα σε διάφορες άλλες και να ενθαρρύνει με τον τρόπο αυτόν τη συνέχιση του διαλόγου» (Phillips-Jorgensen). Δηλαδή, ο ερευνητής

δεν υποκρίνεται ότι η επιστημονική γνώση που προωθεί δεν αρθρώνει μια αλήθεια που τελεί υπό συζήτηση – μια ενδεχομενικότητα δηλαδή. Όμως, δεν παύει να τη βλέπει ως συνεισφορά στη γνώση και ως θεωρητική συμβολή σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο, όπου «ορισμένες περιγραφές της πραγματικότητας είναι καλύτερες από άλλες». Το αντικειμενικό άλλωστε μπορεί να γίνει ξανά πολιτικό κι έτσι οι σημερινές συγκρούσεις να υποχωρήσουν και να δώσουν τη θέση τους σε μια νέα αντικειμενικότητα. Η αντικειμενικότητα όμως συγκαλύπτει την ενδεχομενικότητα της πραγματικότητας κι αποκρύπτει έτσι τις εναλλακτικές δυνατότητες που θα μπορούσαν να εμφανιστούν. «Κάθε αντικειμενικότητα λοιπόν είναι ιδεολογική»¹⁴².

Παράλληλα, ένας ακόμα από τους κύριους στόχους της έρευνας είναι να ενισχύσει την ικανότητα οργανωμένων μορφών επικοινωνίας, μέσω της συμβολής με αυτή τη μελέτη, ώστε να αλλάξουν τις στάσεις και τις συμπεριφορές των ατόμων. Εν προκειμένω, της ευρείας ανάδειξης και σε ακαδημαϊκό επίπεδο, του υπό πραγμάτευση προβλήματος. Η έρευνα επίσης πρέπει να έχει άμεση χρησιμότητα για τα υποκείμενα της έρευνας και να τους βοηθάει να αναστοχαστούν τις πράξεις τους¹⁴³. Στα υποκείμενα της έρευνας συγκεκριμένα, τους συνεντευξιαζομένους, οι λόγοι τους επιβεβαιώνονται από τις μαρτυρίες των υπολοίπων, γεγονός που ενισχύει τη θέση τους, ενώ άλλοι ανεξάρτητοι μελετητές μπορούν να λάβουν υπόψη τις συνέπειες της υπό εξέταση πράξης, ώστε να πυροδοτηθούν άλλες, περισσότερο ή λιγότερο, αντικειμενικές ενέργειες, με τελικό στόχο τη διόρθωση της κοινωνικής αδικίας και την ανακούφιση των αδυνάτων. Σημειώνεται δε ότι οι αναλυτές οφείλουν να εξετάζουν ορισμένα ηθικά ζητήματα που αφορούν στη δημόσια χρήση των αποτελεσμάτων της έρευνάς τους (Fairclough).

Καταλήγοντας, ο ερευνητής αντιλαμβάνεται ότι υπάρχουν πολλές δυνατές αναπαραστάσεις του κόσμου, δέχεται στην πράξη ότι η πραγματικότητα μπορεί να αναπαρασταθεί, και ότι η αναπαράσταση που παρέχει το κείμενο – το οποίο παρήχθη με επιστημονική μεθοδολογία – είναι «καλύτερη» από άλλες ερμηνείες. Επιπρόσθετα, η ερευνητική γνώση μπορεί ενδεχομένως να εμπλουτίσει τον δημόσιο διάλογο με νέες θεωρήσεις και οπτικές πάνω στα πράγματα.

¹⁴² Laclau 1990:89

¹⁴³ Karen Tracy -1995:210

Θ. Συμπεράσματα

Ι) Τα βιώματα στην Αγία Σοφία

Όπως προκύπτει από την πλειονότητα των ψηφιακών αφηγήσεων, η μοναδικότητα και τα εμβληματικά στοιχεία, που χαρακτηρίζουν τον ναό της Αγίας Σοφίας, αποτελούν και την κύρια αιτία θαυμασμού -υπέρμετρου σε πολλές περιπτώσεις- των συνεντευξιαζόμενων. Παράλληλα, η πολύ φορτισμένη ιστορικά για τους Έλληνες, και ειδικά για τους έχοντες καταγωγή από την Κωνσταντινούπολη, κληρονομιά της, εντείνει τα συναισθήματα που διακατέχουν τους επισκέπτες, οι οποίοι μάλιστα διατηρούν στη μνήμη τους ανεξίτηλες τις εικόνες και τα συναισθήματα που ένιωσαν κατά την πρώτη τους επίσκεψη στον ναό.

Οι περισσότερες αναφορές των συνεντευξιαζόμενων, ειδικά σχετικά με τα συναισθήματα της πρώτης επίσκεψης, όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν, είναι «απερίγραπτα» με λόγια, γεγονός που υποδηλώνει τόσο τη βαθιά επιρροή που προκαλεί στο θυμικό τους ο ναός, όσο όμως και το αρχιτεκτονικό «μεγαλείο», το οποίο τους υποβάλλει σε μια κατάσταση ανείπωτου θαυμασμού. Ενός θαυμασμού τέτοιου μεγέθους, που φτάνει να επηρεάσει σε μεγάλο βαθμό και τον εσωτερικό ψυχισμό τους, οδηγώντας ακόμη και σε σχεδόν «υπερβατικές» καταστάσεις. Το γεγονός αυτό καταδεικνύει τόσο την επιβλητική ατμόσφαιρα που δημιουργεί ο μουσειακός και όχι λατρευτικός τότε- χώρος, όσο και τον μυστηριακό του χαρακτήρα, τουλάχιστον για όσους αισθάνονται «οικεία» με τα συγκεκριμένα ψηφιδωτά, λόγω της ορθόδοξης χριστιανικής τεχνοτροπίας τους. Το φημισμένο φως, τη διάχυση του οποίου εξασφάλισαν οι αρχιτέκτονες του ναού, αποτελεί και για τους σύγχρονους επισκέπτες πεδίο θαυμασμού αλλά και πηγή του δέους που αισθάνονται. Παράλληλα, η ιστορικότητα και η σημασία του μνημείου για τους Έλληνες, ως συμβόλου της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, είναι ένα γεγονός το οποίο αδιαμφισβήτητα συντελεί στη γέννηση των παραπάνω υπερβολικά έντονων συναισθημάτων και σκέψεων. Πολλοί συνεντευξιαζόμενοι τόνισαν την ιστορική αυτή σημασία, άλλοτε με αισθήματα χαράς και περηφάνιας, αφού θεωρούν τον ναό αναπόσπαστο στοιχείο της δικής τους κληρονομιάς, και άλλοτε με ένα επίσης έντονο αίσθημα νοσταλγίας αλλά και θλίψης, εξαιτίας του γεγονότος ότι ο ναός βρίσκεται υπό «ξένη» - σε σχέση με τους δημιουργούς του και την χιλιόχρονη παράδοσή του-

κατοχή. Ορισμένοι συνεντευξιαζόμενοι μάλιστα διαχωρίζουν τη σημασία του θρησκευτικού χαρακτήρα του μνημείου, ξεκαθαρίζοντας ότι ο θαυμασμός τους προκαλείται κυρίως λόγω της επιβλητικής αρχιτεκτονικής, όσο και της ιστορικότητάς του, και όχι τόσο για την χριστιανική υπόσταση του μνημείου.

Ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι ορισμένοι συνεντευξιαζόμενοι ξεκαθαρίζουν ότι η Αγία Σοφία έχει ιδιαίτερη σημασία πρωτίστως για του Ρωμιούς, σε σχέση με τους υπόλοιπους Έλληνες, ενώ αναφέρουν στο ίδιο πνεύμα ότι πρόκειται για ένα ζήτημα το οποίο δεν απασχολεί ιδιαίτερα τους μη Ορθοδόξους. Συνδέουν το μνημείο, δε, με τις Χαμένες Πατρίδες και τον ξεριζωμό του Ελληνισμού από τις πατρογονικές του εστίες της Μικράς Ασίας. Παράλληλα, όμως, τονίζεται και ο σπουδαίος οικουμενικός χαρακτήρας και η αξία του μνημείου, με αφηγήσεις που σχετίζονται με τη σημασία που δίνεται και από άλλες χώρες και θεσμούς, όπως η UNESCO, σε αυτό.

Ένας συνεντευξιαζόμενος εμφανίζεται περισσότερο ρεαλιστής, αποδεχόμενος ότι ούτως ή άλλως ο πραγματικός, πρωταρχικός, χαρακτήρας του ναού, έχει αλλάξει προ πολλού, και ως εκ τούτου και η επιρροή και η σημασία του για τους Έλληνες Ορθοδόξους, και ειδικά για τους Ρωμιούς, είναι περιορισμένη και συνίσταται κυρίως στο επίπεδο της ιστορικότητας και όχι της ουσιαστικής σύνδεσης με αυτόν. Αναγνωρίζει επίσης το μεγάλο ιστορικό βάρος του μνημείου, ως επίκεντρου δύο θρησκειών. Σημειώνεται ότι το αρχιτεκτονικό μεγαλείο, η μοναδικότητα αλλά και η ιστορική αξία του μνημείου αναγνωρίζονται με ενθουσιώδεις περιγραφές και από την συνεντευξιαζόμενη τουρκικής καταγωγής, η οποία δεν διστάζει να το συγκρίνει με το Μπλε Τζαμί, με την πλάστιγγα να γέρνει σαφώς προς την Αγία Σοφία.

Όπως προκύπτει από τις αφηγήσεις, η αναγνώριση από την τουρκική πλευρά της πολιτιστικής αξίας που έχει για τους Έλληνες ο ναός είναι αποσπασματική και μάλλον σπάνια, ενώ ο κανόνας μάλλον είναι ο φανατισμός και ο εθνικισμός έναντι των Ελλήνων που συνδέθηκαν με αυτόν, τόσο σε θρησκευτικό όσο και ιστορικό πλαίσιο. Μια τέτοια εξαίρεση ήταν η πετυχημένη αгаσθή συνεργασία ελληνικού και τουρκικού πανεπιστημίου για την αντισεισμική προστασία του μνημείου και την ανάδειξη των ψηφιδωτών. Η σημαντική ελληνική συνεισφορά στις ενέργειες αυτές, πάντως, καταδεικνύουν και το διαρκές, ζωνφό ενδιαφέρον της ελληνικής πλευράς για το μνημείο αυτό.

II) Η μετατροπή της Αγίας Σοφίας σε ισλαμικό τέμενος

Όλοι οι συνεντευξιαζόμενοι, με μία εξαίρεση, αποδοκιμάζουν απερίφραστα την απόφαση του Ερντογάν για τη μετατροπή του μνημείου της Αγίας Σοφίας σε ισλαμικό τέμενος, εκφράζοντας μάλιστα πολύ αρνητικά συναισθήματα απογοήτευσης, θλίψης αλλά και «προσβολής» που μπορεί να ένιωσαν για αυτή την εξέλιξη. Ορισμένοι αναφέρουν ότι λόγω αυτής της εξέλιξης, δεν σκοπεύουν να επισκεφτούν ξανά το μνημείο, αφού για αυτούς αλλοιώθηκε πλήρως ο χαρακτήρας ο οποίος το καθιστούσε τόσο σημαντικό για αυτούς. Μεγάλος είναι ο προβληματισμός όλων και για την προστασία του μνημείου από εδώ και πέρα, όσον αφορά στα αρχιτεκτονικά και διακοσμητικά του στοιχεία, όπως τα ψηφιδωτά.

Ορισμένες περιγραφές είναι δραματικές και καταδεικνύουν ίσως τον τρόπο που αντιλαμβάνεται ένας Έλληνας την ιστορική αυτή εξέλιξη, η οποία από κάποιους χαρακτηρίζεται και ως νέα «κατάκτηση» του εμβληματικού αυτού συμβόλου. Στο στόχαστρο είναι και ο Τούρκος Πρόεδρος Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν για αυτή την πρωτοβουλία του, η οποία μπορεί στην ουσία της να εκφράζει την πρόθεσή του να αποπροσανατολίσει τον τουρκικό λαό από τα πραγματικά μεγάλα προβλήματα, αλλά και να λάβει ο ίδιος ηγετική θέση στον ισλαμικό κόσμο. Εκτός από τη θρησκευτική διάσταση του ζητήματος, δηλαδή, αυτή η ενέργεια θεωρείται και πολιτική, με δυσμενείς επιπτώσεις βεβαίως για τη χώρα μας αλλά και τον «πολιτισμένο κόσμο».

Η απόφαση αυτή σαφώς αποτελεί επίσης ακόμη ένα πλήγμα στην ήδη «λαβωμένη» Ρωμιοσύνη, που επιβιώνει ούτως ή άλλως πολύ δύσκολα πια στην Κωνσταντινούπολη. Η εξέλιξη αυτή αναδεικνύει και τη σημασία -αλλά και την αξία- της «γενναίας πολιτικά», όπως χαρακτηρίζεται, απόφασης του Κεμάλ Ατατούρκ το 1934 να μετατρέψει το μνημείο τότε από ισλαμικό τέμενος σε μουσείο, σε μια «ουδέτερη» κατάσταση δηλαδή, η οποία αποτελούσε, όπως αποδείχτηκε και από τα γεγονότα, την καλύτερη λύση για τον Ελληνισμό και την πολιτιστική του κληρονομιά. Πάντως, εκφράζεται και η άποψη ότι δεν αλλάζει κάτι ουσιαστικό, αφού ούτως ή άλλως ο χαρακτήρας του μνημείου ως χριστιανικού ναού είχε απωλεσθεί από καιρού.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η μετατροπή πρώην χριστιανικού ναού σε τζαμί δεν προβλέπεται από τη μουσουλμανική θρησκεία και στο παρελθόν αυτό, με εξαιρέσεις βέβαια και τον ίδιο τον ναό της Αγίας Σοφίας, δεν συνέβαινε. Ωστόσο, ο

μουσουλμανικός κόσμος αγέλιασε αυτή την απόφαση, αφού ούτως ή άλλως πρόκειται για μια αμιγώς πολιτική πράξη, και όχι τόσο θρησκευτική.

Τέλος, οι όποιες καταδίκες από διεθνείς φορείς, όπως είναι η UNESCO, δεν φαίνεται να επιφέρουν κάποιο αποτέλεσμα. Άλλωστε, ο Τούρκος πρόεδρος, στο μήνυμα προς τον λαό του την Πρωτοχρονιά του 2021, χαρακτήρισε τη μετατροπή της Αγίας Σοφίας σε τζαμί ως ένα από τα σημαντικότερα πεπραγμένα της κυβέρνησής του για το 2020, γεγονός που δείχνει ότι, τουλάχιστον επί της προεδρίας του, δεν θα έπρεπε να αναμένουμε κάποια εξέλιξη.

I. Επίλογος

Η βυζαντινή κληρονομιά, που εκφράζεται και με την ιδιαίτερη σχέση του Ελληνισμού με το μνημείο της Αγίας Σοφίας, παραμένει ισχυρή στο θυμικό των Ελλήνων, που έχουν άμεση σύνδεση με αυτόν λόγω καταγωγής ή διαμονής στην Κωνσταντινούπολη. Οι ενθυμήσεις της Ρωμοσύνης και της βυζαντινής αίγλης προσδίδουν μια θρυλική διάσταση στο μνημείο το οποίο ούτως ή άλλως αποτελεί ένα αρχιτεκτονικό θαύμα, τόσο για την εποχή που κατασκευάστηκε, πριν από 1.500 χρόνια, όσο και σήμερα.

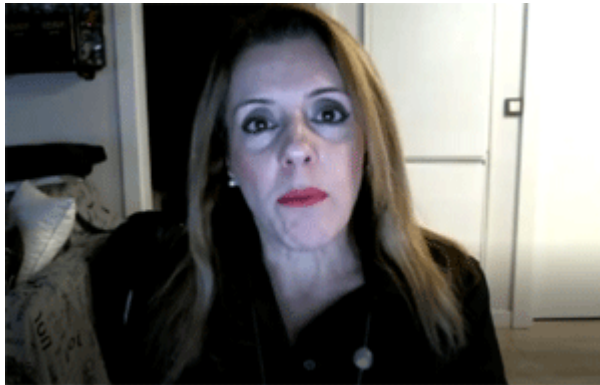
Η ιδιαίτερη αυτή σχέση εκφράζεται με φορτισμένες περιγραφές περί «δέους» και «ψυχικής ανάτασης», από τους συνεντευξιαζόμενους κατέθεσαν την ψηφιακή μαρτυρία τους, ανακαλώντας τη βιωματική τους σχέση με τον ναό. Μεταξύ αυτών, δεν εκλείπουν και οι περιπτώσεις μιας πιο πραγματιστικής προσέγγισης, αποστασιοποίησης δηλαδή από την ιστορική σημασία του μνημείου, και έμφασης στα ουσιαστικά και πρακτικά σημαίνοντα των Ρωμιών που έχουν απομείνει στην Κωνσταντινούπολη, όπως είναι το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Παράλληλα, παρατηρείται ότι η Αγία Σοφία αποτελεί εστία θαυμασμού αλλά και «υπερηφάνειας» και για μορφωμένους -κυρίως- Τούρκους πολίτες, που διαβιούν στην Κωνσταντινούπολη.

Η πρόσφατη μετατροπή του μνημείου από μουσείο σε ισλαμικό τέμενος, μια πρωτοβουλία του Τούρκου προέδρου Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν, προκάλεσε σφοδρές αντιδράσεις και συναισθήματα, όπως η θλίψη, αλλά και η μήνις των συνεντευξιαζόμενων, που κρίνουν την εξέλιξη ως ένα νέο «χτύπημα» στην ήδη λαβωμένη Ρωμοσύνη, όσο και ως «προσβολή» για τους ίδιους προσωπικά. Για τους μουσουλμάνους, αν και υπάρχει η παραδοχή ότι αυτή η πράξη δεν επιτάσσεται από τη θρησκεία τους και μάλλον παραδοσιακά προτείνεται η αποφυγή τέτοιων ενεργειών, εν τούτοις υφίσταται η κατανόηση -άρα και η αποδοχή- της πρωτοβουλίας αυτής, αξιολογούμενης τελικά από πολιτικά κριτήρια.

Οι αντιδράσεις, φορέων του Πολιτισμού και χιλιάδων ακαδημαϊκών, ακόμα και διεθνών οργανισμών υψηλού κύρους, όπως η UNESCO, δεν αναμένεται να επιφέρουν κάποια μεταβολή στο καθεστώς της Αγίας Σοφίας, τουλάχιστον υπό τις παρούσες συνθήκες και την ισχύουσα γεωπολιτική κατάσταση.

Κ. Παράρτημα – Συνεντεύξεις

Μαρία Ζαχαράκη, Ανταποκρίτρια του OPEN στην Κωνσταντινούπολη

Αυτό που ένιωσα μπαίνοντας μέσα είναι αυτό το δέος. Μπορεί να ακούγεται λίγο τετριμμένο, αλλά μπαίνοντας σε ένα τέτοιο μνημείο που έχει αυτό το ύψος, αυτόν τον θόλο, αυτές τις αγιογραφίες γύρω-γύρω που θαρρείς πως σε κοιτάζουν, νιώθεις ένα μεγάλο δέος. Επομένως ήταν για μένα και είναι ακόμη ένα μεγαλειώδες μνημείο, είναι το μνημείο των μνημείων, θα μπορούσα να το χαρακτηρίσω, γιατί έχει μέσα του μεγάλη ιστορία. Βλέπεις την ιστορία, νιώθεις την ιστορία και όλα αυτά τα πράγματα που έχουμε μάθει ως Έλληνες και ως Ορθόδοξοι, χωρίς να είσαι απαραίτητα, με τη στενή έννοια του όρου, Χριστιανός Ορθόδοξος για να τα νιώσεις αυτά. Μπαίνεις μέσα και βλέπεις μία ιστορία, μία παράδοση, ένα μεγαλείο.

Όταν λοιπόν έγινε τζαμί, εγώ λέω δεν θέλω να μπω μέσα, αλλά μου ζητήθηκε από το κανάλι να μπω να κάνω ρεπορτάζ. Έβλεπα απέξω όλες αυτές τις ουρές αυτών των ανθρώπων, αυτόν τον φανατισμό, να μπουν μέσα σε έναν τέτοιο χώρο, και έβλεπα αυτό, στα μάτια τους, το βλέμμα τους, αυτό το βλέμμα της κατάκτησης. Ότι τώρα έχουμε κατακτήσει κάτι, αλλά με ένα, θα το πω έτσι, ήταν σε εισαγωγικά «αιμοδιψές βλέμμα», ότι κατακτήσαμε κάτι με βία, κατακτήσαμε κάτι ενάντια σε κάθε ηθική, ενάντια σε κάθε κανόνα αυτού του κόσμου... Μπήκα λοιπόν μέσα, με το που μπήκα μέσα και αντίκρισα αυτό το πράγμα, το οποίο θα σου περιγράψω, με έπιασε η ψυχή μου, γιατί αυτό το μεγαλείο που σου είπα νωρίτερα ότι αισθάνθηκα μπαίνοντας και αυτό το δέος μέσα σε αυτό το μνημείο πριν από 13 χρόνια, δεν υπήρχε κανένα τέτοιο δέος, γιατί είχε μικρύνει καταρχάς ο χώρος, είχαν χωρίσει σε γυναικωνίτη, να το πω έτσι, δεξιά το δεξί μέρος της Αγίας Σοφίας στη δεξιά πόρτα σε γυναικωνίτη, όπου έμπαιναν εκεί μόνο γυναίκες με μία γκρι μοκέτα γιατί δεν είχε

μπει ακόμη αυτοί η πράσινη πετρόλ μοκέτα που ήταν στο σημείο των ανδρών, και υπήρχε σκοτεινιά.

Δεν θυμάμαι να το πρόσεξα, αλλά κάτι πρέπει να είχαν κάνει με τα παράθυρα, με τα τζάμια, και δεν έμπαινε αυτό το φως, όλα αυτά τα παράθυρα που έχει Αγία Σοφία. Και εκεί γιατί εγώ έπρεπε να μπω στις γυναίκες, εκεί με έπιασε η ψυχή μου. Τον είδα τον χώρο τόσο στενό, τόσο μίζερο, αυτή τη μίζερια αισθάνθηκα βλέποντας το εκεί και σαν να έχει επέμβει βίαια ένας πολιτισμός πάνω σε έναν άλλο πολιτισμό. Και έβλεπα τις γυναίκες αυτές να πέφτουν κάτω και να προσεύχονται με τέτοια... Ίσως αυτές να αισθάνονταν αυτό το δέος εγώ δεν αισθανόμουν, αλλά μου φαινόταν τόσο ξένο αυτό που έβλεπα, και ένιωθα ότι δεν μπορεί αυτές να νιώθουνε το ίδιο δέος που εγώ αισθάνθηκα όταν μπήκα εγώ ως Ελληνίδα, ως δυτική, μέσα σε έναν τέτοιο χώρο. Δεν μπορεί λέω αυτές να αισθάνονται ότι αυτός ο χώρος είναι τζαμί...

Εν ολίγοις, όταν μπήκα λοιπόν μέσα αισθάνθηκα σφίξιμο, αισθάνθηκα να μπαίνω σε έναν χώρο που δεν ήταν πλέον μνημείο, σε ένα τζαμί και κακής ποιότητας τζαμί, γιατί έχω μπει αντίστοιχα και απέναντι στο Μπλε Τζαμί, το μεγάλο που λέμε, και όταν πρωτομπήκα θυμάμαι εκεί, ήταν όμορφο. Αισθάνθηκα ότι έμπαινα ενώ σε ένα ωραίο μεγάλο τζαμί. Αυτό στην Αγία Σοφία πλέον δεν το αισθάνεσαι, ότι μπαίνεις σε ένα μεγάλο τζαμί, σε ένα επιβλητικό τζαμί. Δεν υπάρχει αυτό. Το ένιωσα κοντό, το ένιωσα στενό, το ένιωσα ένα μίζερο «πράγμα». Το λέω «πράγμα»... Όταν βγήκα έξω, και έπρεπε να δώσω και ανταπόκριση μετά από λίγο, αισθάνθηκα βουρκωμένη όπως και τώρα. Για αυτή την πολιτισμική επέμβαση που είχε γίνει...

Θωμάς Κοροβίνης, πρώην καθηγητής του Ζάμπειου Παρθεναγωγείου στη Κωνσταντινούπολη

Στην Αγία Σοφία πρωτομήκα σε ηλικία 20 με 22 ετών, τόσο ήμουν όταν πρωτοπήγα στην Τουρκία. Αργότερα βέβαια είχα την ευκαιρία να την επισκεφτώ συχνά πάντοτε μόνος. Όποτε πήγα με κάποιον άλλον μετάνιωσα, γιατί μου έκλεβε κάτι η παρουσία του άλλου από το εκπληκτικό αυτό εκστασιακό δέος που ένιωσα την πρώτη στιγμή. Όχι τόσο σαν βαπτισμένος χριστιανός, όσο σαν ένας άνθρωπος τυχερός της ιστορίας, που δέχεται αυτή τη χάρη μέσα από την εκπομπή κάποιου μυστηριακού, θα έλεγα, φωτός και ειδικά στον γυναικωνίτη, όπου πραγματικά πάθαινα «κάτι», ένα συμβάν γινότανε μέσα μου αλλιώςτικο, πρωτόγνωρο, που δεν το ξανασυνάντησα σε επίσκεψη αλλού μνημείου. Βέβαια ο εμβληματισμός της Αγίας Σοφίας είναι διπλός. Από τη μία είναι αυτό το παλίμψηστο, και το ιστορικό παλίμψηστο, που περνάει ας πούμε μέσα από τις τρεις αυτοκρατορίες, ρωμαϊκή, βυζαντινή και οθωμανική, μέχρι το νεοτουρκικό κράτος, που μετά την κατάκτηση φυσικά είναι στην δικαιοδοσία του, και από την άλλη όμως είναι και ένα σύμβολο που Ρωμαιο-χριστιανικού Imperium.

Όταν δούλευα στο Ζάμπειο Παρθεναγωγείο, όπου οι μαθήτρες μου ήτανε ρωμιοπούλες, δηλαδή Ελληνίδες της Πόλης του Λυκείου, μεγάλες κοπέλες, 16, 17 και 18 χρονών, κάποτε, την ημέρα Τετάρτη, που είναι μέρα πολιτισμού και δίνονται ώρες από το τουρκικό κράτος σε όλα τα σχολεία της επικρατείας να κάνουν επισκέψεις σε διάφορα μνημεία και εκδρομές, τις πήρα λοιπόν τις ρωμιοπούλες, που είναι Πολίτισσες καθαρόαιμες, και τις πήγα στην Αγία Σοφία, επίσκεψη. Εκεί λοιπόν, μας ζητήθηκε εισιτήριο, γιατί δεν είχαμε το χαρτί. Όταν τους εξήγησα ότι είναι μαθήτρες και φοράνε την ποδιά, στην Τουρκία ακόμα την ποδιά φοράνε οι μαθητές, είχαμε μία διένεξη με τον ταμιά στα εισιτήρια και με κάποιους μεχτσίδες, ας πούμε, τοποτηρητές χωροφύλακες, και ζήτησα να με πάνε στον διευθυντή.

Πήγα λοιπόν στον διευθυντή της Αγια-Σοφιάς, ήταν ένας ήπιος υπάλληλος, ανώτερος, ο οποίος με καλοδέχτηκε και όταν του εξήγησα μου είπε, μάλλον είπε στους ειδήμονες εκεί, τους φύλακες που μεριμνούσαν για την είσοδο, «αυτοί κι αυτός που είναι από την Ελλάδα», και «οι κοπέλες αυτές όπως και αυτός που η καταγωγή του είναι από την Τουρκία», αφού του εξήγησα ότι είμαι προσφυγόπουλο από τη Θράκη, σε απώτερη καταγωγή, «είναι οι πρώτοι που δικαιούνται να επισκεφτούν αυτό τον ναό γιατί ήταν αρχικά δικός τους». Και εκεί πολλές φορές ενθουσιάζεσαι, σπάνια βέβαια, από ανθρώπους οι οποίοι ξεχωρίζουν με αυτήν την διακριτική τους γνώση, γιατί έχουν και τρομακτικές αντιλήψεις, εθνικιστικές, άγριες, για το γένος μας και για τα πολιτιστικά του ντοκουμέντα.

Το γεγονός όμως, τώρα, ότι στην εποχή μας, ένας πραγματικά τυραννικός εξουσιαστής σαν τον Ερντογάν, ο οποίος έχει φιμώσει τα καλύτερα στοιχεία του λαού του και προσπαθεί να συνετίσει τον κόσμο, υποτίθεται, καθώς είναι στριμωγμένος τώρα με διάφορες τέτοιες επιδείξεις, ας πούμε, φασιστικής νοοτροπίας και διαγωγής, αναδεικνύει και κάτι άλλο, βέβαια, που έχει γραφτεί και από πολλούς δημοσιογράφους, ιστορικούς και πολιτικούς αναλυτές. Ότι προσπαθεί η διεθνής του φονταμεταλισμού του Ισλάμ, για τις οποίες εν πολλοίς εκπρόσωπος είναι και ο πρωθυπουργός της γείτονος χώρας, να σημασιοδοτήσει στην εποχή αλλαγές, που έχουνε πολιτικό χαρακτήρα, όχι τόσο σαν αποτέλεσμα θρησκευτικών διενέξεων, ή της πόλωσης μεταξύ Ισλάμ και Χριστιανισμού, αλλά ότι πηγαίνουμε για καθεστώτα τύπου Αγιατολάχ, με τη θρησκεία να παίζει τον κυρίαρχο ρόλο στο πολιτικό παιχνίδι των χωρών και των ίδιων των κρατών και των υπηκόων τους, πράγμα που είναι ολέθριο, ως προς τα αποτελέσματα που μπορεί να φέρει. Κάλλιο στην εξουσία οι πολιτικοί, ακόμα και οι συντηρητικότεροι, για μένα, παρά οι παπάδες.

Βύρων Ματαράγκας, Κωνσταντινουπολίτης, καθηγητής Ελληνοτουρκικών Σχέσεων στο Πανεπιστήμιο Μπαχτσέ-σεχίρ

Είναι αλήθεια ότι μόνο η Ρωμιοσύνη έχει αυτόν τον ιδιαίτερο συναισθηματικό δεσμό με το μεγάλο μνημείο. Κι όταν λέω Ρωμιοσύνη εννοώ τους Έλληνες Ορθοδόξους και δη τους συνδεδεμένους με την Κωνσταντινούπολη, τη Μικρά Ασία, τις Χαμένες Πατρίδες, μια θλιβερή ιστορία. Από τα παιδικά μου χρόνια ήταν κάτι, πως να το πω, όχι μύθος, κάτι πολύ σημαντικό. Να πάμε στην Αγία Σοφία.

Όταν πήγαινα, που την έχω επισκεφτεί αρκετές φορές, ήταν μια ψυχική ανάταση. Κάτι αισθάνεσαι να ανακουφίζει τον ψυχικό σου κόσμο... Ένα ξελάφρωμα... Έτσι εγώ αισθανόμουν. Μόνο όταν το ζήσεις το καταλαβαίνεις. Αισθανόμουν στον θώρακα, να ανοίγει η ψυχή σου... Ένα σημαντικό γεγονός που θυμάμαι, ήταν το καλοκαίρι του 1967 που ο τότε Πάπας Παύλος ο 6ος είχε έρθει στην Κωνσταντινούπολη για να επισκεφτεί τον Οικουμενικό Πατριάρχη Αθηναγόρα τον Πρώτο. Επισκέφτηκε την Αγία Σοφία και έτσι «του ήρθε», έτσι είπε, και γονάτισε. Πραγματικά γονάτισε και άρχισε να προσεύχεται. Όπως είπε ο ίδιος, έτσι αισθάνθηκε. Είπε ότι δεν το είχε υπόψη του, αλλά αισθάνθηκε εκείνη τη στιγμή την ανάγκη να γονατίσει και να προσευχηθεί. Τότε έγινε ένα σκάνδαλο γιατί επέτρεψαν στον Πάπα να γονατίσει και να προσευχηθεί. Δίπλα του ήταν ο υπουργός Εξωτερικών τότε, ο Γιανγκίλ. Στο πρόσωπό του φαινόταν η αμηχανία. Είχε γίνει σχόλιο αυτό στον τουρκικό Τύπο, αυτά τα γνωστά εθνικιστικά, δηλαδή που νομίζει ότι ήρθε ο Πάπας, εδώ είναι Τουρκία και τα λοιπά. Αλλά, δεν έκανε κάτι κακό ο άνθρωπος, προσευχήθηκε, δεν πρόσβαλλε κανέναν, παραβίασε το νομικό καθεστώς του μουσείου; Ναι, εντάξει, καλά. Αλλά δεν πρόσβαλλε την Τουρκική Δημοκρατία, ούτε το τουρκικό έθνος, ούτε τη μουσουλμανική θρησκεία.

Τώρα είχα την ευκαιρία να περάσω από εκεί, με το τραμ, ή ακόμα και περπατώντας από εκείνη την περιοχή, την κοιτάζω απ' έξω αλλά δεν θέλω να μπω

μέσα. Και θα αποφύγω να μπω μέσα. Όχι από θρησκευτική μνησικακία, μακράν εμού τέτοιες σκέψεις και τέτοια συναισθήματα. Αλλά για Ορθόδοξους και δη για τους Ρωμιούς, από μουσείο μετατράπηκε πάλι σε τέμενος, εμένα με θλίβει. Με θλίβει και κάπως με προσβάλλει, διότι η Αγία Σοφία, αυτό το σημαντικό μνημείο χτίστηκε ως ορθόδοξος ναός, ως τόπος λατρείας των Χριστιανών Ορθοδόξων. Δεν χτίστηκε με άλλο σκοπό.

Η απόφαση του Ατατούρκ το 1934 να μετατρέψει την Αγία Σοφία από τέμενος σε μουσείο, ήταν μια γενναία πολιτική πράξη. Μας ικανοποιούσε μπορώ να πω, διότι φυσικά μην τρέφουμε ψευδαισθήσεις, η μετατροπή της σε εκκλησία δεν ήταν δυνατόν να γίνει. Σε μουσείο λοιπόν ήταν μια ουδέτερη κατάσταση. Και καλό θα ήταν να παραμείνει...

Μανώλης Κωστίδης, ανταποκριτής του ΣΚΑΙ στην Κωνσταντινούπολη

Η Αγία Σοφία επειδή εγώ μεγάλωσα και γενικά στην Κωνσταντινούπολη οπωσδήποτε ήταν ένα σημαντικό μνημείο για εμάς, όμως δεν ήταν και σημείο αναφοράς όσο και αν ακούγεται περίεργο στην Ελλάδα. Δηλαδή βεβαίως ξέραμε την ιστορία της όμως για εμάς ήδη είχε γίνει η μετατροπή της μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης σε τζαμί και αργότερα μουσείο και δεν πηγαίναμε συχνά να την επισκεφτούμε. Προσωπικά εμένα η οικογένειά μου όπως και επειδή όταν μετατράπηκε σε τζαμί το ρώτησα και σε πάρα πολλούς φίλους μου Ρωμιούς, κανενός η οικογένεια δεν πήρε το παιδί της να το πάει εκεί επί τούτου να δείξει την Αγία Σοφία, διότι δεν μας θύμιζε τίποτα εμάς, κάτι από εκκλησία, διότι είχε γίνει τζαμί, μετά μουσείο, ήταν κάτι κενό.

Βεβαίως την είχα επισκεφτεί με το σχολείο μου, είχαμε πάει σχολική εκδρομή, είχαμε πάει στην Αγία Σοφία και την είχαμε δει. Για τους Ρωμιούς της Κωνσταντινούπολης είχε αλλάξει η Ιστορία, και από εκεί και πέρα σημείο αναφοράς ήταν η εκκλησία της κοινότητάς μας, το Οικουμενικό Πατριαρχείο, κάτι νέο. Δεν μπορούσα να αντιληφθώ ποτέ, όταν πρωτοπήγα κιόλας, πώς ένας τέτοιος χώρος μπορεί να είναι το επίκεντρο δύο θρησκειών. Σαφώς χτίστηκε ως Ορθόδοξος Χριστιανικός Ναός, Βυζαντινός Ναός, αλλά όταν είχα μπει στον ναό μέσα, έβλεπα και σύμβολα του Ισλάμ, έβλεπα και αγιογραφίες, ψηφιδωτά, το οποίο δείχνει για μένα, παρά την ηλικία μου, αντιλήφθηκα τότε ότι έχει τεράστιο βάρος αυτός ο χώρος και έτσι πρέπει να παραμείνει. Αργότερα, όταν σε μεγαλύτερη ηλικία τον επισκέφτηκε, και πρόσφατα, πέρσι, είχα πάει πάνω από 30 φορές και για επαγγελματικούς λόγους τελευταία φορά που είχα επισκεφτεί την Αγία Σοφία ήταν με τον Αλέξη Τσίπρα. Τότε ο Έλληνας πρωθυπουργός είχε έρθει στην Κωνσταντινούπολη μαζί με τον εκπρόσωπο της τουρκικής προεδρίας. Όταν έβλεπα Τούρκοι να ξεναγούν τον Έλληνα πρωθυπουργό, μέσα στην Αγία Σοφία, με απόλυτο σεβασμό, για άλλη μία φορά κατάλαβα τη σημασία, το βάρος αυτού του χώρου.

Το να αλλάζει μορφή ένας τέτοιος ναός προσωπικά μου προκαλεί μια αναστάτωση θα έλεγα, αλλά είναι αναμενόμενο διότι ήδη είχε αλλάξει ο χαρακτήρας της. Βεβαίως, τις ημέρες εκείνες που έγινε αλλαγή, βλέποντας τον κόσμο να μας μαζεύεται έξω από την Αγία Σοφία, χιλιάδες μουσουλμάνοι, κάποιοι είχαν έρθει από το εξωτερικό, τώρα που μπαίνουν μέσα τώρα που γίνονται προσευχές... Εγώ θα έλεγα ότι είναι ένας χώρος που και σήμερα προσεύχονται κάποιοι στον Θεό, μπορούμε να το δούμε ας πούμε έτσι, το μόνο που έχει πολύ μεγάλη σημασία είναι να προστατευτούν οι αγιογραφίες, τα ψηφιδωτά εκεί, διότι σήμερα κάποια σημεία παραμένουν κλειστά, δηλαδή με κουρτίνες. Υπήρξαν υποσχέσεις ότι θα είναι ανοιγοκλειόμενες οι κουρτίνες αυτές για την Αγία Σοφία, όμως σήμερα δεν είναι.

Σε περίπτωση καταστροφής τους, επειδή είναι παγκόσμια κληρονομιά, εκεί θα είναι το λάθος. Νομίζω ότι δεν θα χαθεί ποτέ. Εγώ δεν ανησυχώ ότι η Αγία Σοφία θα χάσει την αξία της. Ακόμη και ότι παραμένει η ονομασία της ως τζαμί σήμερα, επίσημα, έτσι είναι, δείχνει το βάρος και την αξία της. Νομίζω εκεί πρέπει να εστιάσουμε την προσοχή μας. Σημασία έχει να προστατευτεί, να παραμείνει μνημείο παγκόσμιας κληρονομιάς με οποιαδήποτε χρήση. Νομίζω ότι η αρχιτεκτονική της, η λογική της που χτίστηκε, η φιλοσοφία της, είναι πέραν των θρησκειών. Εκεί μέσα θα

δείτε και πολλά σύμβολα που προέρχονται από την αρχαία Ελλάδα, άρα έχει μια συνέχεια αυτό και βεβαίως αυτό που με ενόχλησε μόνο σαν εικόνα είναι το χαλί που στρώθηκε κάτω, όμως αργότερα μπορεί να αλλάξουν τα γεγονότα, γιατί μπορεί να στρωθεί κάτι άλλο, να βρεθεί ένας άλλος τρόπος. Θεωρώ όμως και η παραμονή του ονόματος του, εμένα με παρηγορεί.

Αντώνης Στεφανίδης, Δ/ντης κλινικής στο νοσοκομείο «Αγία Σοφία», γεννήθηκε και μεγάλωσε στην Κωνσταντινούπολη

Εμείς, από μικρά παιδιά, είτε με εκδρομή με το σχολείο είτε με φίλους οι οποίοι επισκέπτονταν την Κωνσταντινούπολη, είχαμε πολλές ευκαιρίες να πάμε να επισκεφτούμε τον ναό, ο οποίος αποτέλεσε τον χώρο λατρείας επί χίλια συναπτά έτη της περιόδου της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και να απολαύσουμε τον χώρο, τα όμορφα ψηφιδωτά και να αισθανθούμε για άλλη μία φορά ότι ζούμε στον φυσικό βίοτο μας.

Θυμάμαι ήμουν μαθητής του γυμνασίου, όταν μεταβήκαμε στην Αγία Σοφία για επίσκεψη. Βέβαια φρόντισε ο καθηγητής να μας προετοιμάσει σχετικά με το αρχιτεκτονικό κομμάτι, με το ιστορικό κομμάτι και ειδικά θα έλεγα όταν ήμασταν διαβασμένοι όταν μπαίναμε. Θυμάμαι που μας μιλούσε και μας έλεγε πριν την επίσκεψή μας ότι περίπου 10.000 μάστορες και εργάτες λειτούργησαν, ότι είχαν φέρει μάρμαρα από διάφορα σημεία της γης, μας έλεγε για το πόσο ικανοί ήταν οι δύο αρχιτέκτονες της εποχής εκείνης... Ήταν ένας θρύλος η Αγία Σοφία τέλος πάντων... Και πράγματι όταν μπήκαμε με τους συμμαθητές μου και ενώ γενικά πάντα ήμασταν ανήσυχοι, μιλάγαμε, κουβεντιάσαμε, με το που μπήκαμε και είδαμε μέσα τον τεράστιο αυτό χώρο και τον τρούλο, όλοι εκστασιασμένοι σίγησαν. Υπήρχε μία

σιγή. Ήταν πολύ εντυπωσιακό και κυρίως εντυπωσιαστήκαμε όταν ανεβήκαμε πάνω στον γυναικωνίτη και πλησιάσαμε το ψηφιδωτό που είναι ο Χριστός και μας είπε τότε ο δάσκαλός μας ότι από όποιο σημείο και αν πάμε και το κοιτάμε, πάντα θα μας κοιτάει στα μάτια. Αυτό ήταν μια σκηνή την οποία ποτέ μου δεν έχω ξεχάσει, και κάθε φορά που πήγαινα προσπαθούσα να βρω μία γωνία, έτσι ώστε να αποφύγω το βλέμμα του, αλλά σε κάθε περίπτωση μας κοίταγε και μας κάρφωνε κατάματα.

Πέραν της σημασίας που απέδιδε όλος ο υπόλοιπος κόσμος και ο πλανήτης, για την κατάργηση της δυνατότητας να επισκεφθεί και να θαυμάσει κανείς αυτόν τον χώρο της παγκόσμιας κληρονομιάς, για εμάς τους Έλληνες φέρει και μία διαφορετική σημασία και αξία. Ως εκ τούτου, του τα συναισθήματα είναι δυστυχώς δυσάρεστα. Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι ήταν ένα μεγάλο πλήγμα, να μπουν κουρτίνες και να μην δίνεται η δυνατότητα να βλέπει κανείς στα ψηφιδωτά. Με τη σιωπή της, δεν χάθηκε βέβαια και η ταυτότητά της και από τότε που κάτι μεγάλο καταλύθηκε, δηλαδή καταλύθηκε η Βυζαντινή Αυτοκρατορία, κάτι μεγάλο διατηρήθηκε και διατηρήθηκε η συνέχιση της Ορθοδοξίας. Είναι πράγματι δύσκολο, πλέον, η ζωή του Ελληνισμού της Ρωμοσύνης και της Ορθοδοξίας στην Κωνσταντινούπολη και απαιτεί πολύ μεγάλες δυνάμεις για να συνεχίσει να επιβιώνει. Ποιες θα είναι οι αρχές; Πρώτον, να καυχόμαστε για το παρελθόν, να αισθάνεσαι οδύνη για το παρόν και να ελπίζεις για το μέλλον. Άλλο ένα χτύπημα για τον Ρωμίο της Πόλης, τον οποίο εάν ρωτούν, πόσοι μείνατε, η απάντηση είναι και λίγοι και μετρημένοι...

Pay Ors, καθηγήτρια ιδιωτικού πανεπιστημίου στην Αθήνα. Τουρκικής καταγωγής, γεννήθηκε και μεγάλωσε στην Κωνσταντινούπολη

Η γιαγιά μου και ο παππούς μου είχαν ένα σπίτι ακριβώς πίσω από την Αγία Σοφία. Από το δωμάτιο που έμενα εγώ, μπορούσα να βλέπω λίγο, είχα τη θέα της

Αγίας Σοφίας. Κι αυτό ειδικά, σαν παιδί μου άρεσε επειδή τη νύχτα πάντα είχαν κάποιο σόου με τα φώτα και ήτανε μία απίστευτη εμπειρία. Στο πάρκο μπροστά στην Αγία Σοφία, μεταξύ της Αγίας Σοφίας και στο Μπλε Τζαμί, αλλά μου αρέσει πιο πολύ η πλευρά της Αγίας Σοφίας. Ήταν σαν τον δικό μου κήπο, κάπως, και πολύ ωραία ήτανε έτσι, μεγαλώνοντας έτσι στον κήπο της Αγίας Σοφίας. Είναι κάτι που με κάνει περήφανη, να έχεις ένα τέτοιο ωραίο μνημείο μέσα στην πόλη, δίπλα σου. Μεγαλείο που δεν περιγράφεται! Έχω πάει σε πολλές εκκλησίες, σε άλλα μέρη, σε τεμένη και άλλα, πάρα πολύ λίγοι έχουν το μεγαλείο της Αγίας Σοφίας. Βέβαια με το αρχιτεκτονικό που έχει, που είναι πάρα πολύ εντυπωσιακό...

Η μετατροπή σε τζαμί είναι κάτι που εμένα και πολλούς κωνσταντινουπολίτες, γενικά, με έκανε να νιώσω, έτσι, μία θλίψη... Είναι κάτι που χάνεται, είναι σαν, για μένα, έτσι σαν μέρος της οικογένειάς μου, ας πούμε... Δεν χάνεται βέβαια, δεν είναι κάτι που έπεσε, χάθηκε, κάηκε, δεν είναι έτσι, αλλά είναι κάτι άλλο... Έχει χάσει πολλά πράγματα τώρα και δεν φαίνεται σαν το ίδιο μνημείο που αγαπήσαμε και ξέραμε και νιώσαμε τόσο έντονα να είναι ένα μέρος της πόλης. Είναι σαν να την έχουν πάρει άλλοι... Δεν είναι άλλοι βέβαια, είναι άνθρωποι που έχουν ζήσει εκεί επί χρόνια, αιώνες, και βέβαια σαν τζαμί είχε υπάρξει η Αγία Σοφία για αιώνες. Δεν είναι κάτι που ξαφνικά είναι τώρα.

Η Αγία Σοφία έχει αυτή την ιστορία και την πέρασε, αλλά σαν μουσείο ήταν πιο εύκολο, πιο ανοιχτό, να νιώσει όποιος θέλει, ότι θέλει, δηλαδή δεν υπήρχε αυτό το «αυτό πρέπει να νιώθεις τώρα», είναι μία πίεση κάπως, που δεν πάει με την Αγία Σοφία. Η Αγία Σοφία στέκεται για πολλά άλλα, έχει πολλές άλλες εμπειρίες που δέχεται όχι μόνο το ισλαμικό και όχι μόνο το ισλαμικό, δεν είναι μόνο το θρησκευτικό, αλλά το πολιτικό... Ο Ερντογάν και το καθεστώς κάπως της Τουρκίας τώρα να πει ότι «εγώ διαλέγω τι γίνεται εδώ πέρα»... Αλλά εσύ θα περάσεις, σε μερικά χρόνια είσαι έξω, η Αγία Σοφία θα μείνει... Δεν είναι κάτι που έπρεπε να γίνει, δίνει ένα πολύ λάθος μήνυμα για πολλά άλλα πράγματα.

Υπάρχει μία γωνία, ειδική γωνία, για τη στέψη των καινούργιων αυτοκρατόρων. Αυτό με επηρέασε πάρα πολύ, στέκομαι εκεί στο ίδιο σημείο που ήτανε οι αυτοκράτορες... Είναι σαν να είναι δίπλα μου... Υπάρχει μία αίσθηση που δεν περιγράφεται... Σε άλλα ιστορικά μνημεία δεν ένιωσα τόσο έντονα, ότι ακριβώς εκεί έγινε αυτό... Δεν κάλυψαν αυτό το σημείο, το άφησαν κενό. Είναι πολύ περίεργο

αυτό, είναι κάτι που αναρωτιέμαι κιόλας, και το έχω συζητήσει και με τους Ρωμιούς... Ή κάτι κατάλαβαν, ή κάτι νιώθουν κι αυτοί, ότι είναι πολύ σημαντικό, δεν μπορούμε να το αγγίζουμε αυτό...

Αντωνία Μοροπούλου, Αρχιτέκτον, Καθηγήτρια στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Η προγραμματική συμφωνία που υπεγράφη μεταξύ του πανεπιστημίου του Princeton, του Πανεπιστημίου του Βοσπόρου και του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου ήταν η αρχή και το θεμέλιο μιας συνεργασίας που οδήγησε το 1999 με βάση τη μελέτη για τα συμβατά κατάλληλα και επιτελεστικά υλικά για την αντισεισμική προστασία της Αγίας Σοφίας, να ολοκληρωθεί το έργο της αντισεισμικής προστασίας, τρεις μήνες πριν από τον μεγάλο σεισμό τον Αύγουστο του 1999 στην Κωνσταντινούπολη και για αυτόν τον λόγο να παραμείνει το μνημείο άθικτο. Είπε τότε ο Αχμέτ Τσαμάκ στο CNN ότι ο Θεός της Ελλάδας και της Τουρκίας με βάση την κοινή συμφωνία των τριών πανεπιστημίων, κράτησε την Αγία Σοφία στη θέση της. Από τότε και μέχρι το 2010, συνεχίσαμε την συμβολή μας με μη καταστροφικές μεθόδους στον εντοπισμό και στην αποκάλυψη ψηφιδωτών από τη Μεγάλη Εκκλησία της Ορθοδοξίας του Ιουστινιανού. Το τελευταίο ήταν η αποκάλυψη του προσώπου του Άγγελου, το 2008 ή το 2009.

Όταν πρώτο μπήκα στην Αγία Σοφία αισθάνθηκα να καταλαβαίνω αυτό που είναι ο άνθρωπος. Άνω θρώσκειν. Αυτό το μνημείο μιας μεγαλειώδους αρχιτεκτονικής, λειτουργεί ακριβώς με αυτόν τον τρόπο. Κοιτάς προς τα πάνω, κοιτάς το φως και αυτή ακριβώς είναι και η ουσία του ανθρώπου. Σε αντίστιξη το Μπλε Τζαμί, αντίγραφο της ίδιας αρχιτεκτονικής, λειτουργώντας όμως στο πλαίσιο της μουσουλμανικής λατρείας, όταν μπαίνεις μέσα σε κάνει να σκύβεις και να

βλέπεις το έδαφος. Άλλωστε σκυμμένοι είναι και οι μουσουλμάνοι όταν προσεύχονται. Εμείς κοιτάμε προς τα πάνω.

Και η αρχιτεκτονική του είναι μεγαλειώδης, γιατί ακριβώς επιτρέπει σε βασικές αρχές της οικοδομικής και των υλικών να συναρτώνται με τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό και να οπλίζουν αντισεισμικά το μνημείο. Εμείς, ερευνώντας τα υλικά που έφτιαξαν οι ιστορικοί τεχνίτες της εποχής, αποκαλυφθήκαμε μπροστά στη Σόφια την οποία εμπεριέχουν και όταν εξέτασα στο Princeton ακριβώς τη δομή και την υφή αυτών των κονιαμάτων, βρήκα και το μυστικό της πλαστικότητας τους. Η διατήρηση του αλλά και η διατήρηση των αξιών του, συναρτώνται τόσο με τα έργα προστασίας, που ήταν απαραίτητα να γίνουν και πρέπει να ολοκληρωθούν, γιατί πρέπει να αποκαλυφθούν τα ψηφιδωτά, όσο και με τη διατήρηση της λειτουργίας του ως ενός μνημείου στο οποίο μπορούν να έρχονται και να γνωρίζουν το μεγαλείο της Αγίας Σοφίας, όλοι οι λαοί ανεξάρτητα από θρησκείες, πεποιθήσεις και προελεύσεις. Αυτό ακριβώς παραβιάστηκε από τη βέβηλη απόφαση του Ερντογάν.

Οφείλω να σας ομολογήσω ότι η πρώτη μου κίνηση ήταν να επικοινωνήσω στην Αμερική με τον πρώην κοσμήτορα του Engineering στο Princeton, τον Αχμέτ Τσακμάκ, με τον οποίο και είχα συνυπογράψει την προγραμματική συμφωνία για την προστασία της Αγίας Σοφίας. Και τον ρώτησα τότε, του λέω σκέφτομαι να κοινοποιήσω στο διεθνές κοινό μια έκκληση, για την αποκατάσταση της Αγίας Σοφίας ως μουσείο, για να αποτραπεί η βέβηλη μετατροπή της σε τέμενος. Μου είπε ότι η δεύτερη υπογραφή θα είναι δική μου. Πόσοι λοιπόν αντιδρούν, ζητούν την αποκατάσταση και καταθέτουν μία ανέκκλητη εντολή προς τη διεθνή κοινότητα να λάβει τα μέτρα της. Είναι φανερό ότι και η Ευρωπαϊκή Ένωση θα πρέπει να λάβει μέτρα και να μην αποδεχθεί ατιμωρητή αυτήν την παραβίαση που έγινε και που σημαίνει παραγνώριση κάθε δεοντολογίας και κάθε αξίας του πολιτισμού.

Αχμάντ Ελντίν, Ιμάμης του Τζαμιού «Σάλαφους Σάλιχ»

Αν δούμε το ζήτημα θρησκευτικά, με την έννοια του τι λέει το Ισλάμ ως θρησκεία, τότε αυτό που μπορούμε να πούμε είναι ότι μία τέτοια κίνηση δεν προβλέπεται. Για ποιον λόγο, διότι ούτε ο Προφήτης ούτε τα ορθόδοξα ισλαμικά χαλιφάτα που ακολούθησαν, δεν μετέτρεπαν τις χριστιανικές εκκλησίες σε τζάμια. Για την ακρίβεια, χριστιανικές κοινότητες απολάμβαναν τους χώρους λατρείας τους, γενικότερα την τήρηση της θρησκείας τους, έχοντας την προστασία των ισλαμικών ηγεσιών. Αυτό το κομμάτι όσον αφορά την ερώτηση αν η κίνηση προβλέπεται αυτή σε πλαίσια ισλαμικά ή όχι.

Από την άλλη, εάν δούμε το ζήτημα ως προς το πολιτικό-κοινωνικό, είμαι της άποψης ότι ο κάθε κυβερνήτης μιας μουσουλμανικής χώρας έχει δικαίωμα να κάνει κουμάντο στα του οίκου του, όπως και ο κάθε μη μουσουλμάνος κυβερνήτης στη χώρα του έχει δικαίωμα να κάνει κουμάντο στα του οίκου του. Ένα παράδειγμα, έτσι σύντομο, η πατρίδα μου η Ελλάδα έβαλε λουκέτο σε πολλούς μουσουλμανικούς χώρους λατρείας. Η Γαλλία, που εξαναγκάζει τους μουσουλμάνους να προσηλυτιστούν σε ξένες πεποιθήσεις και δυτικές αξίες.

Συνεπώς και πάντα από την σκοπιά της πολιτικής που εκφράζει ή εφαρμόζει η κάθε χώρα για τον οίκο της, η κάθε κυβέρνηση, είτε η ισλαμική είτε μη ισλαμική, ενεργεί με βάση το συμφέρον της, την ιδεολογία της και τις πεποιθήσεις της.

Λ. Βιβλιογραφία

- Γλύκατζη-Αρβελέρ Ελένη, 2012, Γιατί το Βυζάντιο, Αθήνα, Μεταίχμιο*
- Δετοράκης Θεοχάρης, 2014, Αγία Σοφία, Αθήνα, Μίλητος*
- Μιχελής Παναγιώτης, 1946, Αισθητική Θεώρηση της Βυζαντινής Τέχνης, Αθήνα, Ίδρυμα Παναγιώτη και Έφης Μιχελή*
- Μοροπούλου Αντωνία, 2010, Η ελληνική συμβολή στη συντήρηση της Αγίας Σοφίας, Αθήνα, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος*
- Πανσελήνου Ναυσικά, 1999, Βυζαντινή Ζωγραφική, Αθήνα, Καστανιώτη*
- Παπαϊωάννου Άγγελος, 2001, Η Αγία Σοφία μεταξύ ρωμαϊκής και γοτθικής αρχιτεκτονικής, Αθήνα, Ινστιτούτο του Βιβλίου*
- Σφυρόερα Σοφία, 2020, Αγία Σοφία – Η μεγάλη εκκλησία, Αθήνα, Πεδίο*
- Rice Tamara Talbot, 1988, Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος των Βυζαντινών, Αθήνα*
- Louise Phillips & Marianne Jorgensen, 2009, Ανάλυση του Λόγου – Θεωρία και Μέθοδος, Αθήνα*
- Berger A.A., 1991, Media Analysis Techniques, Λονδίνο*
- Burr V., 1995, An introduction to Social Constructionism, Λονδίνο*
- Chouliaraki L. και Fairclough N., 1999, Discourse in Late Modernity, Rethinking Critical Discourse Analysis, Εδιμβούργο*
- Foucault M., 1987, Η αρχαιολογία της γνώσης, Αθήνα*
- Kvale S., 1996, InterViews. An Introduction to Qualitative Research Interviewing, Λονδίνο*
- Laclau E. και Mouffe C., 1985, Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics, Λονδίνο*
- Rapofsky E., 1991, Μελέτες Εικονολογίας: Ουμανιστικά θέματα στην τέχνη της αναγέννησης, Αθήνα*
- Potter J., 1996β, Representing Reality: Discourse, Rhetoric and Social Construction, Λονδίνο*

Tracy K., 1995, Action-implicative discourse analysis, Journal of Language and Social Psychology, 14(1-2): 195-215

Widdicombe S. και Wootfit R., 1995, The Language of Youth Subcultures: Social Identity in Action. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf

Ιστότοποι

<https://www.archaiologia.gr/blog/2020/11/20/%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%AF%CE%B4%CF%81%CE%B1%CF%83%CE%B7-%CF%84%CE%B7%CF%82-unesco-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%BF-%CE%BA%CE%B1%CE%B8%CE%B5%CF%83%CF%84%CF%8E%CF%82-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%B1%CE%B3%CE%AF/>